

**Türkiyə ədəbi mühiti
və Xalq yazıçısı Anarın
yaradıcılığı**

Türkiyə ədəbi mühiti və Anar yaradıcılığı

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

ZAKİRƏ İMAMVERDİ QIZI ƏLİYEVƏ

**TÜRKİYƏ ƏDƏBİ MÜHİTİ VƏ
XALQ YAZIÇISI ANARIN
YARADICILIĞI**

BAKİ – 2023

***Kitab Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi şurasının 8
fevral 2023-cü il tarixli, 1 sayılı iclasının qərarı ilə nəşr edilir.***

Elmi redaktoru: **Akif Hüseynov**
*filologiya elmləri doktoru,
professor*

Rəyçi və ön sözün müəllifi: **Elnarə Akimova**
filologiya elmləri doktoru

*Əliyeva Zakirə İmamverdi qızı (filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent). Türkiyə ədəbi mühiti və Xalq yazıçısı Anarın
yaradıcılığı. _ Bakı: 2023. – 210 s.*

*Kitabda Türkiyədə Xalq yazıçısı Anarın Türkiyədə ədəbi—mədəni
mühitindəki yeri, görüşləri, əsərlərinin nəşri, haqqında aparılmış
tədqiqat işləri və s. dair materiallar əhatə olunmuşdur. Müəllif 2013-cü
ildə Xalq yazıçısı Anarın yaradıcılığının Türkiyə ədəbi mühitində
tanınması və tədqiqinə həsr olunmuş namizədlik dissertsiya da müdafiə
etmişdir.*

MÜNDƏRİCAT

Elnarə Akimova. Elmi missiyanın layiqli təzahürü, yaxud mənəvi və ədəbi-mədəni əlaqələrin güclənməsinə xidmət (ön söz).....	3
Giriş	10

I Fəsil

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri və Xalq yazışısı Anar	25
1.1. Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin tədqiqi tarixinə baxış.....	25
1.2. Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni körpülərin təməllərində Anar varlığı.....	40

II Fəsil

Anar yaradıcılığı Türkiyə ədəbi tənqidində	95
2.1. Anarın nəsri Türkiyə ədəbi tənqidində.....	95
2.2. Anar və Türkiyə ədəbi-mədəni və ictimai mühiti.....	171
Son söz.....	191
<i>Ədəbiyyat</i>	196

**Elmi missiyanın layiqli təzahürü,
yaxud mənəvi və ədəbi-mədəni əlaqələrin
güclənməsinə xidmət**

Ön söz

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətinin inkişafında müstəsna yeri və rolu olan Anarın çoxyönlü yaradıcılığı daim diqqət mərkəzində olmuş, yazıçılıq fəaliyyəti, dram yaradıcılığı, publisist əsərləri həssaslıq və qədirşünaslıqla ədəbiyyatşünasların daim tədqiqat predmetinə çevrilmişdir. Anar imzasının kifayət qədər hüdudsuz nüfuzu, şöhrət və istedadının yayılma arealı onun yaradıcılığını daha geniş çəvrədə - yalnız Azərbaycanda deyil, bütün türk dünyası civarında da öyrənməyi zəruri edir. Artıq sədlər aradan götürülmüş, kölgələr çəkilib getmiş, milli ziyalılarımızın Türkiyə mühitində hansı çəkiddə olması məsələsi ədəbiyyatşünaslığın maraq dairəsinə daxil olmuşdur. Bu yalnız, bir yazıçıya verilən dəyəri üzə çıxarmağa hesablanmış missiya deyil, daha geniş anlamda Azərbaycan ədəbiyyatının Türkiyə ədəbi mühitindən görünən simvolik obrazıdır. Bu baxımdan, Zakirə İmamverdi qızı Əliyevanın “Türkiyə ədəbi mühiti və Anar yaradıcılığı” adlanan mövcud əsəri görkəmli yazıçı-dramaturq, rejissor və ssenarist, ədəbiyyatşünas və publisist Anar Rzayevin çoxyönlü fəaliyyətinin əsas hissəsinin tədqiq edilməsi, araşdırılıb elmi ictimaiyyətə təqdim edilməsi işində gərəkli addımdır.

Anarın yaradıcılığı özündə xalqın keçib gəldiyi yolun bütün istiqamətlərini, milli özünüdərk proseslərini, millət kimi

formalaşmasına xidmət göstərən amilləri, cərəyanları, fikir adamlarının talelərini, məfkurə mücadilələrinin kodlarını daşıyan mətnləri ehtiva edir. Bu baxımdan, Zakirə Əliyevanın üzərinə çox böyük missiya düşüb. O, öz kitabında toxunduğu bu kimi fundamental mövzuların işlənmə səviyyəsi ilə həm tədqiqatçı olaraq şəxsi elmi-nəzəri potensialını, həm də üzərinə götürdüyü missiyanı çox yönlərdən təqdim edə bilib.

Kitabın I fəslı “Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri və Anar” adlanır. Müəllif 1920-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanla Türkiyə arasında olan müştərekliyin çətinliyindən bəhs etmiş, hər iki ölkənin aydınlarının canatımlarına rəğmən qarşılıqlı görüşlərin, ünsiyyətin çətinliklər bahasına başa gəlməsini vurğulamışdır. Yalnız milli müstəqilliyi qazandıığımız 1991-ci ildə sonra iki ölkə arasında olan bütün divarların aradan qalxdığını yazan tədqiqatçı bu ünsiyyətin və məhrəmliyin zəmini kimi Nazim Hikmət, Bəxtiyar Vahabzadə, Anar kimi ziyalıların münasibətini əsas gətirmişdir. Türk dünyası arasında mənəvi körpünün qurulmasında ziyalıların, ədəbiyyat xadimlərinin birbaşa rolu olduğunu bildirən tədqiqatçı bu sırada haqlı olaraq Anarı yalnız Türkiyə civarında deyil, bütün türk dünyası hüdudunda – Çingiz Aytmatov, Olyas Süleymenov kimi dünya şöhrətli, kökünə, bütövlüyünə bağlı yazarlarla ortağ genetik müstəvidə təhlilə cəlb etmişdir. Anar - Nazim Hikmət münasibəti, yazıcının rəhbərliyi ilə 1969-2004-cü illər arasında çıxan “Qobustan” jurnalındakı türkçülüüyü təmsil edən fəaliyyəti, habelə türkiyəli müəllif Yusif Gediklinin Anar haqqında ziddiyyətli fikirləri bu fəsildə hər biri yerində, məqamında gələn məsələlərdir ki,

müəllif bu məsələləri tədqiqatçı məharəti ilə incələməyə müvəffəq olmuşdur.

“Anar yaradıcılığı Türkiyə ədəbi tənqidində” adlanan II fəsildə artıq Türkiyə ədəbi mətbuatında Anarın mövqeyi, çəkisi, əsərlərinin təhlili məqamları tədqiqat predmetini təşkil edir və bu fəsil alimin həm də özünün obrazının, qələminin gücünün, təhlil səriştəsinin görünməsinə yardımçı olur. Müəllif təhlillərində tədqiqata cəlb etdiyi müəlliflərlə mübahisəyə girməkdən çəkinmir və bunu milli ədəbiyyatşünaslığımızın, elmi-nəzəri arsenalımızın təcrübəsinə əsaslanaraq, onlardan bəhrələnərək edir. Bəzən polemika milli ədəbiyyatşünaslığımızın nümayəndələri ilə də aparılır və bu, olduqca təbiidir. Çünki əsas məsələ burada əsərə verilən yozumda obyektiv elmi qanunauyğunluqlardan çıxış etməkdir və bu qanunauyğunluqlar harada pozulursa obyektivin işığı ora tuşlanır.

Zakirə Əliyeva türk ədəbiyyatında Anar yaradıcılığına həsr olunmuş tədqiqatlarda deyilən bir sıra fikirlərlə razılaşmır. Fırat Kızıltuğ, Beysel Şahinin öz mətnlərində Anarın əsərlərindəki humanist missiyanın bədii-ictimai dəyərini açma bilməməsinə, Hele Kaplanın Təhminəyə münasibətdə yazdığı “bar qızı” ifadəsinə, Ayşə Atayın “Bayram həsrətində” hekayəsinin təhlili zamanı söylədiyi fikirlərin yanlışlığına etiraz əlaməti olaraq tədqiqatçı öz qənaətlərini ortaya qoyur ki, bununla da özünün düşünən, iti zəkalı alim mövqeyini sərgiləmiş olur.

Zakirə xanımın kitabı ədəbiyyat tarixçiliyimiz üçün qiymətli mənbələrdən sayıla bilər. Ədəbi irsə, ədəbi dövrə yanaşmanın elmi-metodoloji nümunəsini meydana qoymaq, əsaslı mübahisələrə meydan açmaq, dövrə şəxsiyyətlər, yaxud

proseslər, situasiyalar tarixi kimi yanaşmaqda mümkün olan bütün faktları ümumiləşdirmək bacarığı ilə. Alim Anarın əsərlərinin nümunəsində həm də zamanlar arasında vəhdətə nail olmağın, bağ qırılmağa qoymamağın nümunəsini verir.

Kitabda Anarın Türkiyə ədəbi mühitində qazandığı müstəsnaıq, estetik çəki, onun bu mühidə şəxsən tanıdığı, 85 ildən artıq ömür bioqrafiyasında iz qoymuş insanlarla bağlı fikirləri, eləcə də türk ədiblərinin, elmi dairələrinin tanınmış yazıçı haqqında düşüncələri adi məqam olaraq şərhini tapmır, sənətin mahiyyətini dərk etmək, yüksək sənət materiyasının nə olduğunu müəyyənəşdirmək baxımından yaxşı impulslar verir.

Müəllif kitabda Anar nəsrinin sənətkarlıq xüsusiyyətləri üzərində də dayanmış, onların forma və məzmun vəhdətini, təhkiyə xüsusiyyətlərini elmi-nəzəri aspektdə şərh etmişdir. Anarın koloritli, səlis və obrazlı təhkiyə mədəniyyətinə malik olduğunu yazan müəllif onu lirik-psixoloji üslubun nümayəndəsi kimi səciyyələndirmişdir.

Kitab faktoloji baxımdan da çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Türkiyə mətbuatında Anarın yaradıcılığı ilə bağlı çoxsaylı kitab və məqalələr, mətbu mətnlər silsiləsi nəzərdən keçirilmiş, ədəbiyyat siyahısında yer almış, milli ədəbiyyatşünaslığımızın, tənqidi fikrimizin görkəmli ədiblərinin Anar xüsusunda olan məqalələri ilə müvazi şəkildə dəyərləndirilmişdir.

Xalq yazıçısı Anarın bu il 85 yaşı tamam olur. Zakirə Əliyevanın “Türkiyə ədəbi mühiti və Anar yaradıcılığı” kitabını bu yubileyə və ümumiyyətlə, çağdaş dövrümüzdə güclənməkdə olan Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələri

tarixinə və milli ədəbiyyatşünaslığımıza dəyərli elmi töhfə hesab etmək olar.

Elnarə Akimova

Filologiya elmləri doktoru,

AMEA Nizami Gəncəvi adına

Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri

GİRİŞ

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, Xalq yazıçısı, Əməkdar İncəsənət xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, istedadlı nasir və dramaturq, rejissor və ssenarist, şair və tərcüməçi, ədəbiyyatşünas və publisist, ictimai xadim və bacarıqlı təşkilatçı kimi tanınmış Anar Rəsul oğlu Rzayevin həyatı və çoxşaxəli yaradıcılığı, heç kimə bənzəməyən və heç kimi təkrar etməyən bir sənət yolunun gözəl nümunəsidir. Bu yolun coğrafi üfüqlərinin mühüm qütblərindən biri onun ikinci vətəni hesab etdiyi Türkiyə ədəbi mühitidir.

Anar yaradıcılığı respublikamızda da həmişə öz yenilik tərəvətini saxlayan və maraq doğuran bir tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Azərbaycan ədəbi tənqidinin elə bir görkəmli nümayəndəsi yoxdur ki, ədib haqqında müxtəlif aspektdə fikir söyləməmiş olsun. Keçən əsrin 70-80-ci illərindən başlayaraq M.Arif, M.İbrahimov, B.Vahabzadə, B.Nəbiyev, Y.Qarayev, Q.Xəlilov, N.Cəfərov, A.Hüseynov, K.Abdulla, A.Dadaşzadə, R.Ulusel və başqaları tərəfindən Anar yaradıcılığına yüksək qiymət verilmiş, yazıçı haqqında onlarla əsərlər dərc olunmuşdur. İndiyə kimi Anar haqqında Sabir Bəşirovun «Anar» (Bakı, 1994), Nurlana Əliyevanın «Anar – şəxsiyyət və sənətkar» (Bakı, 1999), Nazim İbrahimovun «Anar (Foto-kitab)» (Bakı, 2000), Sərvaz Hüseynoğlunun «Pəncərədən daş gəlir» (Bakı, 2001), Sevinc Əsgərovanın «Anarın dili. Nəsr, dramaturgiya, publisistika» (Bakı, 2002), Sona Xəyalın «Anlanılmamaq dərdi» (Bakı, 2003), Fidanə Musayevanın «Anarın bədii nəsrində xarakter problemi» (Bakı, 2003), Nizami Cəfərovun «Anar. Yazıçı, mütəfəkkir –

alim, ictimai xadim» (Bakı, 2004), Rəfael Hüseynovun «Rəfibəylilər» (Bakı, 2005), Rahid Uluselin «Qlobal düşüncə məkanında Azərbaycan ədəbiyyatı və Anar yaradıcılığı» (Bakı, 2005), Ayşe Atayın «Anar. Hayatı, sanətı və hikayeleri» (Türkiyə, 2006), Əsəd Cahangirin «Ağ saç, qara saç (Anarın və Günel Anarqızının yaradıcılığına bir baxış)» (Bakı, 2006), Nigar Hacıyevanın «Çağdaş Azərbaycan yazarlarından Anarın romançılığı üzərində bir incələmə» (Türkiyə, 2006), Pənah Gülxaninin «Anar və folklor» (Bakı, 2007), Lyudmila Orlovanın «Ürəkdən baxış» (rus dilində, 2008), Natəvan Faiq qızının «Anar» (2007), Bəsti Əlibəylinin «Onuncu portret» (rus dilində, 2008) və s. Kitablar işıq üzü görmüşdür.

Yuxarıda adları çəkilən həmin tədqiqat əsərlərində müəlliflər Anarın keçdiyi yaradıcılıq yoluna xüsusi ümumi bir nəzər salınmaqla bərabər, onun şəxsiyyəti, sənəti, nəsr, dramaturgiyası, publisistikası, dili, alimlik və ictimai fəaliyyəti, ona xas olan xarakterik cizgilər, ədəbiyyatımız və mədəniyyətimizdə Anarın yeri və digər problemləri geniş işıqlandırılmışdır. Anar yaradıcılığının diqqət mərkəzində olan mühüm problemlərindən biri də onun bütün Türk dünyasına, türkdilli xalqların ədəbiyyatı və mədəniyyətinə olan diqqət və marağının böyüklüyüdür.

Anar yaradıcılığının çoxcəhətliliyi, mövzu zənginliyi və aktuallığı, orijinal təqdim etmə üslubu, yazıçı təhkiyəsinin və dilinin şirinliyi, obrazların canlı və dolğun xarakterdə verilməsi Türkiyə ədəbi ictimaiyyətinin də diqqət mərkəzindədir. Bunun da məlum səbəbləri vardır. Dini, dili, adət-ənənəsi eyni olan, «bir millət, iki dövlət» kimi tanınan qardaş Türkiyə, o illər bizdən çox-çox «uzaq» idi, ölkəmizdə türkçülüyə, Türkiyəyə qarşı kifayət qədər qadağalar vardı. Oraya gedib-

gəlmək, orada çap olunmaq qeyri-mümkün bir məsələ idi. O dövrü xatırlayan alim və tədqiqatçılarımız yaxşı bilirlər ki totalitar sovet rejiminin hakim olduğu bu dövrdə vəziyyət necə idi. Vətəni Azərbaycan da daxil olmaqla əsərlərinin nəşr edildiyi ölkələrdə Anar yaradıcılığının tədqiqi fərqli səviyyədədir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, nəşrolunma və mütaliə miqyasına, ədəbi tənqidin diqqət mərkəzində olmasına görə Türkiyə ədəbi tənqidi, Rusiya ədəbi-tənqidinə nisbətən yazıçının yaradıcılığına xeyli gec, XX yüzilliyin 80-90-cı illərindən maraq göstərməyə başlamışdır və bunun obyektiv səbəbləri də məlumdur.

Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələrindəki ağ səhifələri dolduracaq, Türk dünyası müstəvisində tarixi ədəbi yaddaşımızı bərpa edəcək zəngin materiallar davamlı olaraq öz yeni tədqiqatçılarını gözləməkdədir. Çağdaş dövrümüzdə bu ağ səhifələrin mühüm bir hissəsini də Türk dünyasının Anarı kimi dəyərləndirilən Xalq yazıçımız Anarın həyatı, fəaliyyəti, yaradıcılığı və bu məhsuldar yaradıcılığına Türk dünyasını münasibətidir. İndiyə kimi Anarın yaradıcılığına həsr olunmuş müxtəlif səpkili elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. Onların sırasında Vələddin Hacıyevin «Anarın bədii nəsr» (Bakı, 1998), Ədilə Məmmədzadənin «XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycan və rus nəsrində mənəvi axtarışlar (Anar, Y.Trifonov və A.Bitovun yaradıcılıqları əsasında, Bakı, 1999), Sevinc Əsgərovanın Anarın dili (Bakı, 2000), Zülfüyyə İsmayılovanın «Anarın bədii əsərlərinin ekran təəcəssümü» (Bakı, 2000), Sevinc Nəbizadənin «Yazıçı şəxsiyyəti və müasir nəsrə bədii əksi (Anar və Y.Bondarevin yaradıcılığı əsasında, Bakı, 2003), Fidanə Musayevanın «Anarın bədii nəsrində xarakter problemi» (Bakı, 2004), Təranə Əzimovanın «Anarın dramaturgiyasında psixologizm» (Bakı, 2005), Ayşə Atayın

«Anar. Hayatı, sanatı və hikayeleri (İzmir, 2006), Xanımana Manaflının «60-70-ci illər Azərbaycan nəsrində folklorizm» (Anar, Elçin, Ə.Mustafayevin yaradıcılığı əsasında, Bakı, 2007) kimi ədəbiyyat tariximizin, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin Anar dövrü adlanan mühüm bir dövrünə həsr olunmuş elmi əhəmiyyəti olan maraqlı dissertasiya işləri vardır.

Tanınmış yazıçı və jurnalist, Türk ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçısı, Aqşin Babayev bu sahədə əldə edilmiş uğurlardan söhbət açarkən Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri sahəsində daha sanballı elmi araşdırmalara böyük ehtiyac olduğunu göstərir. Anar yaradıcılığının tarixi meridianlarına Türk dünyasının maraqları mövqeyindən baxılırsa bu ehtiyacın nə dərəcədə əhəmiyyətli bir vəzifəyə çevrildiyi aydın görünmüş olar.

Anarın ədəbiyyata gəldiyi ilk gündən Türkiyə ilə əlaqə qurmaq, işbirliyi yaratmaq arzusu və istəyi yalnız son illərdə, müstəqil dövlət qurduğumuz 90-cı illərdən sonra həyata keçmişdir. Bundan sonra yazıçının əsərləri Türkiyədə geniş yayılmış, haqqında çoxlu tənqidi əsərlər yazılmış, teatr tamaşaları və kino filmləri nümayiş etdirilmişdir. Türk müəlliflərindən Bayram Kamalın, Baykurt Fakirin, Ozer Kamalın, Ataov Türkkayanın və s. mətbuat səhifələrində dərc olunmuş həmin məqalələri geniş ümumiləşdirmə və təhlildən uzaq olsa da, Anar yaradıcılığı ilə ilk tanışlıq xarakteri daşdığı üçün çox əhəmiyyətlir.

Türkiyədə böyük uğurla nümayiş etdirilən iki seriyalı «Dədə Qorqud» filmi Anara böyük şöhrət qazandırdı. Türk mətbuatında film haqqında onlarla məqalə dərc olundu, həmin illərdən başlayaraq yazıçının hekayə, povest və romanları bir-birinin ardınca türk oxucusuna təqdim edilməyə başladı, qısa

bir müddətdə Türkiyədə ədibin 15 kitabı böyük tirajla çapdan çıxdı.

Türkiyə ədəbi tənqidi Anarı oxucularına yalnız istedadlı nasir kimi deyil, həm də dramaturq, kinorejissor, ssenarist, ədəbiyyatşünas-tərcüməçi, tanınmış dövlət xadimi kimi təqdim etmişdir.

Yazıcının türkdilli oxuculara, türk ədəbi mühitinə təqdim etdiyi çoxsaylı əsərlər «Kül-öykü», «Kardeş edebiyatlar», «Kardeş kalemler», «Türk kültürü», «Emel», «Yağmur», «Tanıtım», «Kültür və edebiyat», «Yörünge», «Türksoy» və s. dərgilərdə dərc olunmuş əsərlər Fatma Özkanın, Ali Akbaşın, Ayşə Atayın. İldeniz Kurtulan və b. türkcəyə çevirməsində çap olunmuş, «Cümhuriyyət», «Tercüman», «Orta doğu» və s. qəzetlərdə müəssisələri, çıxışları, məqalələri dərc edilmişdir. Eyni zamanda, türkdilli saytlarda – elektron kitabxana, qəzet və dərgilərdə, nəşriyyat, ədəbi birliklər və s. məxsus - həm yazıcının əsərləri, həm də onun haqqında materiallar öz əksini geniş surətdə tapmışdır.

Anar sənət aləminə onlarla başqa yazıçılar kimi kiçik həcmli maraqlı hekayələrlə başlasa da, tezliklə ədəbiyyatın müxtəlif sahələrinə müraciət etmiş, yeni bir ədəbi nəslin – «60-cılar» adlanan ədəbi məktəbinin ən parlaq nümayəndəsi kimi tanınmışdır. «Ötən ilin son gecəsi», «Asılıqanda işləyən qadının söhbəti», «Mən, sən, o və telefon» hekayələri, «Ağ liman», «Molla Nəsrəddin-66», «Qobustan» toplusu onun geniş yaradıcılıq imkanlarından xəbər verir. İki maraqlı ədəbi qütbün, Şərq və Qərb ədəbi-mədəni mütənasibliyinin Anar yaradıcılığındakı çalarları bəşəri anlam daşıyır. Tənqidçi Rəhman Bədəlov bu mütənasibliyi belə dəyərləndirir: «60-70-ci illərdə Anar adı, Anar imzası hadisələrə, üzə çıxan mətləblərə ilk reaksiya verilməsi demək idi. Anarın əsərləri,

sadəcə, yüksək bədii keyfiyyətlərinə görə yox, həm də və ən əsası mühüm hadisələrə, vacib məqamlara vaxtında və düzgün münasibətinə görə dəyərlidir. Mənim yaxşı yadımdadır, o illərdə ən müxtəlif sahələrin adamları onun ətrafına toplaşırdılar. Çünki son dərəcə geniş dünyagörüşünə, biliyə malik olmasından əlavə, Anar eyni dərəcədə həm Qərb mədəniyyətinə, həm də Şərq mədəniyyətinə yaxın olan yaradıcı insandır. Bizim cəmiyyətdə bu heç də tez-tez rast gəlinən keyfiyyət deyil». Ümumiyyətlə, Anar yaradıcılığının coğrafi mənzərəsinə Şərq-Qərb kontekstində nəzər salınsa, hər iki qütbün yüksək bəşəri dəyərlərini yaxşı mənada öz yaradıcılıq təxəyyülünə hopdurmuş yazıçının əsərlərinin – yaratdığı ədəbi körpülərin dünyanın neçə-neçə magistral yollarını birləşdirdiyini aydın görürük.

70-ci illərdə artıq o, yeni Azərbaycan ziyalılarının ön sıralarında addımlayır, artıq əlli yaşında olarkən layiq olduğu şöhrət qazanır və milli ədəbi və ictimai mühitdə ədəbi qüvvələrin «qarasaçlı ağsaqqal»ına çevrilir. Yazıçının kamil mənəvi dünyası, yüksək bədii intellekti, zəngin dünyagörüşü, milli düşüncə potensialı və azərbaycançılıq ruhu çağdaş ədəbiyyatımıza «Macal», «Adamın adamı», «Şəhərin yay günləri», «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi», «Sizi deyib gəlmişəm», «Dədə Qorqud», «Otel otağı», «Ağ qoç, qara qoç» və s. kimi əsərlər bəxş etdi.

Həqiqətən nadir istedad sahibi olan yazıçının yaradıcılıq diapazonu çox genişdir. Ədəbiyyatın bütün janrlarında qələmini sınağa çəkən və uğurlar qazanan, bənzərsiz orijinal, rəngarəng və çoxsahəli yaradıcılıq palitrası ilə ədəbiyyat və mədəniyyət salnamələrimizdə yeni bir iz salan, səhifə açan «Anar kimi adamlar təkcə bir ailənin yox, bütün millətin, bəşəriyyətin sərvəti» kimi yüksək qiymətə layiq görülür.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev Anarı milli fəxarət doğuran köklü-budaqlı bir nəslin övladı kimi dəyərlənirək qeyd edirdi ki, repressiya qurbanı olmuş Xudadat bəy Rəfibəylinin qızı Nigar xanım Rəfibəyli böyük bir yol keçmiş, Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf etməsi uğrunda çalışmışdır. O, öz həyat yoldaşı – Azərbaycanın böyük şairi Rəsul Rza ilə birlikdə Azərbaycan ədəbiyyatının yüksəlməsində xüsusi rol oynamışdır və məmnunam ki, onların övladı, Azərbaycanın böyük yazıçısı, Yazıçılar Birliyinin sədri hörmətli Anar da əcdadlarının, anasının, atasının işini davam etdirir və Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafına öz xidmətlərini göstərir.

Həqiqətən də Anar, böyük bir istedad sahibi kimi, qələmini sınağa çəkməyə başladığı ilk illərdən belə həmyaşıdları arasında fərqlənərək diqqəti cəlb etməyə başlamışdı. Bu uğurlu istedadlı gəncin gələcəyinə şübhə etməyənlərdən biri də XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi yazıçı Mir Calal idi. Yazıçının oğlu Hafiz Paşayev atasının 100 illik yubileyi ilə əlaqədar xatirələrindən birində yazırdı ki, «mən də başqa yazıçıların övladları – Elçin, Vaqif, Anar kimi ədəbiyyatçı olmaq istədiyimi atama bildirəndə o mənə dedi ki, ədəbiyyatla məşğul olanlar çoxdur, sən özünə başqa sənət seç. Atam söhbətini belə davam etdirdi: «Bu günlərdə mən Anarın ilk əsərlərindən birini – «Asılqanda işləyən qadının söhbəti» hekayəsini oxumuşam. Çox yaxşı əsərdir, xoşuma gəlib. Yüksək istedad sahibi olan Anarın gələcəkdə görkəmli yazıçı olacağına şübhə etmirəm». Mir Calalın böyük bir uzaqgörənliklə dediyi bu fikir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Anar haqqında söylənilən ilk rəy – xeyir-dua idi.

Anarı yaxşı tanıyanlar doğru olaraq qeyd edirlər ki, «Anar bugünkü Xalq yazıçısı mərhələsinə, gəzdirdiyi «İstiq-lal» ordeninə gətirən uzun yolu asan gəlməyib, sovet labirintlərinin düyünlərini aç-aça, bu yola döşənmiş «sosializm realizmi»nin tikanlı məftilləri üstündə yeri-yeri gəlib». Anar ilk öncə ata-ana ocağında təlim-tərbiyə alıb, vətənpərvərlik, insanpərvərlik məktəbi keçib, ilk müəllimləri Nigar Rəfibəyli və Rəsul Rzadan akademik təhsil görüb, sonra Azərbaycan Dövlət Universitetini «əla» qiymətlə bitirib», «Dədə Qorqud dünyası»nı, «Üzeyir Hacıbəyov aləmini kəşf edib...». XX əsrin ikinci yarısının ədəbi tarixi məhz Anar adı, Anar fenomeni ilə zənginləşib və Vaqif İbrahimoglunun fikirləri ilə desək: «Anarı dünya mədəniyyətində milli mədəniyyətimizin, milli mədəniyyətimizdə dünya mədəniyyətinin səlahiyyətli nümayəndəsi» hesab etmək də haqlıyıq.

Nizami Cəfərov Anara həsr etdiyi “Azərbaycan ədəbiyyatının komandanı” adlı məqaləsində yazır: mən elə bir yazıçı təsəvvür edə bilmirəm ki, özünəqədərki ədəbiyyatın elmi ilə Anar qədər dərinlən məşğul olmuş, Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında onun qədər söz demiş olsun. Dədə Qorquddan başlamış Səməd Vurğuna qədər ədəbiyyat tariximizin, demək olar ki, bütün zirvə-korifeyləri haqqında yazmış, onların yalnız Azərbaycanda deyil, ölkəmizdən çox-çox kənarlarda da tanınması üçün həmişə ürəkdən çalışmış Anar, varisi olduğu Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi qarşısındakı övladlıq borcunu yalnız ləyaqətlə ödəməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda həmin tarixi özündə canlı (və yaradıcı) bir şəkildə təzahür etdirməyin klassik təcrübəsini vermişdir».

Anar çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatından türk oxucusuna ən çox məlumat vermiş yazıçılardandır. XX yüzilliyin 70-80-

ci illərindən başlayaraq Türkiyənin ən tanınmış ədəbiyyatşünasları və tənqidçilərinin fikirlərində Anar yaradıcılığına bir heyranlıqla yanaşı, onlara doğma olan düşüncə tərzini də izlənilir. Oqtay Akbal, Ali Yavuz Akpınar, Andaç Feridun, Ataol Behramoğlu, Ataöv Türkkaya, Baykurt Fakir, Çukurkavaklı Bayram Kamal, Ercilasun Bilge, Fikret Türkmən, Kurtulan İldeniz, Kutlu Mustafa, Nasrettinoğlu İrfan Ünver, Onk Yavuz, Özkan Fatma, Yasemin Bayer, Ayşe Atay və onlarla başqaları Anar yaradıcılığına tənqidçi ciddiliyi ilə yanaşmış və onun haqqında yüksək fikirlər söyləmişlər.

Ulu və möhtəşəm, şərəfli və qüdrətli ümumtürk tarixinin şanlı səhifələrində bizim bir millət kimi imzamız, iki dövlət kimi möhürümüz olmuşdur. Ortaq sivilizasiya və mədəniyyət, ortaq adət-ənənə, ortaq həyat və düşüncə tərzini, ortaq mənəviyyət və əxlaq üzərində qurulmuş bu iki dövlət bir olan millətimizin mövcudluğu və özünü təmsil edən formasıdır. Görkəmli tükoloq-alim Vaqif Aslan tarix boyu Azərbaycanımızın və Türkiyəmizin təmsalında türk ruhunun sağlamlığına, türk hafizəsinin ilkinlikdən gələn ümumbəşəri, tarixi, ədəbi-bədii, genetik kodlarına kölgə salmaq istəklərinin səngimədiyini qeyd edərək yazırdı: “Həqiqətdə isə istər irqi, istər dini, istərsə də siyasi ambisiyalar ən təhlükəli məqamlarda belə ümumtürk, o cümlədən Azərbaycan-Türkiyə birliyini poza bilməmişdir... Hətta, sovet dövründə formaca milli, məzmunca sosialist qəlibə salınan, marksist-leninçi ideologiyanın daşıyıcısı olmaq məcburiyyətində qalan və əsas yaradıcılıq metodu sosializm realizmi olan sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı öz türklüyünü qoruyub saxlaya bilmişdir».

Xalq yazıçısı Anarın Türkiyə ədəbi mühiti ilə təmasından söhbət açarkən ilk növbədə qeyd etmək lazımdır

ki, o, XX əsrin böyük sənətkarları, Xalq şairləri - R.Rza və N.Rəfibəyli ocağında göz açmış, hələ uşaq yaşlarından türkçülük ideyaları ilə əhatə olunmuş Rəfibəyllilər mühitində böyümüşdü. Bu çevrədə cərəyan edən bütün hadisələr, siyasi və ədəbi mübahisələr, müzakirələr, ciddi xarakter daşıyan söhbətlər onun yaddaşında, düşüncələrində öz izini qoymuşdu. Xalq şairi Fikrət Qoca yazır ki, Anar elə bir şəxsiyyətdir ki, o təkcə öz ömrünü yaşamayıb. Onun taleyi içərisində Azərbaycanın və Türk dünyasının taleyi qovuşur.

Anar hələ sovet dönməmindən bir türk yazarı kimi türkdilli xalqların ədəbi mühitinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Türk xalqlarının dünya səviyyəsində tanınan şəxslər yetişdirdiyini vurğulayan kırım-tatar yazıçısı Yunus Kandimov Çingiz Aytmatovu (Qırğızıstan), Muxtar Şaxanovu (Qazaxstan), Anarı (Azərbaycan) dünya yazarları arasında ön sıralarda görür və onların Türk ədəbiyyatını dünyaya tanıتماğa çalışmaqla dünya ədəbiyyatının Olimp dağına çıxdığını fəxrlə qeyd edir.

Eyni qəbildən fikirə türk professor Bilge Ercilasun Anarın əsərlərini «Azərbaycandan güclü bir səs» kimi dəyərləndirərək, «Beş qatlı yapının altıncı qatı» məqaləsində yazır: «Anar axıcı üslubu, canlı xarakterləri və sağlam roman qurğusu ilə Modern Türk ədəbiyyatının güclü və işlək qələmlərindən biridir. Onun əsərlərində lirizm və dərinlik görünür. Modern Türk ədəbiyyatı Çingiz Aytmatov, Çingiz Dağçı, Anar və daha neçə romançının yazdıqları və yazacaqları əsərlərlə daha da zənginləşəcəkdir».

Anarla eyni yazıçı taleyini bölüşən Oljes Süleymanov ona ünvanladığı məktublarının birində yazır: «Bəxtimizə qəribə vaxt düşdü. Uğurlarıyla, faciələriylə möhtəşəm bir vaxt. Təffərrüatını bilmək istəyənlər tərcümeyi-hallarımızı vərəqləsinlər. Nəslimizin tarixini görəcəklər. O nəslin ki, yalanı

yaxın buraxmırdı, amma eyni zamanda özü dəfələrlə aldanırdı, böyük illüziyalara qapılırdı və həyatın qaba gerçəkliyi qarqısında müdafiəsiz qalırdı. Peşəkar bioqraflar qərhməmanlara və dövrlərə aid detalların fərqiə varmır, onları əhəmiyyətsiz sayır. Mən isə bu gün Moskvada, Bakıda, Alma-Atada, İstanbulda çoxlu-çoxlu görüşlərimizi xatırlayıram və bu görüşlərin hər birinin öz süjeti vardı. Şəxsiyyətin və zamanın obrazını tamamlayan görüşlər». Həqiqətən də Anarın ədəbi şəxsiyyətini Türkiyədə tanınmasında onun nəşr edilən əsərləri ilə yanaşı, görüşləri də mühüm rol oynamışdır. Bu görüşlər Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələrində onun mövqeyini, bir şəxsiyyət kimi, «əsrinin əsiri» və əsrinin «əsəri» kimi obrazını tamamlayan mühüm cəhətlərdir.

Anarın digər bir missiyası türkçülük, türk ədəbiyyatı tarixinin zaman meridianlarına vararaq yaddaş tariximizi yaşatmasıdır. Anar bu missiyanın yükünü şərəflə daşıyanlardandır. Elə O.Süleymanovun Anara ünvanladığı məktubunda etiraf etdiyi kimi: «O dövrdə belə bir zərb-məsəl də yaranıb: «Sonuncu dəvənin yükü daha ağır olur». Ona görə ki, uzaqlaşan karvandan düşən yükləri də sonuncu dəvəyə yükləyiblər. Anar, səninlə biz hələ çox belə yükləri qaldırmalı olacağıq - keçib gedən nəsllər karvanından düşüb qalan yükləri. Bizim vəzifəmiz xalqlarımızın yaşaması üçün, təbiətin «həm sən, həm mən» qanununa riayət etmək üçün bu yükü daşımaqdır».

Anarı Türk dünyası ilə bu ilk səmimi tanışlığa aparan yol o qədər də asan olmamışdı. 1974-cü ildə Xalq yazıçımız Anar SSRİ Yazıçılar İttifaqı tərəfindən Türkiyəyə gedən nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edilsə də, Azərbaycan DTK-sı bu səfərə qadağa qoyur. SSRİ Yazıçılar İttifaqı Anarı ikinci dəfə Türkiyəyə ezam etmək istəyərkən onun adı yenə də

siyahıdan pozulur, yazıçı Mərkəzi Komitəyə müraciət edir və Heydər Əliyevin şəxsi tapşırığı ilə ona Türkiyəyə getməyə icazə verilir.

Nəhayət, 1975-ci ilin may ayının 23-dən iyun ayının 6-a qədər yazıçı Anar SSRİ Yazıçılar İttifaqının K.Simonovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində İstanbulda, Ankarada, İzmirdə, Bursada, Konyada, Troyada və b. şəhərlərdə olur. Nümayəndə heyətinə, K.Simonovun xanımı, sənətşünas L Jadova və türkoloq V.Feonova daxil idi. Burada Anar ələ düşmüş imkandan istifadə edir, Türkiyə yazıçılarından Yaşar Kamal, F.H.Dağlarca, Xaldun Taner, Fakir Baykurt, Bəkir Yıldız, Adnan Özyalçınar, Çingiz Bektaş, Ataol Bəhrəmoğlu, Kemal Özərlə yanaşı, qorqudsünas alim Orxan Şaiq Gökyay (Sonralar, 1988-ci il iyul ayında Bakıda „Kitabi-DədəQorqud“a həsr olunan I Sovet-Türkiyə kollokviumunda Orxan Şaik Gökyay, Osman Fikri Sərtkaya da daxil olmaqla iki ölkə alimlərinə bir ocaq başında görüşmək nəsim olur /Dədə Qorqud ocağında“, Gənclik, 1988, s.25.)və başqalarıyla görüşür, mətbuat konfransında çıxış edir, «Cümhuriyyət», «Yeni Ortam», «Yeni gün» qəzetlərində, «Militan», «Evrin» dərgilərində müsahibələri, o cümlədən məşhur yazıçı Rifat İlqaz, şair Ataol Bəhrəmoğlu, Kamal Özər, jurnalist Kamal Çukurkavaklı ilə söhbətləri dərc olunur, İzmir yaxınlığında Ayvalıqda çoxdan görüşünü arzu etdiyi dayısı oğlu Aydınla bərabər dayısı Kamil Arranı ziyarət edir, bu görüşlərdən böyük təəssüratlarla vətəninə qayıdır.

Siyasi qadağalar nə qədər qorxunc olsa da, doğma Azərbaycanın, böyük Türk mədəniyyətinin yaddaşlara hopmuş əsrarəngiz ədəbi söz incilərindən bəhrələnen, şəcərəsi, əslinin, nəslinin taleyi ilə Türk varlığına bağlı olan Anar üçün Türkiyə həmişə yaxın və doğma idi. DTK-nın keçmiş sədri İlhüseyn

Hüseynov «Kəşfiyyat generalı ilə müsahibə» kitabında yazırdı: «Əgər səmimi etiraf etsək yazıçıların özlərinin danoslarına görə süni surətdə Rəsul Rzanı dissident eləməliydik. Danos verirdilər ki, o Türkiyəyə meyllidir, şeirlərində türk sözlərindən istifadə edir. Yeri gəlmişkən danosçuların arasında elələri vardı ki, indi Türkiyəyə alovlu məhəbbətini və sədaqətini bəyan edir, deyir ki, biz qardaşıq. Ancaq yalnız DTK əməliyyat işçilərinin və rəhbərliyinin Azərbaycan KP MK tərəfindən dəstəklənən inadı bu görkəmli insanı, həqiqi Azərbaycan vətənpərvərini elə öz kolleqalarının təqiblərindən xilas etdi» /Z.Əliyeva, Ə.Əfəndiyev. Anar. Ömür yolu və yaradıcılığı/.

Sonralar Anar Rəsul Rza oğlunun «Otel otağı»nını süjetinə aparan fikir dünyası bəlkə də öz başlanğıcını bu donoslar dövründən götürmüş, Nazim Hikmətin Moskvadan toyları günü vurduğu teleqramdakı: «Gəncələrə dünyada ən çətin şey olan xoşbəxtlik diləyirəm» - sözlərini «Günəşi içənlərin türküsü»nün nisgilinə qataraq qəlbində yaşada-yaşada türk dünyasının ədəbi körpülərini yaradıcılığı boyu öz mənəvi dünyasında qovuşdurmuşdu.

Müsahibələrinin birində: «Çocukluqdan mənə etgiləyən (mənə təsir göstərən) iki əsərdən özəlliklə bəhs etmək istəyirəm. Birincisi, «Koroğlu» dastanı, ikincisi isə Nazim Hikmətin şeirləri, özəlliklə də «Günəşi içənlərin türküsü». Hər iki kitabı mənə anam oxumuşdu» - deyər xatirələrə boylan Anar «Dədə Qorqud», Füzuli, Mirzə Cəlil mənə yetişdirən ən önəmli qaynaqlardır etirafını fəxrlə qeyd edir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan və Türkiyənin ədəbiyyat xəzinələrinin qapıları yalnız 90-cı illərdən sonra açılaraq, ədəbi əlaqələr tariximizin yeni səhifələri yazılmağa başladı.

Məhz həmin dövrdə Türkiyədə Anar yaradıcılığa maraq daha da artmağa başladı.

Anar bir vətəndaş, Azərbaycan ədibi, Türk dünyasının tanınmış bir sənətkarı kimi təkcə Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının bir-birinə yaxınlaşması, müxtəlif sahələrdə əlaqələrinin genişlənməsi çərçivəsində deyil, eyni zamanda daha geniş mənada bütün türk xalqlarının, o cümlədən Asiya və Avropa qitələrində məskunlaşan türkdilli xalqların yaxınlaşması, onların iqtisadi-siyasi, ədəbi-mədəni və digər sahələrdə əlaqələrin möhkəmlənməsi sahəsində də xeyli işlər görmüşdür.

Anarın Türkiyə görüşləri zamanı irəli sürdüyü təklif, istək və arzuları, orijinal fikirləri Türkiyə ədəbi tənqidi tərəfindən dəfələrlə yüksək qiymətləndirilmişdir. Eyni zamanda Türkdilli ədəbiyyat, türkiyəli alim, yazıçı, sənət adamları haqqında öz dərin mənalı çıxışları və məqalələrində zəngin biliyi və dünyagörüşü ilə seçilən Anar, qarşılıqlı təması, ünsiyyəti genişləndirmək yolları haqqında daim düşünür, daim narahatdır.

Türkiyəni özünün ikinci vətəni hesab edən Xalq yazıçımız Anar öz vətəndaş-yazıçı təəssübkeşliyi ilə Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələrində öz fərqli yerini qazana, izini qoyaraq səsinə ucalda bildi. Və bu ikinci vətəninə sevgisinin onun doğma Azərbaycanına olan məhəbbətindən heç də az olmadığını öz ictimai fəaliyyətində, ədəbi-mədəni görüşlərində, bədii əsərləri, elmi-nəzəri, tənqidi yazılarında təsdiqlədi. Bu gün Xalq yazıçısı Anarın yaradıcılıq dünyasında bu birliyin keşməkeşli faciələrini, «dərdləriniz dərdlərimizə bənzəyir» deyən ağırlı məqamlarını, sevinc və uğurlarını sərhədlərinə sığmayaraq yaşadan bir ümman var. Bu ümmanın dalğalarını görmək istəyənlər Oljes Süleymenov demişkən «Bəxtinə

uğurlarıyla, faciələriylə möhtəşəm bir vaxt düşün” Anarın həyat və yaradıcılıq təfərrüatlarını bilmək istəyənlər bu gün 84 yaşının baharına qədəm qoyan Xalq yazıçısının tərcümeyi-halını vərəqləsinlər...

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN-TÜRKİƏ ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ VƏ XALQ YAZIÇISI ANAR

1.1. Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin tədqiqi tarixinə baxış

Qloballaşan dünyada müxtəlif xalqlar arasında ədəbi əlaqələr dünya tarixi-ədəbi prosesinin tərkib hissəsi olmaqla, eyni zamanda geniş coğrafi əhatədə milli ədəbiyyatların qarçılıqlı əlaqəsinə ciddi yanaşma tələb edən bir sahədir. Ədəbi mühitlərin qarşılıqlı əlaqəsi mexaniki bir proses olmayıb, müxtəlif ədəbi axınların, cərəyanların, tendensiyaların, yaradıcılıq münasibətlərinin, klassik və müasir yaradıcı şəxsiyyətlərin təfəkkür dünyasının milli-mənəvi dəyərlər müstəvisində sintezini özündə əks etdirən sözün əsil mənasında canlı bir prosesdir. Ədəbiyyatşünaslıq elmimiz ədəbi əlaqələrimizin tədqiqi baxımından sanballı tədqiqatlarla zəngin olsa da, müasir dövrümüzün ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklər bir çox sahələrdə, o cümlədən Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi sahəsində yeni araşdırmaların aparılmasını zəruri edir. Klassik ədəbi-mədəni irsə, bəşəri dəyərlərə, türkçülü-yün şanlı ənənələrinə, tarixi köklərimizə ehtiram ruhunda cilalanmış, ideoloji maneələri arxada qoymuş Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri müxtəlif dövrlərdə xeyli sayda əlamətdar faktlarla özünü təsdiq etmişdir. Türkiyə və Azərbaycan möhtəşəm, şərəfli və qüdrətli ümumtürk

tarixinin şanlı səhifələrini birlikdə yazmış, ortaq adət-ənənə, ortaq həyat və düşüncə tərz, ortaq mənəviyyat və əxlaqi dəyərlərə malik olmuşlar.

Ədəbi nəsillərin əlaqəsinin kəsilməməsinin mühüm amillərindən biri milli-mənəvi dəyərlərin yaşadılmasıdır. Azərbaycan–Türkiyə ədəbi əlaqələrinin təməlində bütün türkdilli xaqalara aid olan «Orxon-Yenisey», «Oğuz Xaqan», «Dədə Qorqud», Yusif Xas Hacib Balasaqunlunun «Qutadqu bilik», Mahmud Kaşqarlıının «Divanı-lüğət-it-türk»ü kimi ortaq ədəbi-mədəni abidələr, qarşılıqlı ədəbi tərcümələr, Azərbaycan ədəbiyyatında Türkiyə, Türkiyə ədəbiyyatında Azərbaycan mövzusu, bu sahədə aparılan tədqiqatlar, yazıçı və şairlərimizin, ədəbiyyat adamlarının dostluq və yaradıcılıq əlaqələri durur.

Tarix boyu Azərbaycanın və Türkiyənin timsalında ədəbi-bədii və tarixi yaddaş səhifələrini unutdurmaq cəhdləri çox olmuşdur. Lakin buna baxmayaraq, XIX əsrin əsrin ortalarından başlayaraq, türkçülük meyilləri türkdilli ölkələrdə milli mənəvi dəyərlərin yaşadılmasına yönəlmiş bir hərəkət olaraq dirçəlməkdə idi. XX əsrin ilk illərində bu hərəkətin Azərbaycanda yetişdirdiyi görkəmli nümayəndəsi Əli bəy Hüseynzadə 1905-ci ildə “Həyat” qəzetində dərc elətdiyi “Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?” əsərində ədəbiyyatımızın da tarixi başlanğıcı barədə axtarışlar aparmışdır”. 1906-1907-ci illərdə böyük mütəfəkkirin redaktorluğu ilə Bakıda nəşr edilən «Füyuzat» dərgisində, «Yeni Füyuzat» (1910-1911), «Şəlalə» (1913-1914), «Həyat», «Molla Nəsrəddin», və b. mətbuat orqanlarında Mahmud Əkrəm Rəcəzadə, Müəllim Naci, Abdulla Cövdət, Xəlid Ziya Uşaqlıgil, Tofiq Fikrət və b. əsərləri dərc edilirdi. Mehmet Emin Yurdaqulun əsərləri XIX əsrin sonlarından

başlayaraq Azərbaycan ədəbi mühitində sevilərək mütaliə olunmuşdur.

Xalqa yazıçısı Anarın yazdığı kimi, həm Əli bəy Hüseynzadə, həm Əhməd bəy Ağaoğlu türk xalqlarının birliyi ideyasını Azərbaycandan Türkiyəyə və başqa ölkələrə yaydılar (52).

1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda nəşr edilən mətbuat səhifələrində Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, M.A.Ersoydan nümunələr çap olunurdu. A.Şaiqin «Türk çələri», «Türk ədəbiyyatı» kimi dərsliklərində türk müəlliflərinin əsərlərindən də nümunələr təqdim edilirdi. O illərdə, çox gərəkli dərs vəsaiti olan «Türk ədəbiyyatı» kitabına Mirzə Fətəli, Tofiq Fikrət, Seyid Əzim, Ziya Göyalt, Sabir, Xəlil Ziya, Məhəmməd Əmin bəy, Əhməd Hikmət, Əli Cənab kimi Azərbaycan və Türkiyə yazarlarının bioqrafiyası da daxil edilmişdi. Bununla yanaşı, elə həmin illərdə görkəmli şair Əhməd Cavad bütün ziyalıları Azərbaycanı Türkiyəyə, Türkiyəni Azərbaycana tanıتماğa çağırırdı. Tarixi zaman keçdikcə qarşılıqlı tanınmaların nəticələri ədəbi əlaqələrdə yeni yazılan bədii əsərlərdə öz izini qoyurdu. Gənc və istedadlı dramaturq Cəfər Cabbarlı Türkiyədə baş verən ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni, tarixi hadisələrə biganə qalmamış, Türkiyə mövzusunda «Yıldız, yaxud Trablis müharibəsi», «Ədirnə fəthi» kimi əsərlər yazmışdı (41).

Ümumiyyətlə, XX əsrin əvvəllərində Ə.Hüseynzadə, M.Hadi, Ö.F.Nemanzadə, Qantəmir, H.Cavid kimi ziyalılar - N.Kamal, Ə.Hamid, Ə.Midhət, T.Fikrət və b. türk ədibləri ilə yaradıcılıq əlaqələrində olmaqla yanaşı, onların əsərlərinin Azərbaycanda yayılmasında da böyük rol oynamışlar. Məhz onların qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri özünün yeni bir inkişaf dövrünə qədəm qoyurdu.

“Şərqin ilk dramütürqu, dram və opera teatri sənətinin ilk qaranquşları, Rusiya imperiyasında ilk müsəlman qəzeti, ilk respublika dövlət quruluşu, 1921-ci ildə Şərq xaqalarının Bakıda Birinci qurultayı, Birinci türkoloji qurultay (1926-cı il) – bütün bunları həm Azərbaycan, həm də türk mədəniyyət tarixinin şərəfli səhifələri kimi dəyərləndirən Anar, Stalin irticası dövründə Azərbaycanın Türk xaqalarının həyatındakı (Eyni zamanda ədəbi əlaqələrdə - Z.Ə.) aparıcı rolunun zəifləməsini təəssüflə qeyd edir” (3).

Bütün bunların ardınca, ötən əsrin 30-cu illərində, xüsusilə 1937-ci il repressiyaları ədəbi əlaqələrdə də öz izini qoymuş oldu. “Keçmiş sovet imperiyasında otuzuncu illərin qadağaları, qırğınları yaxınlaşdıqca, Milli türklük, Türk dünyasına bağlılıq ittihamlar sırasına çıxarıldı... Bu ziyalılarımızın repressiyası milli ədəbiyyat tariximizin, ədəbiyyatşünaslıq köklərimizin də repressiyasına çevridi.” (41).

Türk millətinin adını çəkməyin belə yasaq olduğu repressiya illərində H.Cavid, S.Mümtaz, H.Zeynallı, S.M.Əfəndiyev, V.Xulufu, Ə.Cavad, M.Müşfiq və onlarla digər ziyalılar, ədəbiyyat adamları pantürkizmdə günahlandırıldı. Bu illərdə Türkiyəni özlərinə vətən seçmiş Ə.Hüseynzadə, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Cəfəroğlu, A.İldırım, Ə.Ağayev, M.Məmmədzadə, Əmin Abid və b. simasında formalaşan mühacirət ədəbiyyatı ədəbi əlaqələrimizin tellərini yaşatmağa davam etdi.

Bu təcrid illərində Azərbaycandakı sovet rejimi ədəbi mühiti «pantürkizm» damğası ilə qorxudurdusa, Türkiyədə də Azərbaycan ədəbiyyatına kommunizm ideyalarının daşıyıcısı kimi baxılırdı. Həmin illərdə iki qardaş xalq bir-

birinin həyatından, o cümlədən ədəbi-mədəni həyatından təcrid edilmiş halda yaşamalılı oldu və təbii ki, bu da ədəbi əlaqələrimizin inkişaf tarixinə öz izlərini həkk etdi, lakin onu qıra bilmədi. Ədəbi əlaqələrimizin bu dövr tarixində, susmağa məhkum edilən, lakin susmayan mənəvi bağlar ədəbi şəxsiyyətlərin, ziyalıların simasında davamlı oldu.

Tarix boyu Azərbaycanın və Türkiyənin timsalında türk ruhunun saflığına, türk hafizəsinin ümumbəşəri, ədəbi-bədii, genetik kodlarına kölgə salmaq istəyən qüvvələrin mövcud olduğunu qeyd edən görkəmli dilçi alim, professor Vaqif Aslanov irqi, dini və siyasi ambisiyaların ən təhlükəli məqamlarında belə ümumtürk, o cümlədən Azərbaycan-Türkiyə birliyinin bağlarının qırılmadığını yazırdı: «formaca milli, məzmunca sosialist qəlibə salınan, marksist-leninçi ideologiyanın daşıyıcısı olmaq məcburiyyətində qalan və əsas yaradıcılıq metodu sosializim realizmi olan sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı öz türklüyünü qoruyub saxlaya bilmişdir» (165).

A.Əliyeva-Kəngərli “Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında türkçülük” mövzusunda apardığı tədqiqat işində işıqlandırdığı faktlara görə “...37-ci il dönəmində, sovetləşmənin qızgın illərində yazılmış tədqiqatlarda belə, XX yüzillikdə Azərbaycan ədəbiyyatı üzərində Türkiyə ədəbi-mədəni həyatının, mühitinin təsiri daima etiraf edilmişdi. Əli Nazim, Bəkir Çobanzadə kimi realist sənətkarlara Rusiya mühiti, romantiklərə, xüsusilə onların türkçülük görüşlərinə isə Türkiyə ədəbi-mədəni mühiti güclü təsir göstərirdi xüsusi vurğulanırdı” (21).

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin bu dövrü bir sıra tədqiqat və monoqrafiyalarda (H.Baykara. «Azərbaycanda yeniləşmə hərəkatları (Ankara, 1966), A.Əliyeva.

«Azərbaycan romantikləri və türkçülük hərəkatı» (2005), Ə.Qasımlı. «Türk xalqlarının ədəbi-mədəni həyatında N.Nərimanovun rolu» (2006), A.Abiyev. «XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Türkiyə ədəbiyyatında satira və onun Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqəsi» (1996), Ə.Saraclı. «Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dönməsində» (2007), V.Osmanlı. Qədim türk ədəbiyyatı (VI-X əsrlər) (2008), Qayaxan Özgül. «Türk ədəbiyyatı tarixi» (2009) və s.) öz əksini tapmışdır.

Ədəbi yaddaşda türkçülüynü azərbaycançılığı qədər doğma tellərlə yaşadan XX əsrin yazıçısı Anar da mənsub olduğu ədəbi nəslin yaradıcılığına müraciət edərkən bildirirdi ki, «Hərçənd, bizim başladığımız illərdə də ədəbi mühitin təsdiq və vərdiş olunmuş anlayışların mövcud dairəsi, dövrləri və estetik səviyyəsinin diktaturası, heç də ötən illərin mənəvi talanlarından geri qalmırdı. Amma obyektiv və subyektiv amillərin canlanması nəticəsində 50-ci illərin birinci yarısından başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatı yeni bir mərhələyə qədəm qoydu. Cəmiyyətin Stalindən sonrakı mərhələsinə...» (6).

Bu o mərhələ idi ki, onilliklər sonra, Əli bəy Hüseynzadənin təkcə adının çəkildiyi materialı “Qobustan” jurnalında dərc etdirdiyinə görə Anarı türkçülüynü, pantürkistləri təbliğ etməkdə günahlandırmışdılar.

Türkçülük və turançılıq siyasi-ictimai həyatda bir ideologiya olsa da, ədəbiyyatda həmişə ədəbi-mədəni, mənəvi dəyərləri səciyyələndirən əsas xüsusiyyət olmuşdur.

Tədqiqatçı N.Mustafayeva «Rəfiq Zəka yaradıcılığında türkçülük və Türkiyə» adlı əsərində (2006) yazır ki, «Türkçülük Azərbaycanda XIX əsrin əvvəllərində maariflənmə ilə yanaşı yaranmış və 1920-ci ildə bolşevik işğalına

qədər maraqlı bir inkişaf yolu keçmişdir. 1920-ci ildən sonra türkçülük yalnız Azərbaycandan kənarda yaradılmış mühacirət ədəbiyyatında yaşamışdır». Bu fikrin son müddəası ilə müəyyən mənada razılaşmamaq olar. Çünki ədəbi nəsillərin estafeti türkçülüüyü tarixin qanlı repressiyalarından keçirərək yaddaşlara hopdurmağı bacarmışdır. Türkçülük ədəbiyyatda, ictimai-siyasi proseslərdə, şüurlarda, yaddaşlarda öz tarixi izini qoya bilmişdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin də hələ yeniyetməlik çağlarından türk ədəbiyyatı, onun məşhur simalarının əsərləri ilə yaxından tanış olduğunu, türk dünyasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafına misilsiz töhfələr verdiyini xüsusi qeyd edən filologiya elmləri doktoru Hüseyn Həşimli «Türk xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin qurulmasında ulu öndər Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri» başlıqlı məqaləsində yazır ki, «Ustad Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi ilə əlaqədar Türkiyə Böyük Millət Məclisində 2 noyabr 1994-cü il tarixdəki çıxışında ulu öndər Heydər Əliyev türk ədəbiyyatına, mədəniyyətinə hələ yeniyetməlik dövründən böyük maraq göstərdiyini xatırlamışdır: «Türkiyənin tarixini öyrənirdim, şairlərini öyrənirdim. Gənclik çağlarımda ... Rəşad Nuri Güntəkinin «Çalıquşu» romanı bizim hamımızı heyran edən bir əsər idi... mən «Çalıquşu»nu 13-14 yaşında oxumuşam. O, məni heyran etmişdi... Bəli, o vaxt yalnız «Çalıquşu»nu oxumaqla kifayətlənmirdik. Türkiyənin böyük şairlərini, yazıçılarını da öyrənirdik. Əbdülhəqq Hamid, Tofiq Fikrət və bir neçə başqaları bizim o vaxt, orta məktəbdə oxuduğumuz illərdə ədəbiyyat dərsliklərimizə daxil idi. Ədəbiyyat dərsliklərində Türkiyənin bu böyük yazıçı və şairlərinin rəsmləri indi də gözümün qabağındadır» (31).

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri qarşılıqlı olaraq, tarix boyu yüksələn və enən xətt üzrə öz dinamik inkişaf səviyyəsini ləngitsə də, bu xətt boyu türkçülük adlandırdığımız cazibə qüvvəsi davamlı olmuşdur. Filologiya elmləri doktoru Jalə Əliyevanın yazdığı kimi, eyni zamanda, «Türk ədəbiyyatında özünəqayıdış prosesi başlandığı, türklüyün dərk edildiyi gündən Azərbaycan mövzusuna, Azərbaycan türklərinə böyük maraq oyanmış, bu mövzu təsvir və tərənnüm obyektinə çevrilmişdir» (22, 22)

XX yüzilliyin ortaları Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcı kimi səciyyələndirilir. Əsrlərdən qaynaqlanan Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələri 1964-72-ci illərdə artıq Sovet İttifaqı ilə Türkiyə arasında bağlanan mədəni-elmi sazişlər çərçivəsində inkişaf edirdi. Molla Pənah Vəqifin, Nəsiminin, Füzulinin yubileyləri qeyd olunarkən Türkiyənin də mötəbər elm, mədəniyyət xadimləri Azərbaycana gəlmək imkanı əldə edirdilər. Türkiyəli nümayəndələr Azərbaycanın mədəni həyatı ilə daha yaxından tanış olduqca, belə görüşlərin doğurduğu hisslər, xüsusilə yazıçı və şairlərin yaradıcılığına təsirsiz qalmırdı.

1965-ci ilə Azərbaycana ilk dəfə gəlmiş Əziz Nesin «Qəlbdən qəlbə yol var» başlıqlı müsahibədə Nazim Hikməti çıxmaq şərtiylə, 40 ildən sonra Türkiyədən Azərbaycana gələn ilk türk ədəbiyyatçıları (Melih Cövdet Anday, Yaşar Kamal və Aziz Nesin – Z.Ə.) olduğunu təəssüflə etiraf edirdi. Azərbaycanda Türkiyə türklərinin nə qədər çox sevildiklərini görən Əziz Nesin bu sevginin qarşılıqlı olduğunu bildirməklə yanaşı, burada gördüyü, müşahidə etdiyi məqamlara da öz münasibətini bildirmişdi. Türkiyədə yazıçıların həddən artıq ağır vəziyyətdə və həyat sıxıntısı

içində olduğunu deyən müəllif, sovet Azərbaycanında yazıçıların yaşam tərzinin əksinə olduğunu müşahidə etmiş və belə olan halda Azərbaycan xalqının hamısının ədəbiyyatçı olmadığına da təəccüblənmişdi. Yazıçı Türkiyə türklərinin, aydınlarının Azərbaycan ədəbiyyatı ilə yaxşı tanış olmadığı kimi, Azərbaycan ziyalılarının da 1930-cu illərdən sonrakı türk ədəbiyyatını yaxşı tanımadığını qeyd etmişdi.

Ədəbi əlaqələrimizin bu dövrünə siyasi ideologiyaların saldıği kölgələr altında S.Üstüngəlin “Zindanda və azadlıqda” kitabı haqqında S.Rüstəmin, “Türkiyə irticasını ifşa edən əsər” C.Xəndanın “Zindanda və azadlıqda” (“Ədəbiyyat qəzeti” və “Kommunist”, 1951, 26 dekabr), H.Araslının “Mütərəqqi türk yazıçıları Türkiyə irticası əleyhinə” (ADU-nun əsərləri, Şərqşənaslıq ser., 1953, I bur.), M.Qasımovun “Molla Nəsrəddin “panislamizm” və “pantürkizm” əleyhinə” (“Azərbaycan”, 1956, №9) kimi məqalələr yazılırdı.

60-70-ci illərdə Azərbaycan ədəbiyyatının öz türk ruhunu yaşatması faktı dövrü mətbuatda, dərgilərdə, ayrı-ayrı toplularda dərc edilmiş məqalələrdə qismən də olsa, öz əksini tapırdı. Y.Şirvanın türkiyəli şair Orxan Vəli haqqında “Mübariz şair” (“Azərbaycan”, 1963), “Türkiyədə Nazim Hikmət yaradıcılığına dair ilk tədqiqatlar” (1967), Azərbaycan-Türk mədəni əlaqələri tarixindən bəhs edən «Onlar unudulmamalıdır» (1969), H.Araslının Türk şairi Gülşəhri haqqında «Nizami Gəncəvinin ilk mütərcimi» (1966), M.Aslanovun “Əziz Nesini oxuyun” (1962), Q.İsmayılovun «Mütərəqqi türk şairləri Azərbaycan haqqında» (1966), Ə.Cəfərin «Tofiq Fikrət və həyatı» (1969) və s. kimi dövrü mətbuat və dərgilərdə getmiş məqalələrlə ədəbi əlaqələrimiz öz tarixi bağlarını yaşadırdı.

Artıq 1973-cü ildə xalq şairimiz Bəxtiyar Vahabzadə «Varlık» dərgisində (№785,şubat) çap olunmuş «Yel qayadan nə aparır» başlıqlı məqaləsində Türkiyə ictimaiyyətini dərinlən maraqlandıran məsələlərə toxunur, keçmişin mədəni dəyərlərinə, klassiklərin ölməz poetik irsinə dərin qayğı və ehtiram hisslərinin tərbiyəsi məsələlərini qaldırırdı.

80-ci illərin ortalarından başlayaraq Türkiyədə də «Türk dünyası tarix və kəltür dərgisi», «Tanıtım», «Kardeş edebiyatlar», «Azərbaycan türkləri», «Türk edebiyatı», «Türk yurdu», «Size» kimi məcmuələrdə R.Rza, H.Arif, N.Xəzri, N.Həsənzadə, F.Qoca, X.Rza, S.Rüstəmxanlı, Elçin, Anar və b. yaradıcılığına müraciət edilir, onlar haqqında Y.Gedikli, İrfan Ünver Nasreddinoğlu, Nizameddin Onk, Nihat Çetinkaya, Oktay Akbal kimi müəlliflərin yazıları dərc olunurdu. Bütün bunlar ədəbi əlaqələrimizin yeni bir dalğasına təkan vermiş oldu. Eyni zamanda həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə yeni nəşrlər də işıq üzü gördü.

Sonrakı illərdə Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri davamlı olaraq zənginləşmiş, həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə keçirilən yaradıcılıq görüşləri öz səmərəli bəhrəsini vermişdir.

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin öyrənilməsi sahəsində xüsusi xidmətləri ilə yadda qalmış görkəmli şərqşünas alim, Nazim Hikmət və Yaşar Kamalın yaradıcılığının pərəstişkarı olan Qədir İsmayilov müasir və klassik türk ədəbiyyatının tədqiqatçılarından biri idi. Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri onun elmi məqalələrinin əsas mövzusu olmuşdur. Türkiyə ədəbi tənqidinin fikirlərini daim izləyən Q.İsmayilov Türkiyədə F.Köprülüzadə, A.Qaraxan, A.S.Levend, A.Tanpınar, N.S.Banarlı, A.Ka-

baklı, C.Yener kimi böyük füzulişünaslar nəslinin yetişdiyini qeyd edirdi. Böyük türk şairi Nazim Hikmətin şəxsiyyəti və sənəti Q.İsmayılovun diqqətini qardaş Türkiyə ədəbiyyatına yönəltdi. Qırx ildən artıq bir müddətdə o, müasir türk ədəbiyyatına dair yeni kitablar haqqında məlumatlar və resenziyalardan tutmuş iri həcmli məqalələrə, nəzəri araşdırmalara qədər əsərlər yazmış, çevirmələr etmişdi. Təsadüfi deyil ki, Q.İsmayılovun tərtibçisi olduğu Nazim Hikmətin əsərlərindən ibarət «Günəşi içənlərin türküsü» kitabına «Kərəm kimi» başlıqlı ön sözü də xalq yazıçısı Anar yazmışdı.

Xalqlarımız arasında qədim və zəngin ədəbi-mədəni əlaqələrin hazırkı durumu və onu daha da inkişaf etdirmək məsələləri türkiyəli ziyalıların da düşündürən problemlərdəndir. Bu sahədə öz tədqiqatları ilə fərqlənən ədəbiyyatşünas alim Yavuz Akpınar müasir türk ədəbiyyatşünaslığın aparıcı simalarından biridir. Onun «Nabi Hazri. Seçilmiş şiirlər» (1976), «Bahtiyar Vahabzade. Şiirlər» (1979), «Mirza Fetheli Axundzade» (1988), «Azeri edebiyatında Namik Kamal» (1990), «XIX-XX əsrdə Azeri edebiyatı» (1994), «Azeri edebiyatı araşdırmaları» (1994) kimi əsərləri, Azərbaycan ədiblərinin əsərlərindən ibarət tərtib etdiyi kitablar ədəbi əlqələrimizə böyük töhfədir.

Azərbaycan xalqı dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra azadlıq yollarında inamla addımlamağa başladı və Türkiyəyə gedən bütün yollar kimi, ədəbiyyat və mədəniyyət yolları da üzümüzə açıldı.

Tarixin sınaqlarından çıxaraq, tanınmış şəxsiyyətlərin həyatında izini qoymuş Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri ədəbi ictimaiyyətin ən parlaq simalarını – yazıçı, şair və ziyalıları qovuşduraraq, Türk dünyasının milli-mədəni

dəyərlərə söykənən möhtəşəm nailiyyətlərini daha da inkişaf etdirirdi. İlk dəfə Türkiyə torpağına ayaq basan Azərbaycanın Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə qürur və həyəcanla demişdi: «Mən sənə qurban olum, ey mənim Cümhuriyyət, ey mənim, məndən uzaq Vətənim!...Ömründə sadəcə on saat mənim kim olduğumu göstərən vəsiqə ilk dəfə öz dilimdəydi. Mən ancaq indi mən oldum» - deyirdi.

Beləliklə, qadağaların, repressiya qorxularının, türkçülüyə qarşı təbliğatın bünövrəsini sarsıda bilmədiyi ədəbi körpülər Türkiyə və Azərbaycan ədəbi mühitlərini yenidən bir-birinə qovuşdurdu. Ədəbi əlaqələrimizin tarixi mənzərəsini əks etdirən yüzrlə nümunələr mövcuddur, lakin biz onların yalnız bir-neçə nümunəsinə diqqət yetirdik.

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq müstəqillik illərinin Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinə gətirdiyi hərarətin ilk təzahürləri hər iki ölkənin ədəbi-mədəni həyatında görünməyə başladı və mətbuat səhifələrində, yeni nəşrlərdə geniş əksini tapdı.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin orqanı olan «Ədəbiyyat qəzeti»nin «Ədəbiyyat elçidir» başlığı altında təqdim etdiyi söhbət bu dövrün xarakterik xüsusiyyətlərinin mənzərəsini əks etdirir. İqtisadi münasibətlərin genişlənməsinə həsr edilmiş Türkiyə-Azərbaycan yığıncağı günlərində Bakıda qonaq olmuş görkəmli türk yazıçısı Ahmet Kabaklı, yazıçı-jurnalist Sevinc Çokum, görkəmli şair Niyazi Yıldırım Gencosmanoğlu Bəxtiyar Vahabzadə və Nəriman Həsənzadə ilə söhbətlərində qarşılıqlı yaradıcılıq məsələlərinə toxunurlar. «Azərbaycana gəlməklə elə bil vətənə gəldim» deyən A.Kabaklının, «Niyazi bəyi oxuyarkən mən özümü tapıram» deyən B.Vahabzadənin, «İki böyük

sənətkarın bir-birini tapmasında (B.Vahabzadə, N.İ.Gencosmanoğlu- Z.Ə.) «Türk ədəbiyyatı» dərgisinin rolunu qeyd edən S.Çokumun fikirlərində bir-birini öyrənmək ehtiyacının böyüklüyü ifadə olunurdu. B.Vahabzadənin «bizdən sonra gələn sizin nəsil Türk ədəbiyyatı ilə bizim qədər çalışmamışdır» fikri ilə Nİ.Gencosmanoğlu da razılaşır və deyirdi: «Bəxtiyar bəyin şeirləri bizim türk ədəbiyyatı dərgisində çap olunanda düzü mən çaşıb qalmışdım. Bunun iki önəmi vardı: birinci cəsarət, ikinci ənənəyə bağlılıq».

Hər hansı zaman kəsiyində, hər hansı bir xalqa mənsub olan ədəbi mühitin keçdiyi tarixi inkişaf yolunun ümumi mənzərəsini işıqlandırmaq, ədəbi simalar, yaradıcılıq məhsulları, ədəbi tənqidi materiallar haqqında məlumat vermək üçün geniş təhlil və tədqiqat aparılması deməkdir. Bu mənada həm Türkiyə, həm də Azərbaycan ədəbi mühiti qarşılıqlı tədqiqatlat üçün kifayət qədər faktlarla zəngindir.

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin müasir mərhələsi yeni vüsəti, qarşılıqlı yaradıcılıq ünsiyyəti, ortaq milli-mənəvi dəyərlərin yaşadılması və öyrənilməsi ilə seçilir.

Son onilliklər Türkiyə ilə ədəbi əlaqələrimiz sahəsində ədəbiyyatşünaslıq materiallarının sayı dinamik sürətdə artmaqdadır. Bunlar təkcə yaradıcılıq təmasları deyil, qarşılıqlı nəşrlər, tərcümələr, görüşlər, tədbirlər, elmi araşdırmalar səviyyəsində də davam etməkdədir. Bütün bu proseslər isə ədəbi əlaqələrimizin müasir dövrünün, tarixi qaynaqlarının daha dərinlən izlənilməsini və xüsusilə bütün tarixi inkişaf boyu bu proseslərin mərkəzi qüvvələri olmuş ayrı-ayrı yaradıcı şəxslərin simasında qarşılıqlı ədəbi proseslərin öyrənilməsini, ədəbi yaddaş salnaməmizdə yer almasını labüd edir.

Ədəbi əlaqələrimizin müasir dövrünün belə simalarından biri olan xalq yazıçısı Anar hələ sovet dönməindən bir türk yazarı kimi türk xalqlarının ədəbi mühitinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin yeni bir mərhələsi başlanmış oldu. Bu mərhələ tədricən ayrı-ayrı görüşlər, tədbirlər, bədii yaradıcılıq nümunələrinin nəşri və təbliği, tanışlıq tendensiyaları ilə başlayaraq getdikcə daha geniş məcraya yönəldi. Xalq yazıçısı Anarın adı Türkiyə ilə ədəbi əlaqələrimizin bu yeni inkişaf dövrünün aparıcı qüvvələrinin, simalarının ön sırasında dayandı.

1975-ci ildə SSRİ Yazıçılar İtifaqının K.M.Simonovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində türkiyəli ədib və ziyalılarla ilk görüşləri, “Cümhuriyyət”, (1975), “Yeni ortam” (1975), “Senet emegi” (1978) qəzetlərinə verdiyi müsahibələr, 1983–cü il iyunun 21-də Türkiyənin TRT1 kanalında ədibin ssenari müəllifi olduğu «Dədə Qorqud» filminin nümayişi və ilk hekayələrinin – “Vestiyerde çalışan kadının anlattıkları” (“Kardeş kalemler”, 1983), “Oğucenin seheri” (“Emel”, 1984), “İyi padşahın masalı” (“Kül-öykü”, 1985) və s.- nəşri ilə, 90-cı illərin Qanlı Yanvar hadisələrindən sonra “Danışa bilmirəm” (Azərbaycan. Türk kültür dergisi, 1990). “Sorumlular hesab vermeli” harayı ilə Türkiyə ədəbi mühitinin Anarla başlanan tanışlığı, müstəqillik illərinin Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrində diqqətə layiq bir səhifəsinə çevrilmiş oldu.

Anar yaradıcılığı ilə tanış olan, əsərlərini araşdırmaya meyilli olan hər hansı türk tənqidçisi, ziyalı, sırası oxucusu yazıçının simasında və əsərlərinin məzmununda, ruhunda, obrazlarının həyatında uzun illərdir uzaqlardan sorasını

aldığı Azərbaycanı, onun ədəbiyyatını, mədəniyyətini, insanlarını tanıyırdı.

1993-cü ilin mart ayında Türkiyə Yazarlar Sindikatının VIII qurultayında çıxışında Anar bir daha Azərbaycan-Türkiyə ədəbi körpülərinin sarsılmazlığını diqqətə çatdıraraq deyirdi: «...bağımsız Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan türkcəsi olsa da, ruhumuz birdir, maneviyatımız birdir və bu ruh birliyinin, gönül birliyinin korunmasında edebiyatın, sanatın rolu çok önemlidir. Sınırları, duvarları devletler, rejimler kurar, sanatçılar yıkar. Çağdaş Türkiyəyle bütün ilişkilerimiz yasaklandığında bu ülkeyi, onun insanlarını bize sizler tanıttınız: hikayelerinizle, romanlarınızla, şiirlerinizle, makalelerinizle...» (52)

Ümumiyyətlə, Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin müstəqillik qazandığımız 90-cı illərdən sonrakı dövrü yeni tədqiqatlar üçün kifayət qədər ədəbi-bədii materiala malikdir. Bu qəbildən ədəbi-bədii materialların əhəmiyyətli bir hissəsi Anarın ədəbi əlaqələrimizdəki rolu və mövqeyi ilə bağlıdır. Bu mənada Anar yaradıcılığının müasir Türkiyə ədəbi mühiti ilə təması ədəbi əlaqələrimizin yeni axarda inkişafını izləmək və öyrənmək, bugünkü mənzərəsini təsəvvür etmək baxımından həm maraqlı, həm də faydalıdır.

1.2. Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni körpülərinin təməllərində Anar varlığı

Ümumbəşər mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan, çoxəsrlik tarixə malik Azərbaycan ədəbiyyatının ümumi inkişaf yoluna nəzər salmaq, onun ayrı-ayrı dövrlərdə yaranmış ədəbi nümunələrinin xarakterik xüsusiyyətlərini öyrənmək, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığını tədqiq etmək ədəbiyyatşünaslıq elminin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Özünün aktuallığı ilə seçilən bu problemin müstəqil demokratik dövlət qurduğumuz dövrdə, elm, ədəbiyyat və mədəniyyətlərin qloballaşdığı və inteqrasiya ilə müşayiət olunduğu müasir mərhələsinin araşdırılıb öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki böyüklüyü və kiçikliyindən asılı olmayaraq, hər bir xalqın ədəbiyyatı onun keçmişi və bu günü ilə sıx əlaqədə olub, adət və ənənəsi, etik və estetik baxışları, azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizəsini özündə əks etdirir və milli şüurun formalaşmasında çox mühüm rol oynayır. Bu ədəbiyyatın yaradıcıları olan sənətkarların həyat və yaradıcılığının

tədqiq edilməsi isə onun mənsub olduğu xalqın ümumi ədəbiyyat tarixinin yazılması işinə xidmət edir. Bu mənada Azərbaycan xalqının tarixi, onun azadlıq və müstəqillik uğrundakı mübarizəsi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti və incəsənəti ilə qırılmaz tellərlə bağlı olan, bu gün əsərləri dünya xalqlarının bir çox dillərinə tərcümə olunaraq geniş yayılan Anarın yaradıcılığı da ədəbiyyatşünaslara yeni-yeni maraqlı mövzular verməkdədir.

Hər bir cəmiyyəti, milləti tanıdan söz-sənət sərvəti, mənəvi dünyasını yaşadan ədəbi abidələri, ədəbi dəyərlərdir. Bir də bu ədəbi dünyanın incilərini yaradan görkəmli yazıçı və şairləri. «Yazar çağının vicdanı olmalıdır» amalı ilə yazıb-yaradan xalq yazıçısı Anar da belə şəxsiyyətlər sırasına daxil olan ziyalıdır. Anarın əsərlərinin Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin zənginləşməsi prosesində rolu və yeri ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi əlaqələr tarimiz baxımından maraqlı faktlarla, məlumatlarla zəngindir. Yazıçı təhkiyəsinin və dilinin şirinliyi, bədii-estetik rəngarəngliyi, mövzu zənginliyi və aktuallığı, orijinal təqdimmə üslubu, obrazların canlı və dolğun xarakterdə verilməsi, maraqlı, məntiqli düşüncələrlə diqqəti cəlb edən, xalqın mənəvi mədəniyyətini işıqlandıran, bəşəri anamlar daşıyan əsərlər, məqalələr, müsahibələr, çıxışlar və s. onu tək-cə doğma Vətəninə deyil, bütün Türk dünyasında, eləcə də, bir sıra yaxın və uzaq xarici ölkələrdə şöhrətləndirmişdir. Əsərlərində narahat dünyamızın aktual problemlərinin bədii həllini verməyə çalışan Anarın bəşəriyyətin humanistləşməsi, insanlığa xidmət kimi yaradıcılıq missiyası onu müstəqil Azərbaycanın müstəqil düşüncəli ziyalısı olaraq bütün Türk dünyasına da sevdirmişdir.

Dünya ədəbiyyatı tarixində çox böyük sənətkarlar, dünya xalqlarının ən qüdrətli ədəbiyyat xadimləri eyni vaxtda həm nəsr, həm şeir, həm dramaturgiya, həm tənqid, həm də tərcümə sahələrində yazıb-yaratmışlar. Ə.Nəvai, R.Taqor, V.Hüqo, A.S.Puşkin, M.F.Axundzadə, N.Hikmət və digər sənətkarların yaradıcılıq yolunu buna nümunə göstərmək olar. Çoxşaxəli yaradıcılıq imkanlarının genişliyi ilə seçilən Anar da ədəbiyyatın müxtəlif janrlarında qələmini sınayıb və uğurlu nəticələr qazanıb.

Anar sənət aləminə bəzi başqa yazıçılar kimi kiçik həcmli maraqlı hekayələrlə başlasa da, tezliklə ədəbiyyatın müxtəlif janrlarına müraciət etmiş, yeni bir ədəbi nəslin – «60-cılar» adlanan ədəbi məktəbin ən parlaq nümayəndəsi kimi tanınmışdır. «60-cılar» ədəbi məktəbinin nümayəndələri və bu nəslin ümumi yaradıcılıq uğurları haqqında müasir ədəbi tənqid öz sözünü demişdir. Bu ədəbi nəsllə xas olan ümumi cəhətlərdən biri də, onların həyat hadisələrinə baxışlarında, onlara yanaşma metodlarında, deyim tərzində və təsvir üslubunda yenilik ruhunun, fərqli düşüncə tərzinin təzahür etməsi idi. Bu keyfiyyətlər sovet ideologiyasına, imperiya tələblərinə sığmır, onları dağıtmaq, özünə daha geniş «meydan» axtarıb tapmaq istəyindən irəli gəlirdi. Tərəddüd etmədən demək olar ki, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının, ümumiyyətlə mədəniyyət və incəsənətinin bu mərhələsini Anarın ədəbi şəxsiyyətini və yaradıcılığını nəzərə almadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Çünki Akademik Bəkir Nəbiyevin Azərbaycan ədəbiyyatının fenomenini kimi dəyərləndirdiyi Anar «... hər cür əyalət düşüncəsindən uzaq, milli mənafeləri dünya standartları səviyyəsinə qaldırmağa nail olan qüdrətli Azərbaycan yazıçısıdır» (39).

Anar yaradıcılığının coğrafi mənzərəsinə Şərq-Qərb kontekstində nəzər salınsa, hər iki qütbün yüksək bəşəri dəyərlərini yaxşı mənada öz yaradıcılıq təxəyyülünə hopdurmuş yazıçının əsərlərinin - yaratdığı ədəbi körpülərin dünyanın bir sıra ölkələrini əhatə etdiyinin şahidi olarıq. Eyni zamanda ədəbi mühitlər, ictimai-siyasi həyatın ağırlı problemlərinin həlli yolları haqda düşünən, bu yolda həm-fikirilərini səfərbər etməyə qadir olan ədəbi şəxsiyyət, ziyalı, ictimai xadim simasını da aydın görmək olar.

Şərq və Qərb ədəbi-mədəni mütənasibliyinin Anar yaradıcılığındakı çalarları bəşəri anlama qədər yüksəlir. Tənqidçi Rəhman Bədəlovun qeyd etdiyi kimi «Anar eyni dərəcədə həm Qərb mədəniyyətinə, həm də Şərq mədəniyyətinə yaxın olan yaradıcı insandır. Bizim cəmiyyətdə bu heç də tez-tez rast gəlinən keyfiyyət deyil» (170). Duyğular, hisslər, həyəcanlar və bədii zövqlər milli mədəniyyətin tərkib hissəsi olduğu qədər də bəşəri dəyərlərlə qovuşuqdur. Lakin milli yaradıcılıq məhsulu olan bədii əsərlər - şeir, roman, hekayə və s. həm Şərq, həm də Qərb tərzlərinin mütənasibliyi ilə yaradıla bilər və Anar yaradıcılığında da bu öz təsdiqini tapır. Həm Şərq, həm də Qərb ədəbiyyatından, mədəniyyətindən qaynaqlanan bu yaradıcılıq kamilliyi Vaqif İbrahimovun dediyi kimi, «Anarı dünya mədəniyyətində milli mədəniyyətimizin, milli mədəniyyətimizdə dünya mədəniyyətinin səlahiyyətli nümayəndəsi»nə çevirir (181).

Anarın əsərlərinin dünya xalqlarının dillərinə tərcüməsinin coğrafi mənzərəsi isə onun dünyaca tanınmış bir yazar olması fikrini bir daha təsdiqləyir: «Ağ liman» - 7 dildə (rus, türk, polyak, macar, bolqar, qazax, özbək); «Asılqanda işləyən qadının söhbəti» - 8 dildə (rus, türk,

Ukrayna, alman, fransız, ingilis, ispan, polyak); «Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» - 9 dildə (rus, türk, alman, çex, slovak, macar, eston, özbək, qazax); «Dantenin yubileyi» - 8 dildə (rus, türk, özbək, qazax, bolqar, macar, eston, erməni); «Əlaqə» - 7 dildə (türk, rus, fransız, alman, bolqar, çex, eston); «Gürcü familiyası» - 6 dildə (Rus, türk, ingilis, macar, qazax); «Keçən ilin son gecəsi» - 13 dildə (türk, rus, fransız, alman, ingilis, ispan, polyak, macar, benqal, belorus, eston, qazax, tatar); «Qırmızı limuzin» - 5 dildə (rus, türk, ingilis, alman, Litva); «Mən, sən, o və telefon» - 16 dildə (Rus, türk, ingilis, alman, fransız, ispan, polyak, macar, çex, fin, yapon, ərəb, fars, qazax, tacik, erməni); «Molla Nəsrəddin-66»-10 dildə (rus, türk, qazax, özbək, Ukrayna, bolqar, eston, macar, polyak, erməni) nəşr olunmuşdur.

Anarın əsərlərinin müxtəlif dillərə tərcüməsində Ahmet Bican Ercilasun, Bajan Dmitrū, Darabadi İbrahim, Dzarnoqvs kaya Janinak, Ehed Eşkriz, Eradze Leyla, Hering Marqit, Kobekayte Helena, Lixtenfeld Kristina, Makas Zeynalabidin, Manniq Eve, Miroşniçenko Mikola, Peter Dehmel, Seppel Li, Serqey Mixalçuk, Şroder Volfreak, Tsolova Bistra, Yuji Lexa, Vandor Anna, Zaxeman Laslo kimi görkəmli mütərcimlərin xidməti böyükdür. Təbii ki, müxtəlif ölkələrin ədəbi mühitinin nümayəndələri ədəbi əlaqələrimizə milli və bəşəri zəmində öz dəsti-xəttini həkk etmiş Anarın yaradıcılığı haqqında qiymətli fikirlər də söyləmişdir. Bu isə hər hansı yazıçı üçün əvəzolunmaz xoşbəxtlik və millətini dünyaya tanıtmaq səadətidir.

Yazıcının kamil mənəvi dünyası, yüksək bədii intellekti, zəngin dünyagörüşü, milli düşüncə potensialı və azərbaycançılıq ruhu çağdaş ədəbiyyatımıza «Macal», «Adamın adamı», «Şəhərin yay günləri», «Beşmərtəbəli

evin altıncı mərtəbəsi», «Sizi deyib gəlmişəm», «Dədə Qorqud», «Otel otağı», «Ağ qoç, qara qoç» və s. kimi əsərlər bəxş etdi.

Hələ 80-ci illərdə Azərbaycanın tanınmış ziyalılarının ön sıralarında addımlayan Anar ədəbi və ictimai mühitdə yaradıcı qüvvələrin «qarasaçlı ağsaqqal»ı müdrikliyini qazanmışdı. İstedadının, rəngarəng yaradıcılıq diapazonunun milli-mədəni dəyərlərə ehtiram ruhu ilə, psixoloji məqamların mənəvi çalarlarının orijinal təqdim etmə üslubu ilə, oxucusunu düşünməyə, nəticə çıxarmağa vadar etmək məharəti ilə ədəbiyyat və mədəniyyət salnamələrimizdə saldıği izlərlə Anar təkcə bir ailənin yox, Azərbaycanın, Türk dünyasının, bəşəriyyətin dəyər verdiyi yazar kimi tanındı.

Hələ sovet dönmənin ideoloji sərhədlərinin ayırdığı illərdə «Tallin, Moskva, Roma, Paris və dünyanın bir çox böyük şəhirlərində olmuşam və oradan Azərbaycana bakanda, hər zaman Anarı görmüşəm» deyən Oktay Akbal və digər türk aydınları da Anarın yaradıcılığının dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti səhnəsində layiqli yer tutmasını qeyd etmişlər.

Türkiyəli oxucular tərəfindən bədii əsərlərinin qəhrəmanları getdikcə daha çox sevilən, bədii əsərləri, müxtəlif səpkili məqalələri, müsahibə və çıxışları Türkiyə ədəbi tənqidinin diqqətini çəkən Anarın «Türkiye ve Azərbaycan arasında köprüsünün temellerini korumakda» olmasını qeyd edən Yavuz Onkun fikirlərini zaman özü təsdiq etdi.

Bu zaman öz başlanğıcını Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin, ədəbi əlaqələrinin əsrlərdən boylan tarixindən götürsə də, ədəbiyyat xəzinələrinin qapılarının daha

geniş açıldığı 90-cı illərlə daha geniş vüsətdə davam etdi. Ədəbi əlaqələr tariximizin yeni səhifələri elm, mədəniyyət və ədəbiyyat adamlarının qarşılıqlı təması ilə yenidən yazılmağa başladı. Bu ədəbi təmasın öncüllərindən biri olan Anarın ədəbi mühitlərin qovuşmasındakı rolu, fəallığı və xidmətləri xüsusilə maraq doğuran faktlarla zəngindir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, istedadlı nasir və dramaturq, rejissor və ssenarist, şair və tərcüməçi, ədəbiyyatşünas və publisist, ictimai xadim və bacarıqlı təşkilatçı kimi tanınmış Anar Rəsul oğlu Rzayevin həyatı və çoxşaxəli yaradıcılığı, heç kimə bənzəməyən və heç kimi təkrar etməyən bir sənət yolunun gözəl nümunəsidir. Bu yolun coğrafi üfüqlərinin mühüm qütblərindən biri onun ikinci vətəni hesab etdiyi Türkiyə ədəbi mühitidir. Daim türkdilli oxucuların, tənqidçi-ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində olduğundan qardaş Türkiyə ədəbi mühiti kontekstində Anar yaradıcılığının araşdırılıb öyrənilməsi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Anar hələ gənc yaşlarından Türkiyəyə, Türk xalqına, Türkiyə ədəbiyyatına, ədəbi mühitinə böyük məhəbbəti öz mənəvi dünyasında yaşadaraq, yaradıcılıq palitrasının rənglərinə hopdurmuşdu. Anarın Türkiyə ədəbi mühiti ilə əlaqələrindən söhbət açarkən ilk növbədə onun böyüyüb-başa çatdığı mühitə nəzər yetirmək vacibdir. O, türkçülük ideyaları ilə əhatə olunmuş bir ailədə - XX əsrin böyük sənətkarları, Xalq şairləri - R.Rza və N.Rəfibəyli ocağında, Rəfibəylilər mühitində Namiq Kamalın, Mahmut Ekrem Recaizadənin, Abdulhak Hamitin, Tofik Fikretin, Rza Tofikin, Ahmet Haşiminin, Yehya Kamalın və Nazim Hikmetin şeirlərini babasından, anasından, bibilərindən eşidərək - böyümüşdü. Bu çevrədə cərəyan edən bütün hadisələr, siyasi və ədəbi mübahisələr, müzakirələr, ciddi xarakter daşıyan söhbətlər onun yaddaşında, düşüncələrində öz izini qoymuşdu. Xalq şairi Fikrət Qocanın dedi ki, Anar elə bir şəxsiyyətdir ki, o təkcə öz ömrünü yaşamayıb. Onun taleyi içərisində Azərbaycanın və Türk dünyasının taleyi qovuşur.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev Anarı milli fəxarət doğuran köklü-budaqlı bir nəslin övladı kimi dəyərləndirərək qeyd edirdi ki, repressiya qurbanı olmuş Xudadat bəy Rəfibəylinin qızı Nigar xanım Rəfibəyli böyük bir yol keçmiş, Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf etməsi uğrunda çalışmışdır. O, öz həyat yoldaşı – Azərbaycanın böyük şairi Rəsul Rza ilə birlikdə Azərbaycan ədəbiyyatının yüksəlməsində xüsusi rol oynamışdır və məmnunam ki, onların övladı, Azərbaycanın böyük yazıçısı, Yazıçılar Birliyinin sədri hörmətli Anar da əcdadlarının, anasının, atasının işini davam etdirir və Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafına öz xidmətlərini göstərir.

Anar Azərbaycan şairləri ilə yanaşı Türkiyə şairlərinin sevilə-sevilə oxunduğu bu ziyalı mühitində boy ataraq eşitdiklərini hafizəsində yaşatmışdı. İllər sonra hafizəsində yaşatdığı bəzi misraların müəlliflərinin izini Türkiyədə aramışdı. Namiq Kamalı, Mahmud Əkrəm Rəcəzadənin, Əbdülhəq Hamidin, Tofiq Fikrətin, Rza Tofiqin, Əhməd Haşimin, Yəhya Kamalın, Faruk Nafiz və Nazim Hikmətin şeirlərini babasından, anasından, bibilərindən eşidərək böyümüşdü. Nəticə etibarilə Anarın simasında Azərbaycan ədəbiyyatının tarix boyu öz türklük yaddaşını mühafizə edib saxlayan, nəsil-dən-nəsilə əmanət kimi ötürən bir ziyalı yetişmişdi.

Hələ sovet dövründən başlayaraq geniş coğrafi miqyasda ümmumittifaq oxucusunun diqqətini özünə çəkən Anarın yaradıcılığı, türkdilli xalqların ədəbi mühitinin də diqqət mərkəzində olmuşdur. Təbiidir ki, onun yaradıcılıq məhsulları haqda söz demək cəhdləri də kifayət qədər yetərli və maraqlı idi. İctimai-siyasi təlatümlər, sərhədlərin yaratdığı maneələr bu marağı müəyyən müddət qismən zəiflətsə də, səngitməmiş, müstəqillik illərinin Anar adlı, Anar sözlü yazıçısını digər xalqların oxucuları üçün də həmişə maraqlı etmiş, ayrı-ayrı xalqların nümayəndələrinin də bu yaradıcılıq nümunələrini mütaliə etməsində rus dili öz vasitəçi missiyasını yerinə yetirmişdir. Anar yaradıcılığının geniş spektrinin rusdilli nümunələri o zaman SSRİ-də yaşayan bütün xalqların, o cümlədən türkdilli xalqların onu rus dilində mütaliə etməsinə imkan verir, hər bir əsər haqqında tənqidçilərin öz mülahizələri, şərhləri, rəyləri, fikirləri ilə bölüşməsinə şərait yaradırdı. Görkəmli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovun da Anar yaradıcılığı ilə tanışlığı

məhz rus mətbuatında, daha dəqiq desək rusdilli ədəbi jurnalların birində dərc olunmuş Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr etdiyi «Anlamaq dərdi» adlı esse ilə başlamışdı. O zaman essesi ədəbi mühitdə böyük maraqla qarşılanmışdı.

Keçmiş sovet məkanında türkdilli xalqların da Anarın yaradıcılıq məhsullarını, bədii əsərlərini rus dilində mütaliə etməsi təbii qəbul olunmalıdır. Çünki «qırğızın Azərbaycan türküylə, qazaxın qaqauzla, yakutun özbəklə rus dilində anlaşması yerinə, Türkiyə türkcəsi ilə anlaşmasını» arzu edən Anar sonralar türk xalqları nümayəndələrinin iştirakıyla Türkiyədə keçirilən müşavirələrdə türk dilindən daha çox rus dilinin səsləndiyindən narahat olaraq bu haqda gileylərini öz çıxışlarında döənə-döənə qeyd edəcəkdı. Və bu giley? heç də böyük rus ədəbiyyatına, rus dilinə qarşı olmayıb, Anarın ədəbiyyatşünas, dilçi alim kimi ziyalı mövqeyindən qaynaqlanması ilə bağlı idi. Bu da təsadüfi deyil ki, məhz ədəbiyyatşünas və dilçi kimi elmi maraq doğuran əsərlərini, fəaliyyətini nəzərə alan AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Elmi Şurası 1999-cu ildə, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurası 2008-ci ildə Anara filologiya elmləri doktoru fəxri adını vermişlər. Nizami Cəfərov «Azərbaycan ədəbiyyatının komandanı» cərlövhəli məqaləsində Anarı «bir dilçi, ədəbiyyatşünas, mədəniyyətşünas-sənətşünas kimi» səciyyələndirərkən onun elmi əsərlərinin Azərbaycan filologiyasının, mədəniyyətşünaslığının bilavasitə tərkib hissəsi» olması qənaətini qeyd edirdi. Bu qənaət sonralar Türkiyə ədəbi mühitində səslənən fikirlərdə də öz təsdiqini tapmış oldu. Oktay Akbal da Anarı Azərbaycanın içində və və xaricində tanınmış məşhur yazıçı kimi dəyərləndirərkən qeyd edirdi ki, «Türkcə ən düzgün konuşanlardandır. Yazdıkları latın

əlfabesi ilə nəşr olunarsa, ölkəmizin ən sık okunan, sevilen yazarlarından olacaqtır»

Belə ki, Anarın Türkiyə tükçəsində çoxlu yabançı kəlmələr, xüsusilə də ingiliscə sözlərin artmasından narahatçılığını bildirən fikirləri, mülahizələri türkiyəli ziyalılar tərəfindən anlaşıqlı qarşılanmış, bu haqda Türkiyə mətbuatı səhifələrində dərc edilmiş yazıları maraqla izlənmişdir.

Anar yaradıcılığının Türk ədəbiyyatındakı yerini dəyərləndirən müəlliflərin fikirləri çox halda üst-üstə düşür. Məsələn, türkiyəli professor Bilge Ercilasun «Beş katlı yapının altıncı katı» məqaləsində Anarın əsərlərindəki lirizm və məna dərinliyini vurğulayaraq, axıcı üslubu, canlı xarakterləri və sağlam roman qurğusu ilə onun modern Türk ədəbiyyatının güclü və işlək qələmlərindən biri və «Azərbaycandan güclü bir səs» olduğunu yazır. Bilge Ercilasun qətiyyətlə modern Türk ədəbiyyatının Çingiz Aytmatov, Çingiz Dağçı, Anar və daha neçə romançının yazdıqları və yazacaqları əsərlərlə daha da zənginləşəcəyinə əmin olduğunu bildirir.

Türk xalqlarının dünya səviyyəsində tanınan şəxslər yetişdirdiyini vurğulayan kırım-tatar yazıçısı Yunus Kandimov da Çingiz Aytmatovu (Qırğızıstan), Muxtar Şaxanovu (Qazaxstan), Anarı (Azərbaycan) dünya yazarları arasında ön sıralarda görür və onların Türk ədəbiyyatını dünyaya tanıتماğa çalışmaqla dünya ədəbiyyatının Olimp dağına çıxmasını fəxrlə qeyd edir.

Həm ədəbi yaradıcılıq fikirlərinin orijinallığı ilə seçilən, həm də sovet ədəbi mühitinin çərçivəsindən çıxaraq Türk dünyası ədəbi kontekstində oxşar talelər yaşayan Олжес Süleymenov, Çingiz Aytmatov və Anarın ədəbi mövqelərində və tərcümeyi-hallarında ümumi bir yaxınlıq vardır. Bu

yaxınlığın, Türk dünyasının yazarı adına qovuşduran yolun zaman meridianlarının talelərdəki izini anladan Oljas Süleymenov Anara ünvanladığı məktublarının birində Moskvada, Bakıda, Alma-Atada, İstanbulda görüşləri xatırladır və «Bəxtimizə qərribə vaxt düşdü, uğurlarıyla, faciələriylə möhtəşəm bir vaxt. Təffərrüatını bilmək istəyənlər tərcümeyi-hallarımızı vərəqləsinlər...» (160,18) - deyərək, bu görüşlərin şəxsiyyətin və zamanın obrazını tamamlayan görüşlər olduğunu xüsusi olaraq qeyd edirdi. Anarın da ədəbi şəxsiyyət kimi Türkiyədə tanınmasında onun nəşr edilən əsərləri ilə yanaşı, «şəxsiyyətin və zamanın obrazını tamamlayan» ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi görüşləri mühüm rol oynamışdır. Bu görüşlər Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrində onun rolunu, əsrinin əsiri» və əsrinin «əsəri» kimi yazıçı obrazını tamamlayan mühüm faktlarla da zəngindir.

Ülkü İrfan Anarın, Çingiz Aytmatovun, Oljas Süleymenovun, Y.Yevtuşenkonun da keçmiş ictimai-siyasi mühitdə yetişib boya-başa çatmış və onun uçmuş divarları arasından

çıxıb yeni dünya ilə ayaqlaşmağa çalışan fikir ərbabları olduğunu yazır. Tanınmış jurnalist Ülkü İrfan bu dəyişən dünyada ən çox yenilənən, başqalaşan düşüncə tərzləri, həyat ssenariləri, insanların maraq dairələrinin xüsusi rolunu belə səciyyələndirir: «Bir vaxtlar biz bir siyasi büro üzvlərinin tanıyırdıq, bir futbolçuları, bir xanəndələri, bir də ədəbiyyatçıları. Amma indi bu saydıqlarımız məşhurlar sırasında çox-çox geridə qalırlar. Çox şey dəyişsə də, dəyişməyən dəyərlər var. Anar dəyişməyən dəyərlərin daşıyıcısıdır» (196).

Anarın digər bir missiyası türkçülük, türk ədəbiyyatı tarixinin zaman meridianlarına vararaq yaddaş tariximizi yaşatmasıdır. Ümumiyyətlə, türkçülük Azərbaycan və Türkiyə türklərinin ədəbiyyatında, ədəbi proseslərdə özünü büruzə verən mühüm amildir. Türkçülük missiyası, amalı hər iki ölkənin yazıçı və şairlərinin yaradıcılığında özünəməxsus iz buraxmışdır. Anar da bu ana düşüncə missiyanın yükünü şə-rəflə daşıyanlardan biridir. Çünki milli təəssübkeşliyi, təbiətindən doğan türklüyü və azərbaycançılığı yazıçının yaradıcılıq kredosunun önündə gedir. Elə O.Süleymenov da Anara ünvanladığı məktubunda yazıçı çiyinlərinə düşmüş bu ədəbi estafeti etiraf edir ki, «sonuncu dövənin yükü daha ağır olur». Ona görə ki, uzaqlaşan karvandan düşən yükləri də sonuncu dövəyə yükləyiblər. Anar, səninlə biz hələ çox belə yükləri qaldırmalı olacayıq - keçib gedən nəsillər karvanından düşüb qalan yükləri».

Anarı Türk dünyası ilə ilk səmimi tanışlığa aparan yol o qədər də asan olmamışdı. 1974-cü ildə Xalq yazıçısı Anar SSRİ Yazıçılar İttifaqı tərəfindən Türkiyəyə gedən nümayəndə heyətinin tərkibinə daxil edilsə də, Azərbaycan DTK-sı bu səfərə qadağa qoyur. SSRİ Yazıçılar İttifaqı Anarı ikinci dəfə Türkiyəyə ezam etmək istəyərkən onun adı yenə

də siyahıdan çıxarılır, yazıçı Azərbycan KP Mərkəzi Komitəsinə müraciət edir və Heydər Əliyevin şəxsi tapşırığı ilə ona Türkiyəyə getməyə icazə verirlər.

1975-ci ilin mayında Anar SSRİ Yazıçılar İttifaqının K.Simonovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinin tərkibində İstanbulda, Ankarada, İzmirdə, Bursada, Kon-yada, Troyada və b. şəhərlərdə olur. Burada Anar ələ düşmüş imkandan istifadə edir, Türkiyə yazıçılarından Yaşar Kamal, F.H.Dağlarca, Haldun Taner, Fakir Baykurt, Bekir Yıldız, Adnan Özyalçın, Çingiz Bektaş, Ataov Behramoğlu, Kamal Özerlə yanaşı, qorqudşünas alim Orxan Şaiq Gökyay və b. ilə görüşür, mətbuat konfranslarında çıxış edir. Bu görüşlər haqqında materiallar, o cümlədən məşhur yazıçı Rifat İlqaz, şair Ataov Behramoğlu, Kamal Özer, jurnalist Kamal Çukurkavaklı ilə söhbətləri Türkiyə dövrü mətbuatında - «Cümhuriyyət», «Yeni Ortam», «Yeni gün» qəzetlərində, «Militan», «Evrin» dərgilərində geniş işıqlandırılır. İzmir yaxınlığında doğmalarının ziyarətinə gedən yazıçı Ayvalıqda çoxdan görüşünü arzu etdiyi dayısı oğlu Aydınla bərabər, dayısı Kamil Arranı ziyarət edir, bu görüşlərdən böyük təəssüratlarla vətəninə qayıdır. Bu görüşlər, çıxışlar Türkiyə ədəbi mühitində Anarın ilk sədası idi.

Həmin görüşlərdən sonra Anarla yaxından tanış olan və onun yetərinə Türkiyədə tanınmamasından mütəəssir olan Fakir Baykurt «Yeni gün» qəzetində Anarın həyat və yaradıcılığı haqqında qısa anons xarakterli məlumat verməklə yanaşı, təəssüflə: «Nə yazıq ki, nəşr olunmuş səkkiz kitabı olan yazarı yetərinə tanımamışıq» - fikrini oxucuları ilə bölüşür.

Onu da qeyd edək ki, yazıçının əsərlərinin yayımlandığı ilk dövrlərdə Türkiyə ədəbi mühiti Azərbaycanlı yazar Anarın burada yetərincə tanınmasına təəssüflənirdisə, Anar da öz növbəsində Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra tanınmış ədəbi şəxsiyyətlərinin əsərlərinin Türkiyədə çox az tanınmasına təəssüflənirdi. İlk dəfə Türkiyəyə gələn, kitab köşkləri, kitabxanalarda Azərbaycan ədəbiyyatını arayan yazıçının narahatlığını «Cümhuriyyət» qəzetinin müxbiri Kamal Özer də müşahidə etmişdi: «...Azərbaycan əsəri yox. Üzülmüş. Söhbətə başlarkən öncə bu üzüntüsünün alıtın cızır». Anar: «hər bir xalqı, hər bir ölkəni tanımaq üçün ən qısa vəsilə – onun ədəbiyyatıdır» - fikrini dəfələrlə yazılarında, müsahibələrində bəyan edərək, Türkiyədə ortaqlarımız – «Kitabi Dədə Qorqud», «Koroğlu» dastanları, Nəsiminin, Xətəinin, Füzulinin əsərlərindən başqa Azərbaycan ədəbiyyatına aid demək olar ki, heç bir kitab basılmadığından təəssüflənir, hələ sovet dövründə Türkiyə ilə əlaqələrimizin yüz tür əngəllə qarşılaşdığı dövrdə azərbaycanlıların hər halda Yunis Emredən Namiq Kamala, Tofiq Fikrətə, Abdülhak Hamidə, Rza Tofiqə, Ömer Seyfəddinə qədər bir çox türk yazıçılarıyla tanış olduğunu bildirirdi. Həmin dövrdə Nazim Hikmət başda olmaqla Kəmaləddin Kəmə, Nəcəb Fəzəl Qəzənbəyli, Behçet Çəllər kimi şairlərin əsərlərindən nümunələr də Azərbaycan oxucusuna təqdim edilmişdi.

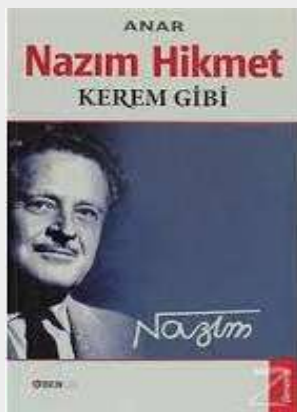
Yazıçını mütəəsir edən o idi ki, həmin dövrdə Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatına sovet ideologiyasına xidmət edən ədəbiyyat kimi baxılaraq, oradakı əsl sənətkarlığa, yazıçı və şairlərimizin ustalığına lazımi diqqət göstərilir, fikir verilmirdi. Bu «biganəliyin» də öz tarixi kökləri vardı. Hələ ötən əsrin 30-40-cı illərində Türkiyədə

kommunistlərin təqib edilməsilə yanaşı, turançıların qəddarlıqla cəzalandırılması özü də belə bir tarixi fakt idi. Türk Dünyası Araşdırmalar Vəqfinin sədri Turan Yazqanın dəvəti ilə «Türkçülük günü» toplantısına (1992, 5 may) dəvət almış Anar həmin dövrün acınacaqlı mənzərəsini dilə gətirməklə yanaşı, içindən gələn ürək ağrılarını türk ziyalıları ilə belə bölüşmüşdür: «Nihat Atsız gibi bir şairin tutuklanmasını, Zeki Velidi Togan gibi dünyaca ünlü bir tarihçinin takip edilmesini yana yakıla anlatıyorlardı. Polisler Zeki Velidinin yüzüne tükürüyormuş ve o, bu ağır manevi işgenceyi ömrünün sonuna kadar unutamamış ve neden... Türkçülüğünden ötürü... ve nerede... bir Türk ülkesinde. Bu yüzden bize şöyle diyorlardı: Türkçülükten dolayı başı derde giren sadece siz Azeri türkləri olmadınız, Stalin dehşeti dönemin Türk hükümetini de bir kabus gibi ürkütüyordu» (52).

İki ölkə ziyalılarının, yazıçı və şairlərinin arxasında keçməkeşli bir tarixin repressiya səhifələri dururdu. Siyasi qadağalar nə qədər qorxunc olsa da, doğma Azərbaycanın, böyük Türk mədəniyyətinin yaddaşlara hopmuş əsrarəngiz ədəbi söz incilərindən bəhrələnən, şəcərəsi, əslinin, nəslinin taleyi ilə Türk varlığına bağlı olan Anar üçün Türkiyə həmişə yaxın və doğma olmuşdu. Siyası təlatümlər onun ailəsindən də yan keçməmişdi. Bir zaman onun atası, Xalq şairi R.Rza haqqında da «danos» verirdilər ki, o Türkiyəyə meyllidir, şeirlərində türk sözlərindən istifadə edir. Yeri gəlmişkən, danosçuların arasında elələri vardı ki, onlar sonralar Türkiyəyə alovlu məhəbbətini və sədaqətini bəyan edirdi. Ancaq yalnız DTK əməliyyat işçilərinin və rəhbərliyinin Azərbaycan KP MK tərəfindən dəstəklənən inadı o zaman

bu görkəmli insanı, həqiqi Azərbaycan vətənpərvərini elə öz həmkarlarının təqiblərindən xilas etdi.

Sonralar Anarı «Otel otağı»nın Türkiyə ilə bağlı süjetinə aparan fikir dünyası bəlkə də öz başlanğıcını elə bu «donoslar» dövründən götürmüşdü. Uşaqlıqdan anası, xalq şairi N.Rəfibəylinin ona sevə-sevə oxuyaraq sevdirdiyi «Koroğlu» dastanı, Nazim Hikmətin şeirləri, xüsusilə də «Günəşi içənlərin türküsü», «Dədə Qorqud», Füzuli, Mirzə Cəlil Anarı yetişdirən ən önəmli qaynaqlar olmuşdu. İllər boyu Nazim Hikmətin Moskvadan toy günü vurduğu teleqramdakı: «Gənclərə dünyada ən çətin şey olan xoşbəxtlik diləyirəm» - sözlərini Anar «Günəşi içənlərin türküsü»nün nisgilinə qatararaq qəlbində yaşada-yaşada türk dünyasının ədəbi körpülərini yaradıcılığı boyu öz mənəvi dünyasında qovuşdurmuşdur.

Nazim Hikmət yaradıcılığı, Nazim Hikmət şəxsiyyəti həmişə Anarın maraq dairəsində olub. Türkiyədə keçirilən Nazim Hikmət Simpoziumunda iştirak edən, gəncliyindən sevdiyi bu türk şairi ilə bağlı xatirələrini bölüşən Anar Türkiyədə görkəmli şairlə bağlı bir iz görmədikdə mütəəssir olaraq demişdir: «...İstiklal caddesini, Qalatasaray kürpüsünü, modern mahalleleri, kuhne çarşıları, geniş sokakları, dar alanları dolaşım. Ne Nazim Hikmet kuşesi gördüm, ne Nazim Hikmet meydanı,

ne heykeli açıldı İstanbulda, ne muzesi. Şairin adına ne okul var, ne kütüphanə, ne park, ne tiyatro... Uzaktan bir gemi keçər, Nazim Hikmet gemisi. Sovyet gemisi!» (169). Bu sözlərdə Anarın türk şairinə olan məhəbbəti ilə yanaşı Nazim Hikmətin Vətən dərдинə, qərib taleyinə qarşılıq bir nisgil, yangı hiss olunurdu. Vaxtilə Nazim Hikmətin ilk kitabı Türkiyədən öncə Azərbaycanda nəşr olunduğu kimi, Anarın da böyük şairə həsr olunmuş «Nazim Hikmet. Kerem gibi» kitabı İmdat Avşarın türkcəyə çevirməsində Azərbaycandan əvvəl Türkiyədə işıq üzü görmüş oldu.

Kitaba şairin idiyəcən Türkiyədə çap olunmamış məqalələri ilə yanaşı, həyatı və sənəti haqqında yazıları, M.Rəfilinin, Ə.Nazimin, S.Vurğunun, S.Rüstəmin, R.Rzanın, M.Dilbazinin, N.Rəfibəylinin, B.Vahabzadənin, Qabilin, X.Rzanın, M.Arazın, və b. ona ithaf etdiyi şeirlər daxil edilmişdir. Kitab haqqında Türkiyədə «Hürriyyət», «Milliyyət», «Cümhuriyyət», «Zaman», «Yeni Şafaq» qəzetlərində, «Kardeş kalemler» və bir sıra başqa dərgilərdə geniş materiallar dərc olunmuşdur.

Nazimi «kommunist» edən Anadolu mənzərələrini, haqsızlıq və ədalətsizlikləri önə çəkən Anar müsahibələrinin birində «Anadolu insanının çilesi Nazımı kommunist olmaya yönətti. Nazım, böyük hayallerle Sovyetlər Birliğı'ne geldi. Ancak aradığı romantizmi bulamadı. Nazım Hikmet, Türkiyə'de komünizmin simgesi (rəmzi-Z.Ə.) olduğu yıllarda bizim için, Sovyetlerde yaşayan Türkler için, Türklüğün ve Türkiyə'nin simgesiydi» deyər düşüncələrini bölüşürdü». Anar türk oxucusuna, Türkiyə ədəbi mühitinə çatdırmağa çalışırdı ki, Nazim Hikmət yalnız Türkiyənin deyil, bütün Türk dünyasının, hətta dünyanın böyük şairlərindən biridir. Nobel mükafatı laureatı Pablo

Nerudanin «Nazimin yanında biz şair deyilik» ifadəsini diqqətə çəkən yazıçı, o illərdə Nazimin Türkiyədən gəlmiş ilk türk kimi Sovetlər birliyinin bütün türk xalqları – tatar, qırğız, qazax - tərəfindən sevildiyini və bu sevginin həmin xalqları birləşdirdiyini yazırdı. Hələ sovet dönəmində yerli mətbuatda Kərəm yangısı ilə Nazim Hikməti təbliğ etməkdən başlayaraq, Türk dünyası Yazıçılar Birliyinin qurulmasının sevincini yaşamasına qədər uzanan yaradıcılıq yolunda Anar «türkün söz varlığını» həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mətbuatında həssas yazıçı qələmi ilə, sevə-sevə tərənnüm edir, tanıdırdı. Anarın «Nazim Hikmet. Kerem gibi» adlı əsərini türkcəyə çevirən yazıçı və şair İmdat Avşar və kitabın müqəddiməsində yazırdı: Devirlerin, çağların dəyiştiği; sorulacak tüm soruların cevabını önceden hazırlayan ideolojilerin artık cevaplayamadığı bir takım yeni soruların ortaya çıktığı; ideolojilerin yıkıldığı ve ideolojik kaygıların bertaraf olduğu bir dönemde geçmişe ait olayların daha objektif biçimde değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle Üstat Anarın bütün kaygılardan azade, bir deneme üslubuyla kaleme aldığı bu eserin, Nazım Hikmet ile ilgili birçok konuyu objektif biçimde dile getirdiğini söyleyebiliriz. Üstat Anar, bir sanatçı, bir insan olarak ele aldığı Nazım Hikmet'i, ideolojik açıdan yaşadığı derin hayal kırıklıkları ile birlikte anlatmaktadır» (78) .

Amma Rəsul Rza taleyini oğul Anara da yaşamaq nəsib olmuşdu. Bunun üçün onun ömrünün təkcə «Qobustan» illərinə» (1969-2004) nəzər salmaq kifayətdir. Anarın yaradıcısı və redaktoru olduğu «Qobustan», ideoloji çərçivələrinə baxmayaraq, bəlkə də bütün Sovet İttifaqında, Türkiyənin, o cümlədən Türk dünyasının incəsənəti

haqqında ən çox materiallar dərc edən nəşr idi. Toplu ciddi nəzarət altında çap olunurdu. Anar yazırdı ki, ayıq-sayıq Qlavlit «Qobustan»ın hər sayına zərrəbinlə baxırdı. Hər mübahisəli yazı «yuxarılara», oradan da ideoloji katibə çatdırılırdı. Anarı «Qobustan»da işlədilən ifadələrə, sözlərə görə turançılıqda, pantürkizmdə ittiham edirdilər. Həm «Keçmişimizə, həm də Gələcəyimizə» sadıq olan (2) «Qobustan» respublikada cəsarətlə addım atan, sosializm realizminin mövcud qayda-qanunlarına qarşı cəsarətlə çıxış edən, Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparan bir ədəbi orqan idi.

Görkəmli ədəbiyyatşünas və dilçi professor Kamil Vəli Nərimanoğlu az qala pantürkizm ocağı kimi «daşqalaq» edilən «Qobustan»ın təhkiyə tərz, yeni söz və ifadə yaradıcılığının yeni publisistik üslub məktəbinin təməlini qoyduğunu yazırdı. Anarın «ədəbiyyatımızı zamanın sınağı qarşısında» gördüyü həmin dövr (6) Türkiyə ədəbi mühiti üçün də «sovetlərin təsiri, kommunizm ekspansiyası» dövrü idi. Bu səbəbdən soyuyan ədəbi əlaqələrin ünsiyyətli ədəbi prosesi Türk dünyası üçün ləngiyirdi.

Hələ ötən əsrin 60-cı illərindən rus və digər ittifaq xalqlarının ədəbi mühitinin yaxşı tanıdığı Anarın Türk ədəbi mühiti ilə təması, ilk tanışlığı daha yaxın dövrə aiddir. Bu da təbii ki, mövcud ictimai-siyasi quruluş, «dəmir pərdələr»lə möhürlənmiş «türkçülük» qadağasının hələ qüvvədə olması ilə əlaqədar idi. Bu ədəbi mühitdə ilk təmas xətti Anarın ədəbi əlaqələr müstəvisində ədəbi körpülərin üzərindən addımlaması idi. Dünyanın müxtəlif ölkələrində, eləcə də qardaş Türkiyədə dərc olunan kitablarında, məqalələrində, müsahibə və çıxışlarında milli ədəbi örnəklərimizdən bəhs

edən yazıçı oxucularını heyran etməyi öz şərəfli vəzifəsi saymış və xalqının layiqli təmsilçisi olmuşdur.

70-ci illərə qədər türk ədəbi mühiti üçün hələ bağlı «qapılar» arxasında qalmış klassik şairlərimiz, sovet dövrünün türk dünyasında çox az tanınmış Nəbi Xəzri, Bəxtiyar Vahabzadə, Rəsul Rza kimi sənətkarlar istisna olunmaqla, Azərbaycan ədəbiyyatı öz geniş ədəbi spektrini türk oxucusuna təqdim edə bilməmişdi. Bu xüsusilə çağdaş dövrün ayrı-ayrı Azərbaycan yazarlarına, o cümlədən Anar yaradıcılığına da aid idi.

Yalnız türk mətbuatında ilk hekayələri dərc edildikdən sonra Türkiyədə Anar adı, Anar sözü eşidilməyə başlamışdı. Eyni zamanda elə həmin illərdən başlayaraq, daha dəqiq desək, 1975-ci ildən türk mətbuatında dərc edilmiş Çukurkavaklı Bayram Kamalın «Azərbaycan edebiyatının ünlü yazarı Anarla bir konuşma», Baykurt Fakirin «Anar haqda», Özer Kemalın «Azeri yazar Anar, edebiyatlarının Türkiyədə tanınmasından üzgün», Ataov Türkkayanın «Azeri edebiyatı və Azeri yazarı Anar» və s. kimi məqalələr yazıçı Anar ilə ilk tanışlıq təəssüratlarını, yazıçının Türkiyə ədəbi mühitinə qovuşmaq arzularını əks etdirirdi.

Professor İsmayıl Vəliyev yazır ki, «Həmin illərdə oxucuları daha çox nəsrdə geniş yayılmış romantizm cərəyanı cəlb edirdi, yəni bədii ədəbiyyatda lirik mövzulara daha çox yer verilirdi» (46). Anarın türkiyəli oxucuları tərəfindən diqqətlə qarşılanan ilk əsərləri də məhz bu əhval-ruhiyyədə hekayələri idi.

Ədəbiyyatşünaslıq elmi və ədəbi tənqid baxımından müraciət etdiyimiz bu məqalələr bir qədər zəif, məlumat xarakterli və təsvirçi mahiyyət daşıyırdı. Əsasən Anar təhkiyəsinə bir heyranlıq, sadə süjetlərdə böyük mənalar

ifadə olunması qeyd olunur, lirik-romantik məzmun diqqət önünə çəkilirdi. Türk ədəbi mühitinin Anar yaradıcılığı ilə daha bir tanışlığı «Dədə Qorqud» filmi ilə başladı. Artıq bu dəfə Anar türk ədəbi mühitində yazıçı olmaqla yanaşı, Azərbacançılıq ideyasını, Türk dünyasının mədəni dəyərlərini təbliğ edən ssenarist sənətkar kimi tanındı. «Azərbaycanfilm» kinostudiyasının istehsalı olan və 1975-ci ildə çəkilməmiş iki seriyalı «Dədə Qorqud» filminin ssenari müəllifi yazıçı Anar türk ədəbi-ictimai mühitində yeni bir ədəbi hadisənin müəllifi kimi daha geniş hörmət qazandı.

«Dədə Qorqud» bədii filmi Türkiyədə də Anarın tarixi köklərə söykənən mədəni dünyasını tanıtdı və ona yazıçı-ssenarist kimi şöhrət qazandıran ədəbi hadisə oldu.

Türk dilinin, ədəbiyyatının, ümumiyyətlə Türkiyənin və türk xalqının vurğunu olan, vətəninə hədsiz məhəbbətlə sevən və onun ədəbi-mədəni irsinin yorulmaz tədqiqatçısı olan Əhməd Kabaklının hələ o zaman «Dədə Qorqud» filmi haqqında maraqlı fikirlər söyləməsi diqqətləyiq hadisə idi.

«Qələmiylə döyüşən» sənətkar, «universitet-insan» kimi dəyərləndirilən A.Kabaklı ədəbi-elmi mövqeyinə görə Dədə Qorquda, Mahmud Kaşqarlıya, Övliya Çələbiyə bənzədilən görkəmli

ədəbiyyatşünas alimdir. Türkiyənin ən uzunömürlü ədəbi dərgilərindən biri olan «Türk Edebiyatı»nın yaradıcısı və redaktorudur. Sevindirici haldır ki, Ə.Kabaklının yaratdığı həmin «Türk ədəbiyyatı» dərgisində Xalq yazıçısı Anarın da bədii əsərləri, məqalələri («Yağmur dindi» hekayəsi, «Ortaq

iletşim dili: Türkiyə türkcesi» və s.) dərc olunmuşdur. Neçə illər sonra ilk dəfə Bakıya gələn Kabaklı «Azərbaycana gəlməkdə elə bil vətənə gəldim»- deyə sevincini bölüşmüşdü (20).

1978-ci ildən dünyasını dəyişənə qədər Türk ədəbiyyatı Fondunun sədri olmuş Ahmed Kabaklı «Dədə Qorqud» filmini seyr etdikdən sonra onu «yaratan Azeri kardeşlerimize təşəkkürümüz var» - demiş, - «Neden? En azından bizim göreceğimiz işi gördükleri için ve bize «Dede Korkut» gibi bir das-tanımızın var olduğunu hatırlamaları için... Soyumuzun faziletlerini, yiğitliklerini, törenlerini, allaha ve devlete saygılarını, yalana nefretlerini, cihadlarını, temiz aşklarını bir kutsal efsane atmosferi içinde anlatdırdıkları için. Oğuzların vatan sevgisi, toprak sevgisi iyi gösterildiği gibi, saf ve temiz dindarlıkları da dile getirilebilir olabilirdi. Ancak Azeri soydaşlarımız haklı olarak diye bilir ki, «Biz küçük qardaşlarıq. Dini ve milletleri reddeden yabancı bir modda, biz bunu bildiksə, yine de büyük hüner ve başarı sayılmalıdır. Daha güzelini, daha iyisini biz sizden bekliyoruz, sizin rejissorlarınız, aktyorlarınız, bestecileriniz nerede? » (120).

Türkiyə ədəbi mühitində yaxşı mənada rezonans yaratmış «Dədə Qorqud» filmi haqqında məqalə və yazılar demək olar ki, bütün mətbuat səhifələrində müxtəlif həcmli materiallarda öz əksini tapmışdı. Böyük sənətkarlıqla yaradılmış «Dədə Qorqud» filmi haqqında digər rəy ixtisasca hüquqşünas olsa da, ədəbiyyat məsələləri ilə yaxından maraqlanan və bədii-publisitik yazıların müəllifi olan Ergün Gözeyə aiddir. Ədəbiyyatşünas kimi «Tercüman», «Türkiyə» qəzetlərində onun maraqlı yazılarına rast gəlmək mümkündür. Ergün Göze Azərbaycanda çəkilmiş bu

filmi seyr edərkən indiyə kimi dəfələrlə oxuduğu və haqqında söhbət açdığı bu əsəri «Spartak» qədrə dəyərləndirə bilmədiyi, «Bunu benim Dede Korkutumdan almışlar» etirafında olmağı üçün təəssüfünü gizlətmir. Ergün Göze daha sonra «Dədə Qorqud» filminin bizim nağıl dediyimiz və ya elə deməyə məcbur edildiyimiz «Dədə Qorqud»da 16 dövlət qurmuş bir millətin mənəvi zənginliklərinin hamısının olduğunu etiraf edir: Oyle ahlaki bir mühteva var ki, insanlığın hamısına yeter və artık da kalar. Haramzada olmayan türk milleti aslini hiç bir zaman inkar edemez ve bir gün görerik ki, Azərbaycanla Türkiyenin babası aynıymış: Dede Korkutumuz...».

Əslində Ergün Gözenin «bır gün görerik ki» ifadəsi maraq doğurur. Türkçülüyn hələ qapalı bir mövzu olduğu bir dövrdə Azərbaycanda bu qədim epos ədəbi tənqidin ideoloji qütblərinin məngənəsindən çıxaraq mütaliə obyektinə dönə və ekrana köçürülə bilmişdi. Türkiyədə nümayiş etdirildikdən sonra bir sıra yazarlar öz mülahizələrində sanki əsəri yenidən kəşf etmiş kimi göründü.

Türkiyənin tanınmış qadın yazarı Sevinc Çokum da milli mədəniyyətlərlə bağlı əsərlərin tanidilmasının zəruriliyin vurğulayaraq film haqqında öz rəyini söyləmişdir. Türk ədəbiyyatına 1970-ci illərdə gəlmiş Sevinc Çokum əsərlərində türk sosial həyatında qadının yeri mövzüsünə üstünlük verən yazıçıdır. Atilla Özkırımın tələbəsi olmuş və gözəl hekayələr ustası Nursel Duruelin dəstəyini almış Sevinc Çokum, eyni zamanda, qəhrəmanlarının psixoloji aləminə varmağı bacaran, türk kimliyinin üzərində daima düşünən və əsir türklərin iztirablarının bədii mənzərəsini yaratmağa nail olmuş yazıçıdır. Sevinc Çokumun «Ərik ağacları» (1972), «Bölüşmək» (1974), «Makina» (1976),

«Onlardan qalan» (1987) və b. nəsr kitabları, «Zor» (1977), «Bizim diyar» (1978), «Avqus başağı» (1989), «Gül üzlüm» (1989), «Çırpıntılar» (1991), «Gecə ruzgarları» (2004) romanları, «Yenidən doğmaq» (1987) kimi ssenariləri və «Nəfisə xatun», «Avqustos başağı» radiopyesləri ilə türkdilli oxuculara yaxşı tanışdır.

Yuxarıda adı çəkilən əsərlərin sıralanmasına diqqəti cəlb etməkdə məqsədimiz «qadın duyurluğu»nın zənginliyi ilə seçilən, ssenarist kimi tanınan Sevinc Çokumun türkdilli xalqların keçmişi və bu gününə aid dəyərlərə xüsusi yanaşmasını qeyd etməkdir. Yazıçı «Yeni düşüncə» qəzetində dərc etdirdiyi məqalədə «Dədə Qorqud» filmi və onu yaradanları belə alqışlayırdı: ««Keçenlərdə gazetelerin televizyon oşələrində «Dede Korkut» adını okuyunca kurbetdə bir dostun sesini duymuş gibi sevindim. Türk edebiyatının şah eserlerinden biri olan «Dede Korkut»un Azərbaycanda filme alınmış birkaç hikayesi ekrana geliyordu. Bu müthiş bir şeydi! Filmi «Bu eksiği vardı, bu yanlışdı» diye tenkit edebiliriz. Fakat en önemlisi bu eserin ekrana gelebilmesi. Azerbaycan'da, bizim imkanlara sahip olmayan kardeşlerimizin bize kendi noksanımızı, kendi qafletimizi hatırlatmalarıdır. Biz daha iyisini, daha mükemmeliyi oluşturabiliriz, ama etmiyoruz» (112).

Sevinc Çokum haqlı olaraq filmin yaradıcılarının ədəbi mühitdə «qəflət yuxusundan oyatma» missiyasını yerinə yetirdiyini qeyd edir və görülən işdə nöqsan axtaranlara tutarlı cavab verir. Onu da qeyd edək ki, Türkiyənin müasir və tarixi romanlar müəllifi kimi tanınmış Sevinc Çokum ilk dəfə 1989-cu ildə «Türkiye» qəzetinin baş redaktoru Ömər bəy Öztürkmənlə birlikdə Bakıda olmuş, «Ədəbiyyat qəzeti» redaksiyasında ədəbi əlaqələrimizin gələcəyi

mövzusunda keçirilmiş görüşdə («Ədəbiyyatq əzeti», 1989, 22 dekabr) iştirak etmişdi.

Niyazi Yıldırım Gencosmanoğlu Türk Kültür tarixinin ən böyük və dəyərli əsəri olan «Dədəm Qorqud»un filmini böyük bir sənət və kultür (mədəniyyət) hadisəsi, azərbaycanlı qardaşlarımız üçün istiqlal dərəcəsinə mənəvi həzz verəcək bir hadisə kimi» (116) qiymətləndirir. Daha sonralar Anar Türkiyə ədəbi mühitinə Bayburt şəhərində keçirilən VI Beynəlxalq Dədə Qorqud günlərində Azərbaycanda nəşr olunmuş ikicildlik «Dədə Qorqud» ensiklopediyasını, iki seriyalı «Dədə Qorqud» filminin, «Dədə Qorqud» oğuznamələri televiziya serialını, «Dədə Qorqud dünyası» sənədli filmini və Bakıda Respublika sarayında keçirilmiş «Kitabi Dədə Qorqud»- 1300» zirvə tədbirinin videolentlərini hədiyyə vermişdir.

Beləliklə, «Dədə Qorqud» filmindən sonra Türkiyə ədəbi mühiti Anarı geniş yaradıcılıq imkanlarına malik bir sənətkar kimi daha yaxından tanıdı.

Sevindirici haldır ki, «Dədə Qorqud» filminin uğurlu nümayişindən sonra türk oxucuları, Türkiyə ədəbi mühitində «Anar kimdir, bir yazıçı kimi o nə yazıb?» - kimi suallar dolaşırdı. Bu suallara 1978-ci ildə «Senet emegi» dərgisində Ataol Behramoğlunun Anarla müsahibəsində daha ətraflı cavab verirdi. Həmin müsahibə haqqında növbəti fəsildə ətraflı bəhs olunacaqdır.

Tanınmış dövlət xadimi, həm də tarixçi alim Həsən Həsənov Sovet ideologiyasının «Kitabi-Dədə-Qorqud»u sadəcə bir ədəbi əsər şəklində görməklə kifayətlənmək istəyini, Anarın isə Dədə Qorqud obrazını kitabdan ucaldaraq bizim milli düşüncəmizin aparıcı obrazı səviyyəsinə qaldırdığını qeyd edir. Ədəbiyyata kəsərli sözü

ilə yenilik gətirmiş 60-cılar nəslinin öndə gedən nümayəndələrindən biri kimi Anarın bu xidməti Türk dünyası üçün də əvəzsizdir.

Anarın yazıçı ruhunun bəşəri mənəviyyat yüksəkliyində olması və bu halda Türk dünyasının da mənəvi, mədəni dəyərlərinə ehtiramla yanaşması Türkiyənin intellektual elitasının fikirlərində dönə-dönə təsdiqlənmişdir. Belə təsdiqini tapmış fikirləri ümumiləşdirən Namik Kamal Zeybek Anarı heç zaman dövrün əsiri olmayan, sovet dönməində yazdığı, amma nə «sovet propoqandası», nə sovet havası olan əsərlərini bu gün olduğu kimi çap etdirə bilən bir yazıçı kimi dəyərləndirir və bunun yalnız böyük sənətçilərə aid olan özəllik olduğunu bildirir. Anara görə «sovet dövrü ədəbiyyatı» ifadəsi heç də sosialist realizmi metodu ilə yaradılan sovet ədəbiyyatı anlayışı ilə eyni mənə daşımır. Yazıçı Türkiyə ədəbi dərgilərinin birində dərc olunmuş yazısında bu haqda mövqeyini şərh edərək yazır ki, Nizamini, Danteni, Şekspiri feodal şairləri, Stalini tənqid edən M.Bulqakovu sovet yazarı adlandırması ağlagəlməzdir və eləcə də münasibəti «60-cılar» nəslinə münasibətdə də bu məqbul deyil.

Zaman keçdikcə isə artıq Türkiyə ədəbi mühitində Anar fenomeni daha çox tanınmağa başladı və Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin yeni bir səhifəsi - Anar səhifəsi yarandı.

Anarın ədəbi şəxsiyyəti, yaradıcılığı, ictimai-mədəni həyatdakı xidmətləri barədə Türkiyə ədəbi mühitinin münasibəti olduqca müsbətdir. Lakin, eyni zamanda biz istərdik ki, Anarla bağlı Türkiyə ədəbiyyatşünaslarının birinin mövqeyi üzərində də dayanaq. Bu görkəmli türk ədəbiyyatşünası Yusif Gedikli və onun Anar yaradıcılığı ilə

bağlı fikirləridir. Yusif Gedikli AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda «Şəhriyarın həyatı və sənəti» mövzusunda dissertasiyası müdafiə etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı onlarla elmi məqalə və kitabın müəllifidir. Qarabağ savaşı illərində Türkiyədə Əhməd bəy Cavanşirin «Qarabağ xanlığının tarixi» adlı əsərini 1990, 1993-cü illərdə iki dəfə nəşr etdirmiş, Elçinin «Seçilmiş hekayələri»ni (1994), Anarın «Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» romanını (1995), Yusif Səmədoğlunun «Qətl günü» romanı (1995), yenə Elçinin «Ölüm hökmü» romanı (1995) Türkiyə türkcəsinə çevrilərək nəşr etdirmişdir. Y.Gedikli Anar haqqında da bir sıra yazıların müəllifidir. Müəllif Anara ünvanladığı «Anar Resul oğlu Rzayeve açıq məktub»da yazıçını həm marksist olmaqda, həm də milliyyətçi kimi çıxış etməkdə, Türkiyədə Türkçülük, Azərbaycanda Azərbaycançılıq yapmaqda, Azərbaycanda «marksist arkadaşları» ilə, Türkiyədə milliyyətçi şəxslərlə ünsiyyətdə olmaqda suçlayır. Daha sonra Anar Türkiyədə «Azeri edebiyatını degil, kendini tanıتماğa» çalışmaqda günahlandırılır.

Təbii ki, bu fikirlər cılız və yersiz görünür və Türkiyə ədəbi mühitinin baxışlarını əks etdirmir, əksinə. Anar yaradıcılığının, ədəbi əlaqələr sahəsində yazıçının fəaliyyətinin vulqar ideoloji anlamlardan yüksəkdə olmasını təsdiq edən fikirlərlə F.Özkan, F.Andaç, F.Türkmen, A.Atay və b. ziyalıların, ədəbi simaların yazılarında tanış olmaq olar. Türk dünyasına xeyirxah xidmətlərinə görə dörd önəmli ödə - Balkanlar Aydın və Yazarlar Birliyinin (BAY) «Türk dünyasına xidmətə görə», «Türk dünyası mədəniyyət və sənət Şərəfı», Türk Dünyası Yazarlar və Sənətçilər

Vəqfinin (TURKSAV) «Türk dilinə xidmət» və «Türk dünyasına xidmət» mükafatlarına- layiq görülən yazıçının öz mövqeyi də aydındır: Anar Türkiyə ədəbi mühitinə öz münasibətini missiyasını belə açıqlayır: «Ben Türkiyede Azərbaycan kültürüne, edebiyatına, sanatına ilgi gösteren bütün insanlara, onları toplumsal yaklaşımlarına ya da siyasal tercihlerine bakmaksızın, ilişki kurmak, işbirliği yapmak istiyorum. Çünkü ben bir politikaçı degilim, edebiyat adamıyım ve kısa bir süre milletvekilligi yapmış olduğum için iyi biliyorum ki, politika insanları ayırıyor, edebiyat ve sanat ise birleştiriyor» (52).

Qeyd edək ki, Y.Gediklinin Anara ünvanladığı və yanlış məlumatlar əsasında yazdığı məktub əvvəlcə rus dilində «Bakinskiye vedomosti» qəzetində (2006, 24-30 iyun) dərc olunsada ona Anarın cavab məktubu mətbuatda dərc edilməmişdi. Daha sonra həmin məktub Y.Gediklinin redaktorluğu ilə çıxan «Ufuk-ötesi» həftəlik qəzetin İnternet saytında və «Gündəlik Azərbaycan» (2006, 4 iyun) «Türkiyədən Anara ittiham gəldi» başlığı ilə yenidən ictimaiyyətə təqdim edilmişdir.

Qətiyyətlə demək olar ki, Türkiyə ədəbi mühitində, tənqidində Anar yaradıcılığına, ədəbi şəxsiyyətinə münasibətdə əks qütblər yoxdur. Yazıçının ünvanına doğma Azərbaycanında səsləndirilən bəzi ambisiyalı, qərəzli fikirlərə burada rast gəlmirik. Dərgilərdə, qəzet səhifələrində, televiziya verilişləri və müxtəlif xarakterli görüşlərdə yazıçının ədəbi, ictimai-mədəni həyatdakı xidmətlərinə yalnız müsbət münasibət bildirilir. Bu da ondan irəli gəlir ki, Türk dünyasına doğma tellərlə bağlanan Anarın ədəbi şəxsiyyətinin özəllikləri mənəvi saflığına qovuşuqdur. Qəlbində birinci vətəndəki kövrək xatirələrini, ikinci vətəninə

daşınan Anar Elazığda görüşləri haqda yazırdı: «Elazikin mənimçün bir başqa önəmi də vardı. Sovet rejiminin təqiblərindən qurtulmaq üçün 1929-cu ildə Türkiyəyə mühacirət etmiş dayım Kamil Rəfibəyli (burda Arra soyadını qəbul etmişdir) uzun illər Elazığda həkim kimi çalışmışdır. Elazığ valisi Məmməd Mişmal və Fırat Universitetinin rektoru, peşəsi etibarilə həkim olan professor Məhməd Həmdü Muzla görüşlərimiz zamanı hər ikisi gənc olsa da, Kamil Arranın adını eşitdiklərini və hətta hər ikisinin həkim olan ataları onunla uzun illər dostluq etdiyini söylədilər. Dayımın bu uzaq şəhərdə xatirəsinin hörmətlə yad edilməsi məni sevindirdi».

Bakıda keçirilən Türkoloji qurultaya qatıla bilməməsindən gileyli olan Y.Gediklinin Anarın Azərbaycançılığı və Türkçülüüyü haqda düşüncələrinə gəlincə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu haqda deyilmiş kifayət qədər elmi sanbalı olan müsbət fikirlər vardır. Onlardan biri də ədəbiyyatşünas B.Xəlilova aiddir. Müəllif «Azərbaycançılıq məfkurəsində yoğrulmuş yazıçı» sərlövhəli məqaləsində yazır: «Anar azərbaycanşünaslığın əsas qayəsində nəyin dayandığını və necə dayandığını yaxşı bilir. O, bu gün türkçülük ideyalarının dirçəlməsini təbii hal kimi qəbul edir. Ancaq onu da qəbul edir ki, bu işdə ifrata varmaq olmaz.... Anarın azərbaycançılıqla bağlı mövqeyi Azərbaycan ziyalisinin ideal düşüncə tərzidir. Bu, Azərbaycan ziyalisinin dünyanı milli, irqi, dini maraqlarına görə idarə etmək istəyənlərə qarşı cavabıdır» (7).

Y.Gediklinin Anar Türkiyədə «Azəri edebiyatını deyil, kendini tanıtmğa» çalışmaqdadır fikrinə gəlincə, bu barədə türk yazarı, Azərbaycan ədəbiyyatının kifayət qədər Türkiyədə tanınmamasından gileylənən Feridun Andaç

1991-ci ildə Bakıda olduğu zaman dediyi bir fikri olduğu kimi xatırlamaq çətdırmaq yerinə düşərdi: «Sizin bu Yazarlar Birliyinin rəhbəri Anar bir neçə dəfə Türkiyədə olub, bəs nə əcəb öz atası və ən təəccüblüsü, öz anasının yaxşı şair olması barədə heç nə deməmiş...» (43).

Y.Gediklinin məktubunu böyük bir təvazökarlıq, təmkinlə cavablandıran Anar («Ədəbiyyat qəzeti», 2006, 14 iyul) Azərbaycanı sevən bir Türkiyə aydınının fikirlərinə görə təəssüflənir və türkiyəli həmkarının fikirlərini bir dost incikliyi səviyyəsində qəbul edir.

Artıq 80-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq Anarın yaradıcılığına daha tez-tez müraciət edən Türkiyə mətbuatı onu yaxından tanımaq və oxucularına tanıtmaq arzusunda idi. 1982-ci ildə «Türk ədəbiyyatı» dərgisi Anarın «O gecənin səhəri» hekayəsini oxuculara təqdim edir. Hekayənin müəllifi haqqında söhbət açan professor Ahmet Bican Ercilasun «Azerbaycandan güclü bir ses» başlıqlı məqaləsində Anarın milli fikri izləməkdə özünəməxsus yaradıcılıq xüsusiyyətləri, «...bilxassə Stalin dövrünü acı bir dillə ifadə etmək», «cəlbəedici bir üsluba, dərin, qüvvətli anlatmaq qabiliyyətinə sahib»liyi seçildiyini bildirir.

Dilçi alim, ədəbiyyatşünas, Hacettepe Universitetinin professoru Ahmet Bican Ercilasun Anarın hər bir əsərini ədəbi hadisə kimi qiymətləndirir, onun bədii üslubunun və təhkiyəsinin çox cəlbəedici, maraqlı və axıcı təsir bağışladığını, modern türk ədəbiyyatının güclü qələm sahiblərindən biri olduğunu qeyd edirdi.

1982-1985-ci illərdə «Kardaş edebiyatlar» dərgisində Anarın («Vestiyerde çalışan qadının söylədikləri», «İyi padşahın masalı», «Emel» jurnalında «O gecənin seheri» hekayələri və b. əsərləri dərc olunub.

«Kardaş edebiyatlar» dərgisinin Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin qırılmaz tellərinin qorunub saxlanmasında rolunu dəyərləndirən azərbaycanlı ədəbiyyatşünas alim İnayət Bəktaşlı elə həmin illərdə yazırdı: «...Türkdilli xalqların sözlü və yazılı ədəbiyatı və bu xalqların ədəbi-ictimai şəxsiyyətlərinin həyatı və yaradıcılığı haqqında diqqətçəkən «Kardaş edebiyatlar» dərgisinin səhifələrində A.Zamanov, B.Nəbiyev, A.Qurbanov, Ə.Mirəhmədov, H.Araslı, K.Talıbzadə v b. azərbaycanlı ədəbiyyatşünasların məqalələri və onlara həsr olunmuş materiallar geniş yer alır. Eyni ilə bədii ədəbiyatımızı da öz səhifələrində oxucularına çatdıran bu dərginin təsisçisi İbrahim Bozyeldir» (110). Akademik İ.Həbibbəyli ədəbiyyat fədəisi olan dərginin təsisçisi İbrahim Bozyelə “İbrahim Bozyelin hatırası” adlı məqalə həsr etmişdir. Azərbaycan-Türkiyə arasındakı ən böyük mənəvi körpülərdən biri kimi dəyərləndirilən bu dərginin fəaliyyət istiqamətləri, ədəbi mühitdə xidmətləri haqqında filologiya elmləri namizədi Q.Əsgərova «Kardaş edebiyatlar» dərgisində Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri» adlı tədqiqat işində (Bakı, 2004) əsaslı şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqatçı dərginin Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin müəyyən səhifələrini öyrənmək üçün materiallarla zəngin olduğunu diqqətə çatdırmışdır.

Yaxın Şərq ədəbiyyatını müntəzəm olaraq izləyən, Azərbaycan ədəbiyyatının məhsuldar bir tədqiqatçısı kimi tanınan, öz araşdırmalarını həm Azərbaycanın, həm Türkiyənin ədəbiyyat aləminə çatıdın türkiyəli ədəbiyyatşünas Ali Yavuz Akpınar klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox təmsilçisi haqqında yazdıqları və digər onlarla elmi əsərləri ilə ona yalnız Türkiyədə deyil, hətta bir çox Qərbi ölkələrində şöhrət qazanan müəlliflərdəndir.

Ədəbiyyatşünas alimin böyük xidmətlərinin mühüm bir istiqaməti Azərbaycan ədəbiyyatının Türkiyədə tanınması ilə bağlı fəaliyyəti təşkil edir. Bəxtiyar Vahabzadənin «Şeirlər»ini (İstanbul, 1979), Nəbi Xəzrinin «Seçilmiş şeirləri» (İstanbul, 1976), M.F.Axundovun «Komedi-yaları»nı (İzmir, 1988), M.Ə.Rəsulzadənin «Azərbaycan Cümhuriyyəti» (İstanbul, 1990), ədəbiyyatşünas-alim Y.Qarayevin «Dönəmləri və şəxsiyyətləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı» (İstanbul, 1999) və s. əsərləri nəşrə hazırlayan Ali Yavuz Akpınarın ədəbi əlaqələrimizə bir sıra qiymətli səhifələr yazmışdır.

Anarın yaradıcılığı da Ali Yavuz Akpınar üçün maraqlı olmaya bilməzdi. Əslində onun bu marağı Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simaları - N.Rəfibəyli və Rəsul Rzadan bəhs etdiyi məqalələrindən başlayırdı. Nigar Rəfibəyliyə həsr etdiyi bir məqaləsində çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının keçdiyi tarixi dövrə şairənin yaradıcılıq mövqeyindən yanaşan tənqidçi Azərbaycanın bu qadın şairəsindən bəhs edərkən, həyat yoldaşı şair Rəsul Rzadan və oğlu Anardan da söz açmağın vacibliyini dilə gətirmişdir. Sonralar bu ədəbi ünsiyyətlər Anar və Ali Yavuz Akpınarın yaradıcılıq əlaqələri ilə uğurla davam etdirilmişdir.

Ali Yavuz Akpınar «Azeri edebiyatı araştırmaları»adlı kitabının Anara həsr etdiyi bölməsində onu çoxyönlü bir yazar olaraq dəyərləndirir və qeyd edir ki, geniş bilikləri və dərin mədəniyyəti onun insan problemi üzərində işləməsini təmin etmişdir. Anar mövzularını və qəhrəmanlarını çağdaş Azərbaycan həyatından almasına baxmayaraq, bu hədudlar içərisində qalmamış, millidən bəşəri olana qədər yüksələ bilmiş, həm çağdaş Azərbaycanın insanını, həm də zəmanəmizi

anlatmağı, canlandırmağı çoxtərəfli bir şəkildə ifadə etməyi bacarmışdır.

A.Yavuz Akpınar və yazıçı Anarın ədəbi fəaliyyət birliyinin gözəl nümunəsi də məşhur «Bin yılın yüz şairi» (Ankara, 2000) antologiyasıdır.

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrində Anarın rolundan danışarkən yazıcının tərtib etdiyi antologiyaları xüsusilə qeyd etməyə ehtiyac var. Onlardan biri Anarın 1993-cü ildə İstanbulda Memar Sinan universitetində dərs dediyi dövrdə tərtib etdiyi və Ali Yavuz Akpınar tərəfindən türkcəyə çevrilərək Türkiyə Cümhuriyyəti Kültür bakanlığı tərəfindən nəşr edilən «Bin yılın yüz şairi» kitabı idi. Antologiyaya tanınmış klassik şairlərlə yanaşı Qabil, Əli Kərim, Zəlimxan Yaqub, Nüsrət Kəsəmənli və b. şeirləri də daxil edilmişdi. Bu antologiyanın bütün tirajı tezliklə Türkiyədə satış köşklərindən satılmış, onu axtaranların sayı artmışdı. Ali Yavuz Akpınar Azərbaycan ədəbiyyatını çox yaxşı bələd olan, müasir poeziyanın inkişaf mərhələlərini yaxından izləyən Anarın tərtib etdiyi antologiyanın həssaslıq və diqqətlə seçdiyi mətnlərdən ibarət olan bu antologiyanı ədəbi əlaqələrimizdə yeni bir hadisə kimi dəyərləndirmişdir. Azərbaycan şerinin keçdiyi tarixi mərhələlər və yüksəltdiyi səviyyə haqqında məlumatlarla zəngin olan antologiyanın xalqımızın poetik irsinin Türkiyədə tanınmasında önəmli rol oynayacağı xüsusi olaraq qeyd edilmişdir.: «... Eskilerden günümüze kadar şirimizin en genç kuşaklarını bile içine alan bu antolojinin bir özelligidaha var: bugüne kadar yayınlanan şiir antolojilerinde nadir görülen ya da hiç yer verilmeyen birçok klasik ve çağdaş şairimize de burada tyer verilmiştir. Örnegin 19 yüzyıl şairleruinden Seyit Mirhamza Nigari, Raci, Bahar Şirvani, Bihud, Bikes, 20 yüyıl şairlerinden

Samed Mensur, Ümmigülsüm, Mikayıl Refili, Mazahir Taşkın gibi önemli isimler, keza böyük fikir adamlarımızdan Ali bey Hüseynzade Turan ve Mehmet Emin Resulzadenin şiirleri, A.Şalkın, A.Cavatın, C.Cabbarlının daha önce yayınlanması imkansız olan eserleri bu türdendir» (52). Türk dünyası üçün geniş maraq doğurmuş bu nəşr «Dədə Qorqudsuz, Yunis İmrəsiz, Füzulisiz, Üzeyirsiz türk dünyası olmadığı kimi, Nazim Hikmətsiz, Qara Qarayevsiz də türk dünyası yoxdur» - deyən Anarın ən böyük xidmətlərindən biri idi.

İkinci antologiya isə Azərbaycan, Türkiyə, türkmən və qaqauz şairlərinin əsərlərindən ibarət iki cildlik «1500 yılın Oğuz şiiri» adlı kitab idi. Antologiyada Mövlanadan, Yunis İmredən çağdaş dönmə qədər Türkiyə şairləri əsas yer tuturdu. Qeyd edək ki, ön sözün, son sözün, şeir mətnlərinin, müəlliflər və əsərlər haqqında məlumatların müəllifi Anardır. (I kitab, 1999, 912 s., II kitab, 2000, 1012 s.).

Türkiyədə Anarın 70 illik yubiley tədbirində çıxış edən Namiq Kamal Zeybek onu sadəcə Azərbaycanın deyil, bütün Türk dünyasının böyük yazarı kimi dəyərləndirərəkən 90-dan artıq kitabı nəşr olunmuş yazıcının əsərlərinin dünyanın 30-dan artıq dilinə çevrildiyini və bunların arasında Türkiyə türkcəsini hesaba almadığını qeyd edir. Çünki Azəri türkcəsindən Türkiyə türkcəsinə tərcümə olunmur, yalnız uyğunlaşdırılma aparılır. Yaradıcılığına gəlincə müxtəlif janrlarda qələmini sınamış yazıcının tək bir kitabı ortaya qoyulsaydı belə yenə də türkçülük tarixinə böyük xidmət göstərmiş olardı, deyən - Namiq Kamal Zeybek «1500 yılın Oğuz şiiri» kitabını xüsusi vurğulayır. Elə həmin nəşr haqqında dığər türkiyəli yazar Atilla İlhan fikrini belə izhar edir: «...Bin beş yüz yılın oğuz şiiri. Dikat

edin, yalnız türk və azəri şairlərinin deyil, yer yüzündəki bütün türk şairlərinin antolojisi. Bizdə boyle bir eser yok. Yüregimde bir hayacan duydum, düşündüklerimi açıqca soyledim: «Siz bizden artıq türksünüz!» (99).

Filoloq İrfan Ünver Nasreddinoğlu da Anarın tərtib edib, mətnlərlə zənginləşdirdiyi bu qiymətli kitabının Türk dünyası poeziyası üçün əvəzolunmaz bir mənbə olduğunu, orta və ali məktəblərdə əhəmiyyətli dərs vəsaiti kimi istifadə edilə biləcəyini qeyd edirdi (131).

Ümumiyyətlə, 80-90-cı illərdə respublikamızın ictimai-siyasi həyatında baş vermiş hadisələr ədəbiyyatdan da yan keçməmişdir. Bu günə qədər SSRİ-nin kiçik bir parçası, müstəmləkəsi hesab edilən Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra türk oxucusunun ədəbiyyatımıza olan münasibəti də tamamilə dəyişməyə başladı.

Bu illərdə Anar Türkiyədə təkcə bir yazıçı kimi deyil, həm də istedadlı dramaturq, nasir, ssenarist, ədəbiyyatşünas, publisist, Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələrini daha geniş müstəvidə inkişaf etdirən bir sənət və elm adamına, eyni zamanda ictimai xadimə çevrilmişdi.

Haqqında söhbət açdığımız «Azərbaycanın kultur hayatındakı dönüm noktalarından biri: Anar» (Yavuz Onk) Türk dünyasının da «kultur hayatındakı dönüm nöktə»sinə çevrilərək, daha geniş məcrada ədəbi əlaqələrə yol açdı: «Büyük bir ilgiylə qarşılanan romanları, oyunları, hikayeleri dünyanın pek çok ülkesinde basılmış, diř ülkelerde geniş yankılar uyandırmıştır. Keçtigimiz yıl bazı edebiyat dergilerinde sanatı üzerine övgü dolu geniş deęerlendirme yazıları yayınlandı. Ankarada basılmakta olan Türkiye qəzetiçilerinin yayın orqanı olan «24 saat» qazetesinde kendisiyle ilgili çok geniş bir makale, yine İstanbulda

yayınlanan aylık edebiyat dergisi «Size»de çıkan bir sıra makaleler, edebiyat maraklısı okurlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır» (135) .

Anarın əsərlərinin qəhrəmanları türk oxucusu ilə tezliklə dil tapdı, onlarla həmsöhbət, əqidə dostu ola bildi və yaşamaq hüququ qazandı. Ədəbiyyatşünas alim Nizaməddin Şəmsizadə o fikrində haqlıdır ki, hər bir bədii əsər öz zamanəsinin ədəbi prosesində ləyaqətinə, ideya möhtəşəmliyinə, müəllif istedadına görə vətəndaşlıq vəsiqəsi alır. Zəmanəsinin tarixi estetik tələbi qarşısında öz müəllifinin istedadından müvəffəqiyyətlə imtahan verməyən bədii əsər xidmət etdiyi xalqın yaddaşına həkk oluna, mənəvi sərvətinə çevrilə bilməz. Bu fikir Anarın yaradıcılığına şamil edilə bilər. Çünki, Anar əsərləri də Türkiyə ədəbi mühitində öz müəllifinin istedadından imtahan verərək vətəndaşlıq haqqına yiyələnmiş oldu.

Anarın təxəyyülündən doğub, fikir və düşüncələri, milli koloriti, bədii rəvnəqi ilə cilalanan əsərləri bu imtahandan şərəflə çıxaraq bütün Türk dünyasının mənəvi sərvətinə çevrilməsi, Anarın simasında Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin yeni, məhsuldar bir dövrünün başlanmasından xəbər verirdi.

Anarın əsərləri Türkiyənin ən mötəbər nəşriyyatları tərəfindən kitab halında böyük tirajla çap olunurdu: - «Ak liman» (Türk.çev. E.Kurtulan, 1991), «Beş katlı yapının altıncı katı» (Türk.çev: E.Kurtulan, 1994; Türk.çev: Y.Gedikli, 1995), «Dede Qorqud» (Türk.çev: Ehed Eşkriz, 1999), «Seçilmiş öyküler» (Türk.çev: E.Kurtulan, Şefika Turan, Y.Akpınar, Hayati Develi, 1999), «Sıraselvilerde otel odası» (Türk.çev: E.Kurtulan, 2000), «Bin yılın yüz şairi» (2000), «Beş katlı evin altıncı katı» - Ak liman; Beş katlı

binanın altıncı katğı (Türk.çev: E.Kurtulan, 2001), «Bir fırsat bulsam» (Türk.çev: E.Kurtulan, 2002), «Dantenin yubilesi» (Türk.çev: E.Kurtulan, 2002), «Ak koç, kara koç: Utopik və antiutopik nağıllar» (Türk.çev: A.Acaloğlu, 2005), «Seçmə öykülər» (Türk.çev: F.Özkan, 2005), «Azərbaycan türkçesinin söz varlığı» - (Türk.çev: A.Acaloğlu, 2005), «Sıraselvilerde bir otel odası» - (Türk.çev: E.Kurtulan, 2008), «Nazim Hikmet. Kerem gibi» (Türk.çev: İ.Avşar, 2009) və s.

«Dantenin yubileyi», «Əlaqə», «Yaxşı padşahın nağılı», «O gecənin səhəri» Azərbaycanın müstəqillik dönəmində qələmə alınmış «Qırmızı limuzin», «Vahimə», «Muhakkak görüşürüz», «Sıraselvilerde bir otel odası» kimi əsərlərini türkiyəli oxuculara təqdim edən Anar qeyd edirdi ki, «bu əsərlər qalibə sovet vaxtında basılmazdı. «Otel odası» və «Muhakkak görüşürüz» Türkiyədən bəhs olduğuna görə. «Vahimə» və «Qırmızı limuzin»ə isə sürreal damğası vurulacaqdı» (56).

Əsərləri Türkiyədə nəşr olunduqca türk düşüncələrində yeni səhifələr açan Anar əslində Türkiyə ədəbiyyatına, ədəbi tənqidinə yeni bir nəfəs gətirmişdi. Onu mütaliə edənlər səthi təsvirçilik, yüngül, keçici lirik-romantik təhkiyə deyil, insanı düşünməyə vadar edən, insanı insanlığa çağıran, insan talelərinin, psixoloji vəziyyətlərin fəlsəfi həllinə yönələn, ən adı, sadə həyat lövhələrində böyük ideyalar tərənnüm edən əsərlərin qəhrəmanları ilə üz-üzə gəlirdi.

Avrasiya Yazarlar Birliyin «Kardeş kalemlər» adlı aylıq ədəbiyyat dərgisinin 2007-ci ilin yanvar sayında Anarın «Sayların sərgüzəşti», may sayında «Gölə ad vermiş şair» məqalələri dərc olunmuşdur. Dərginin baş redaktoru Ali Akbaşdır. «Kardaş edebiyatlar» dərgisi yayınlandığı

zamandan, yəni 1982- ci ildən bəri türkdilli cümhuriyyətlərdə, o sıradan Azərbaycanda geniş marağa səbəb olmuş, Türk xalqları arasında ədəbi, mədəni əlaqələrin güclənməsində, genişlənməsində böyük önəm daşıyan bir mətbu orqan kimi özünü təsdiq etmişdir. Dərgi və onun təsisçiləri haqqında elə həmin dərginin müxbiri ilə Anar «Gelenek (ənənə- Z.Ə.) çok önemlidir, ama gelenegin esiri olmamak gerekir» başlıklı müsahibəsində fikirlərini belə açıqlayır: «...Avrasiya Yazarlar Birliyi çox önəmli bir qurumdur. Yakub bey (Deliömeroğlu) və arkadaşları çox önəmli təqdirəlayiq işlər görürlər. Dostum Ali Akbaşın redaktorluğu ilə çıxan «Kardeş kalemler»i maraqla izləyirəm Türk dünyasının hər tərəfindən ədəbi örnəklər bu dərgidə yer alır. Avrasiya yazarlar Birliyi və «Kardeş kalemler» dərgisi Türk dünyasının gələcəyi üçün çox mühüm işlər görürlər».

Digər ədəbi dərgi «Kül-öykü»nün səhifələrində də türk oxucusu Anar yaradıcılığından nümunələrlə, yazıçı haqqında müxtəlif aspektdə məqalələrlə tanış olur. Bu dərgidə tanınmış ədəbiyyatşünas Fatma Özkanın Azəri türkcəsinə çevirməsində Anarın «İyi padşahın nağılı», «El eli, el de yüzü yıkar yahut bozbaş ziyafeti», «Taksi və vaxt», «Sayların macerası», «Bir bardak su» hekayələri dərc edilmişdir. Qeyd edək ki, Fatma Özkan eyni zamanda Anarın «Keçən yılın son gecəsi», «Sevgililər gününə özlem» əsərlərini də müxtəlif ədəbi dərgilərdə türk oxucusu üçün işləyərək nəşr etdirmişdir.

Bundan başqa «Emel» dergisində yazıçının «O gecənin səhəri», «Türk dili və edebiyatı»ndə «Yağmur dindi», «Mən, sən, o və telefon» və s. dərc edilmişdir. Anarın «Mən, sən, o və telefon» hekayəsi Zeynalabidin Makasın «Azərbaycan

çağdaş hikayə antolojisi»ndə (Ankara, 1991, s.465-485), Yusif Gediklinin «Çağdaş Azərbaycan hikayeleri antolojisi»ndə (İstanbul, 1987, s.207-229), «Dantenin yubileyi» əsəri və, «Anlamak derdi» essesi «Türkiye dışındaki türk edebiyatı antolojisi»ndə, «Azərbaycan türk edebiyatı» bölümündə (Ankara, 1997, s.101-163) və s. kitablarında özünə yer almışdır.

Anarın Türk mətbuatında dərc olunmuş məqalələrini məzmun etibarilə qruplaşdırsaq onların bir qisminin sırf ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə həsr olunduğunun şahidi olarıq.

Anarın Türk ədəbi mühitinə öz sözü və ədəbi mövqeyi ilə qədəm qoyan yazar və tərcüməçi Səlim Babullaoğlu haqqında «Karıxık zamanın şairi», («Haziranda okunan nağmələr» kitabında, Yasemin Bayer tərcüməsində («Telos» nəşriyyatı, 2006), Almas İldırım haqqında «İyi li şair doğuldum» (Almas İldırım, «Hazardan hazara», Elazığ, Manas yayın evi, 2007), Vəqif Səmədoğlu haqqında «Tanrıyla sohbet» (V.Samedoğlu «Ben buradayam Tanrım» «Kömen» nəşriyyatı, 2005), «Nazim Hikmət haqqında «Kərəm kimi» (N.Hikmət. Günəşi içənlərin türküsü) (Bakı, 2002), və b. kitablara yazdığı ön sözlər, giriş məqalələrində Türkiyədə azərbaycanlı, Azərbaycanda türkiyəli ədiblər, yazıçı və şairləri tanıtmğa çalışmışdır. Məsələn, gənclərin az tanıdıkları görkəmli türk şairi Orxan Vəlinin «Bütün şeirlər» kitabına yazdığı «İstanbulu dinləyən heykəl» adlı məqaləsində şairin həyat və yaradıcılığından söhbət açarkən, çağdaş türk şerini istedadlı nümayəndəsini onun şeirlərindən nümunə gətirməklə oxuculara təqdim edirdi:

Bilməzlər yalnız yaşamayanlar

Nasıl qorxu verir səssizlik insana.

*İnsan nasıl danışır öz özüylə
Nasıl baxır aynalara bir canlıya həsrət.
Bilməzlər.*

Eyni zamanda, Türkiyədə Orxan Vəlinin heykəli önündəki lirik əhval-ruhiyyəsini azərbaycanlı oxucuya Anar belə çatdırır: «İstanbulda, elə Türkiyənin başqa şəhərlərində də, Bakımızdan fərqli olaraq, çox az şair, yazar heykəli var. Bu azlardan biri də Orxan Vəlinin heykəlidir... Şairin Bəbəkdəki heykəli düşüncəlidir. Nə düşünür görəsən? Amma heykəllər düşünmür, heykəllər düşündürür. Bəlkə də heykəllər düşüncələrin, iztirabların, ümidlərin daşda həkk olunmuş əksidir».

Anarın məqalələrində də orijinal deyimlər, yığcam fikirlər, tutarlı cümlələr çoxdur. Anar bir sıra poetik düşüncələrini şeir formasında izhar etmişdir. Qeyd edək ki, Anar ədəbiyyatın müxtəlif janrlarına müraciət etdiyi kimi, şeirin də müxtəlif növlərində bədii nümunələr yaratmışdır. Onların müəyyən bir hissəsini Anar «Əsərlər»inin dördüncü cildində və «Şeir yazmaq bir həvəsdir» kitabında oxuculara təqdim etmişdir. Türkcəyə çevirimdə «Anardan şiirler» başlığı ilə müəllifin «Ümidini itirme», «Elçine», «Vida şeiri», «Yazda yaşıl yamacları», «Vahimeli yuxular», «Güzgü» kimi poeziya nümunələri ilk dəfə «BAY» - Balkan Aydınları və Yazarları Birliyinin aktual kültür, sanat dərgisinin 2006-cı il 133-cü sayında dərc olunmuşdur.

«Şeir yazmaq bir həvəsdir...» - yazan Anar türkiyəli müxbirə müsahibəsində – «Babanız Azərbaycanın ünlü şairi Resul Rıza, anneniz də yine məşhur şairlerden Nigar Refibeyli. Şiirle büyüdünüz, ama düz yazıyı tercih ettiniz, neden? – sualına – «Bir evde iki şair varsa üçüncüsü fazla olur. Tabii şaka. Ama şimdilerde şiir yazmaya da başladım.

İnsanlar gençlikte şiir yazar, ben yaşlanınca yazmaya başladım. Ama gönlümde her zaman düz yazı oldu» (87) - deyə cavab verir.

Diqqət yetirsək, türk mətbuatında da Anarın bədii əsərləri, müsahibələri ilə yanaşı, onun doğma Azərbaycanını, onun ədəbiyyatını, tarixini, dünənini və bugünkü dəyərlərini tərənnüm edən, vətəndaş-yazıçı mövqeyindən vətəninin problemlərindən söz açan məqalələrinin geniş spektrini görmüş olaraq. Bu məqalələrdə yazıçının vətən sevgisinin həzrinlik, həsrət, qütbət kimi duyğusal düşüncülərinin xatirələri də əks olunur. Anar yazır ki: Heç kim vətəninə itirmək istəməz. Amma səyahət etmək həmişə yaxşıdır, lakin vətəninə tərk etmək çətin işdir. Mən bunu, 1993-cü ildə 7 ay Türkiyədə yaşadığım zaman özümdə hiss etdim. Hələ ki, Türkiyə bizə yaxın ölkədir, demək olar ki, doğma dilimizdir, orada mənim çoxlu qohumlarım var, bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan üçün çox darıxırdım, elə nostalji hissləri keçiridim ki, indi mən Nazim Hikmətin Moskvada nə çəkdiklərini, Məmməd Əmin Rəsulzadənin Türkiyədə hiss etdiklərini indi başa düşürdüm. Vətən yenə Vətəndir. «Gecə düşüncələri»ndə mənim belə bir misram var: «Xoşbəxtlik özün kimi öz vətəninə olmaqdır. Çünki vətəninə olmaq və özünü itmiş bilmək də çox dəhşətlidir» (5).

Türkiyə mətbuatında vətəndaş mövqeyi, xalqının ağırlı problemlərinə biganə qala bilməyən, yeri gələndə qələmini doğma elinin, obasının dərdlərini açıqlayıb dünyaya çatdırmağa yönəldən Anar türkiyəli oxucuların qəlbinə bədii əsərlərinin sehri ilə daxil olaraq, ədəbi mühitin diqqətini çəkməyi bacarmışdı. Anar Türkiyə mətbuat səhifələrində mənsub olduğu xalqın dərdlərindən də söz açırdı:

«Ermenilərə tokat» («Hürriyet», 1989, 30 nisan), «Danışa bilmirem» (1900-cü il Qara yanvar hadiseleri haqqında) («Azərbaycan. Türk kültür dergisi», 1990), «Azeriler, torpaq bütünlüğü konusunda taviz vermeyecek» («Bursa», 1991, 25 nisan), «Karabax bizimdir, kimse alamaz» («Hakimiyet qəzeti, 1991, 25nisan), «Rusların Baküye müdahilesi katliamı yaratdı» («Orta doğu», 1993, 25 ocaq); «Türkiye Cümhuriyyetlerine Azərbaycan körpüsü» («Türkiye», 1993, 9 aralık).

Onu da qeyd etmək ki, həmin illərdə ədibin Türkiyədə nəşr olunan hər bir yazısı, müsahibəsi düşmən qüvvələrin diqqətindən qaşmırdı.

Rus mətbuatında («Trud» qəzeti, 21.06.2000) «Mı po prejnemu v ojidanii raya» başlıqlı müsahibəsində müxbir Lyubov Lebedinanın «Azərbaycan son illər Rusiyadan kənara baxır» şübhəli sualına Azərbaycanın xalq yazıçısı Anarın cavabı belə olmuşdu: «Əgər siz Türkiyəni nəzərdə tutursunuzsa bu belə deyil. Biz türklərlə eyni kökdənlik, eyni dil yaxınlığı, eyni mədəniyyətimiz var. Sovet dövründə Bizi Türkiyədən ayrı salmışdılar. Ona xüsusi marağımız da buradan irəli gəlir. Amma bu o demək deyil ki, Rusiya ilə əlaqələrimizi kəsmişik və ya rus mədəniyyətini əvvəlkindən az sevirik ... Mədəni əlaqələrimiz var və biz çalışırıq ki onları qırmayaq. Bu yaxınlarda mən dörd rus şairindən Blok, Pasternak, Mayakovski, Yesenini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişəm».

«Axı mən yazıçıyam...» başlığı altında «Voprosı literaturı» jurnalında verilmiş müsahibəsində Anar bir daha Türkiyə mövzusunə toxunulur. Anar İstanbul universitetində oxuduğu mühazirələrin necə maraqla qarşılandığını qeyd edir. Həm Azərbaycan, həm də türk dilinin o qədər də fərqli olmayıb, tələbələrinin gözəl anladığını yazır. Bu görüşlərin

məhsuldarlığından, Nazim Hikmətlə Moskva görüşlərindən söhbət açır. Ümumiyyətlə Anarın Türkiyə-Azərbaycan-Rusiya ədəbi üçbucağında maraqlı ədəbi mövqeyi, onun bəşəri anamlara söykənmiş intellektual dünyasından xəbər verir və bu aspektdə maraqlı məqamları biz həm rus, həm də türk ədəbi mühitində qeyd etməyə borcluyuq. Анар. Я ведь писатель. Беседа вела Т.Бек <http://magazines.russ.ru/voplit/2002/6/anar.html>

«Axı mən yazıçıyam...» başlığı altında «Voprosi literaturı» jurnalında verilmiş müsahibəsində Anar bir daha Türkiyə mövzusuna toxunulur. Anar İstanbul universitetində oxuduğu mühazirələrin necə maraqla qarşılandığını qeyd edir. Həm Azərbaycan, həm də türk dilinin o qədər də fərqli olmayıb, tələbələrinin gözəl anladığını yazır. Bu görüşlərin məhsuldarlığından, Nazim Hikmətlə Moskva görüşlərindən söhbət açır. Ümumiyyətlə Anarın Türkiyə-Azərbaycan-Rusiya ədəbi üçbucağında maraqlı ədəbi mövqeyi, onun bəşəri anamlara söykənmiş intellektual dünyasından xəbər verir və bu aspektdə maraqlı məqamları biz həm rus, həm də türk ədəbi mühitində qeyd etməyə borcluyuq.

«Hürriyet» qəzetinin «Ermenilərə tokat» başlığı ilə dərc etdiyi müsahibəsi P.Zeytunyans kimiləri hövsələdən çıxarmışdı. Anar özü bu münasibətə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetində «Ucuz uydurmalar yarmarkası» (25 avqust, 1989) adlı yazısında geniş şərh vermişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının tanınması yolunda da yorulmaq bilmədən çalışan Anar iştirakçısı olduğu görüşlərdə, konfrans və simpoziumlarda, ədəbi-bədii gecələrdə çıxışları ilə kifayətlənmir, yazdığı məqalələrdə türk oxucusuna daima daha geniş məlumat verməyə çalışır.

Anarın Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrindəki yeri və rolunu hər iki ölkənin ədəbi-mədəni həyatındakı xidmətlərini əks etdirən məqalələrdən kifayət qədərdir. Azərbaycan oxucusuna, ədəbi mühitinə Türkiyədə Dağlı Abay adı ilə yaşayan Cəmil Ağayevi («Füzuli»pyesi haqqında, «Azərbaycan», 1998, №11), Nazim Hikməti («Əsrlərin şairi», «Kərəm kimi», Nazim Hikmət «Günəşi içənlərin türküsü», B., 2002), Yəhya Akenini («Bayburtlu Yəhya bəy», Yəhya Akenin «İyul dağlarına bir yağış göndər», B., 2005), Orxan Vəlini («İstanbulu dinləyən heykəl», Orxan Vəli «Bütün şeirləri», B., 2005), Çingiz Bektaş («Qoşa qanadlı sənətçi», Çingiz Bektaş «Bu da səni gözləmədiyim küçə», B., 2005), Fəzil Hüsni Dağlarçanı («Təntənə və tənhalıq», Fəzil Hüsni Dağlarça «Siyasi qarışqa: Şeirlər», B., 2007), «Zəfərin mübarək Nazim» (Nazim Hikmətə türk vətəndaşlığının qaytarılması haqqında, «Ədəbiyyat qəzeti», 2009, 16 mart), Orxan Pamuku («Orxan Pamuk haqqında» 525-ci qəzet, 2012, sentyabr) və b. təqdim edən Anarın bu məqalə və yazıları Türkiyə ədəbiyyatına həsr edilmiş qiymətli fikir və qeydlərlə zəngindir. Yeri gəlmişkən Orxan Pamukun hələ 2009-cu ildə Azərbaycan yazıçılarının XI qurultayına dəvət etdiyi zaman onunla görüşmüş Anar «Orxan Pamuk haqqında» adlı məqaləsində yazıçının «Qara kitab», «Mənim adım Qırmızı», «İstanbul» və s. əsərlərinə münasibət bildirərkən, onun yaradıcılıq xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən öz yazıçı-vətəndaş mövqeyini də tarixi faktlarla izhar etməkdən çəkimir: «Mən Orxanın nəcib niyyətlərinə şübhə etmirəm., lakin obyektiv şəkildə baxılsa, türk yazıçısının türk yazıçısının belə bəyanatları ölkəsini hörmətdən salır, onun çoxsaylı düşmənlərinin dəyirmanına su tökür. Hələ onu da demək lazımdır ki, O.Pamukun bütün

dəlillərini asanlıqla təkzib etmək mümkündür...Dünya bilmir, daha doğrusu qəsdən bilmək istəmir ki, təkcə Türkiyədə deyil, həm də Azərbaycanda – Bakıda, Şamaxıda, Naxçıvanda, Qarabağda, Gəncə, Lənkəran və Qubada XX əsrin ilk iyirmiilliyində dinc əhali görünməmiş dəhşətli zorakılıqlara məruz qalmışdır Erməni quldur dəstələrinin törətdikləri vəhşiliklər haqqında oxuduqda damarlarda qan donur. Məgər Orxan Pamuk bu cinayətkarlıqlar barədə heç vaxt eşitməyib? Əgər eşitməmişsə, bu təəssüf doğurur, çünki yazıçı bu qədər həssas məsələ haqqında fikir irəli sürəndə hadisələrə hərtərəfli qiymət verməlidir... » (163) .

Qardaş Türkiyə haqqında – Türkiyədə baş vermiş zəlzələ haqqında «Əziz qardaşlar və bacılar!», Türkiyə təəssüratlarını əks etdirən «Xəzərdən Xəzərə», Nazim Hikmətə Türkiyə vətəndaşlığının qaytarılması münasibətilə Türkiyənin başbakanı R.T.Ərdoğana təşəkkür məktubu, Türk YUNESKO-su TÜRESKO yaradılması haqqında təklifini bildirdiyi «Türk dövlətləri mədəniyyət nazirlərinə», «Türk dünyası Yazıçılar Birliyi quruldu», İzmirdə keçirilmiş Beynəlxalq festivalda iştirakı haqqında «Türkiyə görüşləri» kimi Azərbaycan mətbuatında dərc olunmuş müxtəlif səpkili yazılar yazıçının ikinci vətən adlandırıdığı Türkiyənin ədəbi-mədəni, ictimai həyatında baş verən hadisələrə münasibətini bir daha təsdiq edir.

Yazıçının sənət arsenalındakı mövzu rəngarəngliyi və janr müxtəlifliyi Türkiyədə işıq üzü görən yazılarında - «Aydınlarınız edebiyatımızı tanımıyor», «Oljes her zaman Oljesdir», «Onunla biz de kurur duyuruz» (Çingiz Aytmatov haqqında), «Kerem gibi Nazim», «Göle ad vermiş şair», «Tarihi vezifemiz, yazar və aydın olarak borcumuz», «Türkiye Cümhuriyetlerine Azərbaycan körpüs»,

«Tarihimizin şiir hafızası» və s. - öz əksini taparaq türk oxucusu tərəfindən də böyük rəğbət və məhəbbətlə qarşılanmışdır. Bu gün də Anarın Türkiyədə işıq üzü görmüş hər yeni bədii əsəri, tamaşaya qoyulmuş hər yeni pyesi, nümayiş etdirilən təzə filmi türk ədəbi ictimaiyyətinin diqqət və marağına səbəb olur, sevinclə qarşılır.

Ümumiyyətlə, türkcəyə tərcümə olunmuş kitabları və onlar haqqında Türkiyə ədəbi tənqidinin müxtəlif xarakterli yazıları Anar haqqında türk oxucularında kifayət qədər geniş təsəvvür yarada bilmişdir.

Türkiyəli ədəbiyyatşünas alimlər, tənqidçilər, yazarlar və ən müxtəlif sənət adamlarının Anar haqqında fikirlərini əks etdirən xeyli miqdarda mətbu materiallar vardır. Onların sırasında Oktay Akbalın («Bakıdan izlənilər», Feridun Andaçın («Bilinc kapılarında bir yazar: Anar», «Sıraselvilerden bir otel odası. Uzağı yaxın kılan bir yazar: Anar»), Ataov Türkkayanın («Azeri edebiyatı və Azeri yazarı Anar»), Ayşe Atayın («Dilimizin büyük kalemi-Anar 70 yaşında», «Yaşama «ayık» bakan bir çift göz: Anar»), Çukurkavaklı Bayram Kamalın («Azerbaycan edebiyatının ünlü yazarı Anar»), Bilge Ercilasunun («Azerbaycandan güçlü bir ses»), Əhməd Kabaklının («Gün ışığında «Dedem Qorqud»), Hale Kaplanın («Beşinci kat vardır. Altıncı kat hayaldır»), İsa Kayahanın («Bir tutam Anar. Azerbaycanlı Anar. Ankarada Anar konuşuldu. Beş katlı evin altıncı katındaki Adam: Azerbaycanlı Anar»: Silsilə yazılar), Eldeniz Kurtulanın («Anar ve yapıtları üzerine», Anar), İrfan Ünver Nəsrettinoğlu («Resul Rza oğlu Anar», «1500 ilin oğuz şeri və Anar»), Orxan Söylemezin («Anarın Türkiye de yayınlanan romanlarına genel bakış»), Özkan Fatmanın («Anarın eserlerine dair», «Anar: Yazar çağının

vicdanı olmalı»), Yasemin Bayerin («Azerbaycan klassiki ünlü yazar Anar») və b. yazılarını qeyd edə bilərik.

Yazıçı haqqında Türkiyədə 2006-cı ildə Nigar Nağıyevanın «Çağdaş Azərbaycan yazarlarından Anarın romançılığı üzərində bir inceleme» (Adana, 2006) kitabı nəşr olunmuşdur. Digər bir kitab Ayşe Atayın «Beş katlı evin altıncı katındaki adam: Anar Hayatı, sanatı ve hekayeleri» (Ankara, 2008) kitabıdır ki, bura «Modern Azərbaycan edebiyatında hikaye türü», «Anarın hayatı və edebi kişiliyi», «Anarın hikayeleri» bölmələri daxil edilmişdir. Bu haqda növbəti fəsildə geniş söhbət açılacaqdır.

Türkiyə mətbuatında Anar yaradıcılığına ilə bağlı azərbaynlı müəlliflərin də çap olunmuş məqalələrinin sayı kifayət qədərdir. Bunlardan Mehman Musaoğlunun «Anarın eserleri Türkiye türkcesinde»); Vüsalə Möhsümovanın «Azerbaycana Balkanlardan ilk ödül (Yazıçıya «Türk Kültürü Büyük Hizmet» ödülünün təqdim edilməsi münasibətilə»); Əflatun Nemətzadənin «Azerbaycan edebiyatının parlaq siması: Anar» və «Mevlana ruhunu taşıyan yazar: Anar»; Eldar Həsənovun «İsmi ilə doğan, ismini ispatlayan yazar», Pərvanə Bayramovanın «Anarın «Ak koç kara koç» adlı eserinde bir Azerbaycan ve türk dünyası utopiyası», Nurlana Əliyevanın «Anar ve Mirza Celil» və s. yazılar xüsusilə diqqəti cəlb edir.

2009-cu ildə Anarın nəsr əsərlərinə türkiyəli oxucuların marağı məsələsi Ömer Küçükmehmetoğlunun «Böyük yazarımız Anar ve şair Ali Akbaşla edebiyat sohbeti»nin əsas mövzusu olmuşdur. Ali Akbaşın bu haqda fikirləri belədir: «Bizim milliyetçi çevreler tefekkür, estetikten ziyade daha çok işin romantizminin peşindeler. Azerbaycan şiirini çok seviyorlar; çünkü heceyle söyleniyor, Anadolu şiirine

benziyor. Nesirden daha çox haberləri yok; çünkü nesrin okunması daha zor, bir çırpıda ezberlenmiyor, sazla sözle söylenmiyor. Ülkemizde sizin hikayelerinizin, Azerbaycan nesir eserlerinin okunması birbirimizi tanımamıza daha da büyük fayda sağlayacaktır. Onun için hikayelerin ve romanların çevrilerek basılmasının daha yararlı olacağını düşünüyorum» (125). Ali Akbaş Anarı «milli olmaktan evrenselliye (ümumbəşəriyyə) ucalmış yazar» hesab edir və «Ağ qoç, qara qoç»un ona «Qutadqu biliyi» xatırlatdığını, əsərdə hökm sahiblərinə, vəzifəli şəxslərə tövsiyələrin olduğunu yazır. Ali Akbaş Anarın əsərləri arasında bir əlaqə görür. Yazıcının kiçik «Sayların sərgüzəşti» hekayəsinin «Ağ liman»dan xəbər verdiyini və «Sayların sərgüzəştləri»nin insanların rəqəmləşməsinin «Ağ liman»da daha dərin fəlsəfi və ictimai məna kəsb etdiyini bildirir.

Qeyd edək ki, yazıcının hələ ötən əsrin 60-cı illərində qələmə aldığı «Sayların sərgüzəşti» və «Əlifba» adlı iki hekayələri öz təhkiyə üslubu, mövzusu, əyləncəli və dinamik süjet xətti, personajlarının xarakteri ilə maraqlıdır. Hər iki hekayə azərbaycanlı uşaqların hələ bilgisayarlarla tanış olmadığı bir dövrdə yazılsa da, gələcəyin vizual ekran müəlləsi üçün də öz dəyərini saxlamaqdadır. Hekayədə yazarın canlandırılmış personajlarının (sayların) başına gələnlər, əslində hesablama əməliyyatlarıdır və riyazi mahiyyətilə proqramlaşdırılmış məntiqi düşüncənin bədii sintezində təqdim edilən süjet hörgüsünə malikdir. «Sayların macərası» 1966-cı ildə Lənkəranda çıxan yerli qəzetdə, daha sonra rus dilində «Bakı fəhləsi» qəzetində, 1967-ci ildə isə eston dilində Liy Seppelin tərcüməsində «Noorus», 2004-cü ildə isə artıq Türkiyədə Fatma Özkanın türkcəyə çevirməsində «Kül-öykü», 2007-ci ildə Ali Akbaşın

çevirməsində «Kardeş kalemler» dərgilərində dərc edilmişdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin tədqiqi üçün ortaqlığımız ədəbiyyatda, ona mənsub olan ədəbi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığında maraqlı doğuran faktlar və materiallar kifayət qədərdir. Bu haqda söhbət açarkən biz təbii ki, ilk növbədə Anar yaradıcılığı ilə bağlı materialların təhlilinə üstünlük verəcəyik.

Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri tarixinə dair müxtəssər icmal və bu halda hələ sovet dönmindən başlanğıc götürən münasibətlərə işıq salınması, Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri kontekstində Anarın ədəbi şəxsiyyətini müəyyənləşdirən fikirlərə müraciət edilməsi, əsərlərinin qardaş ölkədə türkcəyə çevrilməsi, nəşri, yayımlanması və bu əsərlərlə Türkiyə ədəbi mühitinin ilk tanışlıq dövrünün xronoloji ardıcılıqla izlənilməsi nəticə etibarilə nələri göstərdi:

XX əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri bir tərəfdən siyasi sərhədlərin məftilləri, digər tərəfdən bədii söz sənətinin senzura gerçəkliyinin reallıqları ilə şərtlənirdi. Həmin illərdə Türkiyədə Anarın əsasən kiçik həcmli nəsr əsərləri - hekayələri ayrı-ayrı tərcüməçilərin (Hayati Develi, Yusif Gedikli, Əhməd Bican Ərcilasun və b.) seçiminə görə türkcəyə çevrilərək ədəbi dərgilərdə və toplularda yer alması ilə əlamətdar oldu. «Vestiyerde çalışan kadının anlattıkları», «O gecenin seheri», «Ben, sen, o ve telefon», «Geçen yılın son gecesi», «İyi padşahın masalı») və s. nəşr edilən ilk nəsr əsərləri türkiyəli oxucuların yazarın yaradıcılığı ilə tanışlığında mühüm rol oynadı. Ümumiyyətlə, 70-80-ci illər Türkiyə ədəbi tənqidində, Anar yaradıcılığı sistemli şəkildə tam əhatədə izlənilməsə də,

artıq ədəbi mühitin onun sənətkarlıq xüsusiyyətləri haqqında təsəvvürü formalaşmağa başlamışdı.

90-cı illərdə ideoloji çərçivədən çıxmaqda olan ədəbi əlaqələrimiz özünün məhsuldar dövrünə qədəm qoydu. Türkiyə ədəbi mühiti Anarın yaradıcılığı ilə tanış olmaqla bərabər, onun timsalında dəmir pərdə arxasındakı bir türk yurdu olan Azərbaycanda milli mədəni, ədəbi dəyərlərə necə yüksək və ciddi ölçülərlə xidmət edildiyinin şahidi oldu. Bu illərdə Anarın Türkiyədə «Ak liman» (İstanbul, 1991), «Beş katlı yapının altıncı katı» (Ankara, 1994, İstanbul, 1995), «Dede Qorqud» (İstanbul, 1999), «Seçilmiş öykülər» (Ankara, 1999) kitablarının işıq üzü görməsi, Türkiyə mətbuatında ayrı-ayrı məqalə və müsahibələrinin dərc edilməsi, ədəbi-mədəni həyatda fəaliyyəti, görüşləri onu türkiyəli oxuculara daha yaxından tanıdırdı.

Ümumiyyətlə həmin illər, davamlı olaraq Anarın ədəbi tənqidin diqqət mərkəzində olması və türkiyəli tənqidçilərin yazıçının sənətkarlıq imkanlarını araşdıraraq, mülahizələr yürütmək cəhdlərinin artması ilə diqqəti cəlb edir.

Anar Türkiyədə tədricən təkcə yazıçı kimi deyil, həm də istedadlı dramaturq, nasir, ssenarist, ədəbiyyatşünas, publisist, Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələrini daha geniş müstəvidə inkişaf etdirən bir sənət və elm adamı kimi tanınırdı.

Bədii əsərlərinə gəlincə, türkiyəli oxucular insanı düşünməyə vadar edən, insanı insanlığa çağıran, insan talelərinin, psixoloji vəziyyətlərin fəlsəfi həllinə yönələn, ən adı, sadə həyat lövhələrində böyük ideyalar tərənnüm edən əsərlərin qəhrəmanları ilə tanış olurdu. Türkiyədə yayımlanan yaradıcılıq nümunələri - türk oxucularına

Anarın mənəvi dünyasının dialektikasını açır, onu ədəbi şəxsiyyət olaraq tanıtdırdı.

Adətən, hər hansı bir sənətkarın yaradıcılıq yoluna nəzər salarkən onu müxtəlif dövrlərə bölür və ayrı-ayrı illərdə qazandığı nailiyyətlərə görə dəyərləndirirlər. Türkiyə ədəbi mühitinin Anarla tanışlığının ayrı-ayrı mərhələləri Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin inkişafı məcrasında izlənilsə də, yazarın bir sıra əsərlərinin yazıldığı dövrlə türkiyəli oxucuların onlarla tanışlığı dövrü arasındakı zaman məsafəsinin reallıqları da nəzərə alınmış və dəyərləndirilmişdir. Bir tərəfdən, ötən əsrin 60-cı illərində azərbaycanlı oxucuların tanış olduğu «Ağ liman», «Dantenin yubileyi», «Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi», «Bayram həsrətində», «Keçən ilin son gecəsi» kimi nəsr əsərləri türkiyəli oxuculara 90-cı illərin sonlarında təqdim edilməsi faktı nəzərə alınmışdır. Bu zaman Anarın əsərlərindəki lirik-romantik məzmunu diqqət yetirən tənqidçilərin ideoloji məqamlara da xüsusi həssaslıqla yanaşmaları müşahidə edilmişdir. Məsələn, Ahmet Bican Ercilasun «Azərbaycandan güclü bir ses» başlıqlı məqaləsində Anarın milli fikri izləmək xüsusiyyətləri ilə yanaşı Stalin dövrünü ifadə etməsinə diqqət yetirilmişdir. Lakin bu halda Anarın əsərlərinin hər hansı ideoloji ab-havadan uzaq olması faktını türkiyəli tənqidçilər dəfələrlə qeyd etmişlər. Digər tərəfdən, Anarın sovet dövrü yaradıcılıq nümunələrinə Türkiyə ədəbi tənqidinin mövcud zaman kontekstində belə yanaşma tərz, Anar yaradıcılığının digər bir qiymətli tərəfini də göstərmiş oldu. Bu da Anarın əsərlərinin mövzusunun, qəhrəmanlarının bütün zamanlar üçün aktual olması faktının bir daha öz təsdiqini tapması idi.

Yeni dövrün ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafına öz xidmətlərini göstərən Anar ictimai-mədəni həyatda uzaqgörən təklifləri, prinsipial, düşünülmüş çıxışlarıyla, problemlərin həlli yolları haqqında düşüncələriylə Türkiyə ədəbi-mədəni mühiti tərəfindən böyük inam və dəstəklə qarşılanırdı. Yazıçının yaradıcılığına həsr edilmiş məqalələrdə həm Azərbaycan, həm də Türkiyə ədəbiyyatlarında qaldırılan problemlərə münasibətlər də öz əksini tapırdı. Görüşləri maraqlı təəssürlərlə yadda qalan, yeni bir yaradıcılıq ünsiyyətinin başlanğıcına çevrilən yazarın ədəbi əlaqələr müstəvisində fəaliyyətləri onun Türkiyə ədəbi-mədəni, elmi ictimaiyyətin ehtiramına layiq görülməsinə, türk dünyasının yazarı kimi tanınmasına səbəb oldu.

Ümumiyyətlə, Anarın daha geniş mənada bütün türk xalqlarının, o cümlədən Asiya və Avropa qitələrində məskunlaşan türkdilli xalqların yaxınlaşması, iqtisadi-siyasi, ədəbi-mədəni və digər sahələrdə əlaqələrinin möhkəmlənməsi sahəsində fəaliyyəti ayrıca bir tədqiqat mövzusu ola bilər.

İnsanının mənəvi dünyasına təsirindən danışan və bəzi yazarların Nobel mükafatı almasına baxmayaraq əsərlərinin heç də oxunaqlı olmamasını qeyd edən Namiq Kamal Zeybek də onun bütün türk dünyasının yazarı olması ilə qürur duyduğunu bildirmişdir.

Getdikcə daha çox davamlı, mütəşəkkil xarakter alan ədəbi görüşlər ədəbi əlaqələrdə canlanma yaratmaqla yanaşı, ictimai, mədəni həyatda da yaddaqalan izlər qoyurdu ki, bu haqda növbəti fəsildə bəhs ediləcəkdir.

II FƏSİL

ANAR YARADICILIĞI TÜRKİYƏ ƏDƏBİ TƏNQIDİNDƏ

2.1. Anarın nəsri Türkiyə ədəbi tənqidində

İlk yaradıcılıq uğurları hesab edilən hekayələrindən başlayaraq «Adamin adamı» satirik hekayəsi, «kiçik» sırayı adamlara həsr olunmuş «Asılqanda işləyən qadının söhbəti», «Dantenin yubileyi», «Mən, sən, o və telefon»dan başlamış, uğursuz məhəbbət haqqında yazılmış «Gürcü familiası», totalitar rejim dövrünün «adət-ənənəsi» satirik boyalarla qələmə alınmış «Yaxşı padşahın nağılı», ali məktəblərə qəbul zamanı yol verilən neqativ halları ifşa edən «Şəhərin yay günləri» pyesi, yeknəsək həyat tərzinə qarşı üsyan ruhunda yazılmış «Ağ liman», yenidənqurma dövründə, bazar hərcmərciliyinin qızıxdığı, insan taleyinin bazar qanunları çərçivəsində həll edildiyi bir zamanda ziyalının acı taleyini əks etdirən «Otel otağı», utopik və antiutopik nağıl formasında yazılmış və orijinallığı ilə seçilən «Ağ qoç, qara qoç» kimi əsərləri tezliklə türkdilli oxucular arasında da müəllifinə geniş şöhrət qazandırdı. Özünəməxsus təhkiyə üslubu, yazıçı istedadı, xeyirxahlığa, insanlığa çağırış dolu humanist missiyası Anar yaradıcılığının əsas leytmotivi kimi türkiyəli tənqidçilərin diqqətindən yayınmadı.

Anarın qələmə aldığı obrazlar – daxili aləmi zəngin, mənəvi cəhətdən çoxlarına nümunə ola biləcək təmiz, saf qəlbli Həmidə xala və Qəzənfər əmi, Mədinə və Seymur,

Zaur və Təhminə, Əsmər və Oqtay, Qiyas və Dilarə, Kəbirlinski və Kərim Əsgəroğlu kimi obrazları unudulmayan bədii qəhrəmanlara çevrilmişdilər. Etiraf olunmalıdır ki, Anar yaratdığı həmin surətlərlə XX əsr ədəbiyyatımızın obrazlar qalereyasına milli və estetik tutumu, yeni mənəvi çalarları olan qəhrəmanlar əlavə etdi. Adi həyat hadisələrini ümumiləşdirən, real həyat gözəlliklərini təsvir edən, canlı və maraqlı süjet qurmağı bacaran, psixoloji və dramatik anları yüksək bədii ustalıqla qələmə alan və mənsub olduğu xalqın milli ədəbiyyatına, tarixinə və mədəniyyətinə bağlı olan Anar həmişə namuslu, zəhmətkeş, xeyirxah, təvazökar, abırlı, daxili mənliyinin aliliyi ilə başqalarından fərqlənən qəhrəmanları axtarır, tapır və onların bədii abidəsini yaradır.

Anar sözünün bədii qüdrəti, təhkiyəsinin cazibəsi türk oxucusuna çatdırıldığı həmin ilk tanışlıq illərində, türkiyəli alim Fikret Türkmen yazırdı ki, Moskvadan Bakıya gələndə adlarını bildiyim bir neçə adam vardı: Mərhum Abbas Zamanov, mərhum Məmmədağa Şirəliyev, Bəxtiyar Vahabzadə və gənc nəsilədən də aralarında Anar olmaqla bir neçə şəxs. O illərdə Azərbaycana və Türk dünyasına getmək bizim üçün çatılması çox çətin olan bir xəyaldı... oradakıların Türkiyəyə gəlməsi isə suyu tərsinə axıtmaqdan çətindi. Belə bir şəraitdə Anarla tanış oldum».

Egey Universitetinin professoru Fikret Türkmen Anarın Türkiyədə nəşr olunmuş hekayələri, «Ak liman» povesti və «Dədə Qorqud» filmi ilə tanınmağa başladığını bildirir. Öz məqalələrində Anarı «klassiklərdə gördüyümüz mükəmməl texnikaya və detallara xüsusi fikir verən bir üsluba sahib», «fikrini yumorla bəzəmək kimi orijinal özəlliyi» olan bir sənətkar kimi qiymətləndirir. Professor

Fikret Türkmen Anarı çox yaxşı bir filoloq, Azərbaycanın milli təməllərini qoruyan, ümumtürk mədəniyyəti içində özünə yer alan və bu yolda böyük səylər göstərən bir vətəndaş-yazıçı kimi oxuculara təqdim edir. Fikret Türkmen Anarı türk oxucusuna tanıtmmaq üçün öncə onun Azərbaycan ədəbi mühitindəki yeri haqqında məlumat verir. O, Anarı sovet dövründə yaranmış sovet aristokratiyasının üst bir təbəqəsində yer alan, bir tərəfdən sistemin içində yaşayan, digər tərəfdən də sistemə qarşı və fərqli düşüncələr söyləyən mütəfəkkirlər qrupuna aid edir. Milli mədəniyyətə və milli dəyərlərə qarşı yazıçının son dərəcə diqqətli bir münasibətini və bu münasibətdə qərbçi bir baxış, qərbçi bir dəyərləndirmə çərçivəsi tənqidçinin diqqəti çəkir. Anarın bədii əsərləri ilə yanaşı, Türkiyə mətbuatında dərc edilən yazıları ilə də yaxından tanış olan Fikret Türkmen onun sovet sistemində özünəməxsus bir tərzdə millətin mədəni varlığını qorumaq istəyini görmüşdür. Tənqidçinin fikrincə, Anar, bir tərəfdən sistemin içində yer almış, digər tərəfdən də milli topluma öndərlik etmiş, onu qorumağa çalışmışdır. Sonda müəllifin yazıçı haqqında gəldiyi qənaətə görə, hal-hazırda Anar Azərbaycan və Türk dünyası üçün özəldir. Onsuz Türk dünyasının intellektual sistemində bir boşluq olardı.

Anarın türk dünyasının ədəbiyyatçılarının düşüncə tərzinə özünəməxsus sirayət etməsi də tənqidçinin diqqətindən yayınmamışdır. Anarın əsərlərini oxuyan, onu dəyərləndirən hər bir türk tənqidçisi nəinki bu ədəbi irsə biganə qalmır, bu yaradıcılıq ümmanına dönə-dönə müraciət edir: «Mən Azərbaycan və Türk dünyası ilə bağlı bir problemlə qarşılaşdıqda öz-özümə «əcəba bu barədə Anar nə düşünür?» sualını verir və Anarın cavabını

axtarıram». Bu fikrin müəllifi olan Fikret Türkmen Azərbaycanda və Türk dünyasında Anara böyük inam olduğunu və gələcəkdə Anarı Türk dünyası ziyalılığının zirvəsində gördüyünü yazırdı.

Digər təhqidçi, Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçısı Ayşe Atay Anarın həyat və yaradıcılığına dair «Anar. Hayatı, sanatı ve hikayeleri» elmi tədqiqat işinin müəllifidir. Müəllif Anara həsr etdiyi «Beş katlı evin altıncı katındakı adam: Anar» kitabı ilə yanaşı, bir çox və məqalələrində («Dilimizin böyük kalemi-Anar 70 yaşında», «Yaşama «ayık» bakan bir çift göz: Anar») yazıçı haqqında daha geniş məlumatla türkdilli oxucuları tanış etmişdir.

«Ağ liman» povesti Anarın türkiyəli təhqidçilər tərəfindən geniş təhlil edildiyi ilk əsərlərindəndir. Bu əsər Sovet ideologiyasının və sosialist realizminin ədəbi mühitdə hakim mövqe tutduğu XX əsrin 60-cı illərində oxuculara təqdim olunmuşdur. Müəllif həyat həqiqətlərinə sadıq qalaraq o vaxt üçün çox da xarakterik olmayan bir sıra məsələləri və obrazları ədəbiyyata gətirmişdi. Bu, o vaxt idi ki, yenicə formalaşmağa başlanan 60-cılar ədəbi nəslinin gənc nümayəndələri, uzun illər ədəbiyyatda möhkəm kök salmış tələbləri bəyənmir, müasir cəmiyyətdə rastlaşdıqları neqativ halları «sığallamayır», öz sözlərini, şəxsi fikirlərini deməyə daha çox səy göstərirdilər. Qardaş Türkiyədə də «Ağ liman» nəşr olunduğu vaxtdan etibarən Türkiyə ədəbi mühitində, türk mətbuatında daha geniş maraq doğurmağa başlayır. Hələ ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayevin uzaqgörənliklə dediyi və məqaləsinə başlıq verdiyi «Ağ liman»dan başlayan yol»un türkdilli oxuculara yönələn magistral xətti ədəbi əlaqələrin yeni

dövrünün, türk ədəbi mühitinin, mətbuatının diqqətindən yayınmadı. Y.Qarayev yazırdı: «Açıq, müstəqil, sərbəst təfəkkürün sərhədsiz fəzasında Zaman qapalı orbitdən – ehkamin cazibə dairəsindən çıxır, yalnız bir istiqamətdə (birtərəfli magistral yolla) hərəkət edir. Üçüncü on ildir ki, Anarın nəsrinə məhz belə iri hərfli Zamanla həmahəng bir marafonda özünəməxsus ədəbi nəfəs və ehtirasla iştirak eləyir, mənəvi, əxlaqi və ideoloji həyatımızda həqiqətin, aşkarlığın, yeniləşmənin nüfuzu artdıqca bu nəsrin bədii aktuallığı və sosial təsir gücü də çoxalır» (1).

«Ak kadın» jurnalı yazırdı ki, «Ağ liman» türk oxucusuna Azərbaycan ziyalılarının dünyasını tanıtdırdı. Povest haqqında verilmiş bu məlumat yığcam olsa da Türkiyədə əsərə verilən ilk qiymət idi. «Ağ liman»la bağlı Türkiyənin «Ak kadın» jurnalı özünün 1991-ci il sentyabr-oktyabr sayında Azərbaycan ədəbiyyatından, elm adamlarından, onların yaradıcılıqlarından bixəbər olduğunu etiraf edərək yazırdı ki, qonşu ölkələrin ədəbiyyatını heç tanımırıq. Ancaq bir ölkənin ədəbiyyatını tanımaq, o ölkənin insanlarını, həyat biçimini bilməkdir. Bu mənada Azərbaycan yazıçılarından Anar «Ağ liman» kitabı ilə türk oxucusuna Azərbaycan ziyalılarının dünyasını tanıtdırdı. Tarixən üç dəfə əlifba, yeddi dəfə imla dəyişikliklərini yaşamış bir ölkənin, Azərbaycanın tarixinə diqqəti çəkən məqalədə daha sonra Anarın bu əsərində eşq və məhəbbətin həmişəki kimi önəmli və qaçılmaz olduğu bildirilir. «Həyatın mənasını arayan bu insanları, folklor ünsürləri ilə süslənmiş dilini sevəcəksiniz» - deyə əsərin oxucu qəlbinə yol tapacağına əminlik ifadə edilir.

Elə həmin il «Güney» qəzeti də «Çağdaş Azərbaycan romançılığının ən ünlü təmsilçisi»olan Anarın «Ağ liman»da günümüzün Azərbaycan cəmiyyətinə güclü və dərin bir baxışla yanaşdığını vurğulayır, «Yağış kəsdi», «Molla Nəsrəddin» və «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» kimi əsərlərin müəllfinin pyesləri və ssenariləri olduğunu, əsərlərinin bir sıra xarici dillərə çevrildiyini qeyd edir.

Türk ədəbi ictimaiyyətinin də diqqətini cəlb etmiş bu əsərin məzmunundan söhbət açan Eldeniz Kurtulan («Ədəbiyyat qəzeti», 1991, 16 avqust) «Bura mənim öz vətənimdir» başlıqlı müsahibəsində Anarın «Ağ liman» əsərinə daha çox diqqət yetirməsinin səbəbini belə açıqlayır: «Bilirsiniz Anarın «Ağ liman» əsərini tərcümə etməyimə səbəb nə olub. İstəmişəm müasir türk gəncləri Azərbaycanda yaşayan qardaşlarının onlara oxşayan həyatı, problemləri, insanların dolğun və zəngin dünyası, həyatı, qadına münasibətlər, ananın, ziyalı qadının cəmiyyətdəki mövqeyi ilə yaxından tanış olsunlar. Deyim ki, kitab Türkiyədə çox sevildi... Ümidvaram ki, bu kitab bir lokomotiv təki türkiyəli oxucuların marağını öz dalınca çəkib aparacaqdır».

Vaxtilə Azərbaycan ədəbi tənqidi ilə yanaşı (X.Əlimirzəyev, M.Arif, Y.Qarayev, S.Əsədullayev və b.), rus ədəbi tənqidinin də (V.Lavrov, İ.Anisimov, M.Urnov, L.Anninski və b.) əsərə münasibətinin birmənalı olmadığı məlumdur. Bunlardan birinci yanaşma tərzı 1967-ci ildə 11 iyun tarixli «Kommunist» qəzetində dərc olunmuş X.Əlimirzəyevin «Ağ liman haqqında qeydlər» sərlövhləli məqaləsi ilə başlanmışdı: «Açıq demək lazımdır ki, «Ağ

liman» povesti Anarın bir yazıçı kimi getdikcə yetginaləşdiyini göstərsə də, onun oxuculara təqdim etdiyi fikir və duyğularının ictimai mahiyyəti, estetik təsiri heç də sevindirici deyildir. Nə üçün? Bu ondan irəli gəlir ki, «Ağ liman» povestinin qəhrəmanları insanların dost, qardaş olduğu, qurub yaradan, daim irəliləyən bir cəmiyyətin ümumi mübarizəsindən, məqsəd və qayələrindən kənarda təsvir edilmişdir. Onların heç biri həyatdan gəlməyib və bu günkü cəmiyyətimiz üçün səciyyəvi adamlar deyildir». Azərbaycan tənqidçiləri arasında «Ağ liman»ın qəhrəmanını xarakterizə edərkən onun «qaranlığa asanca qovuşan, özünü burada rahat hiss edən» bir insan olduğunu /A.Əfəndiyev/, «yüksək, işıqlı həyat idealından uzaq» düşdüyünü, «Yeganə ümid kabusu uzaq üfüqlərdən görünən ağ liman və qırmızı gəmilər»dən /S.Əsədullayev/ ibarət yuxu illüziyası olduğu fikirlərini söyləyənlər də var idi. Lakin bu münasibət bütün Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətinə, tənqidi fikrinə aid edilə bilməzdi, çünki məqalədə irəli sürülən bəzi fikirlər qeyri-obyektiv və qeyri-dəqiq idi. Onlara cavab olaraq, «60-cılar haqqında bu yazılanların da repressiya illərinin qəlibləri ilə yazıldığını» /S.Bəşirov/ qeyd edənlər tapıldı.

Çox keçmədən görkəmli ədəbiyyatşünas alim, akademik Məmməd Arif «Ağ limanlar və qırmızı gəmilər» adlı məqaləsində «Ağ liman» haqqında deyilənlərin müəllifinin irəli sürdüyü qeyri-obyektiv və səhv fikirlərlə razılaşmayaraq öz münasibətini bu şəkildə bildirdi:

«Anarın hekayələrində fəvqəladə hadisələrə, igidlik, şücaət, qəhrəmanlıq göstərmək iddiasında olan adamlara rast gəlmirik. Onun personajları çox adi adamlardır: Əsasən teatr, kino, radio, mətbuat işçilərindən ibarət olan bu

adamların bir-biri ilə əlaqə münasibətləri də çox adi, hər gün təsadüf olunan, heç bir cəhətdən fərqlənməyən adi əlaqə və münasibətlərdir». Akademik M.Arif öz fikrini davam etdirərək yazır ki, «... bu gündəlik adi hadisələr axınında üzüb gedən adi adamların həyatını, şəxsiyyətini yazıçı usta bir kino-operator kimi elə nöqtədən, elə bir işıqla təsvir edir ki, oxucu orada adilikdən kənara çıxan çox şeyləri görür». Məhz M.Arifin Anarı bir gənc yazar kimi müdafiə etdiyi bu məqalədən sonra mübahisələrə son qoyuldu.

Qeyd edək ki, «Ağ liman» povesti rus ədəbi ictimaiyyəti tərəfindən də rəğbətlə qarşılanmışdı. 1970-ci ildə «Ağ liman» Moskvada rus dilində «Drujba narodov» jurnalında çap olunmuş və Rusiyanın ən mötəbər mətbuat orqanlarından olan «Literaturnaya qazeta»da, «Novıy mir», «Drujba narodov» jurnallarının səhifələlərində povest haqqında müsbət rəylər öz əksini tapmışdı. Əsər Rusiya ədəbi tənqidinin geniş müzakirə, polemika obyektinə olmuş, dövrü mətbuat səhifələrində haqqında müxtəlif tənqidçi baxışlarını əks etdirən xeyli material dərc edilmişdir. Rusiyalı tənqidçilərdən V.Lavrov yazırdı ki, əsər yalnız Nemət haqqında deyil, bir sıra insan taleləri haqqındadır.

Anarın xidməti ondadır ki, insan fəaliyyətinin, əmələlərinin, davranışlarının müxtəlifliyini göstərməklə oxucunu bezdirmədən və çox incəliklə qəhrəmanların müəyyən cəhətlərinin ümumiliyini açıqlayır. Əsərin sonuncu səhifəsində Nemətin öz həyatının tam mənasızlığını aydın dərk etdiyi göstərilir. Bir sıra rus tənqidçiləri bu mənasızlığın dərk olunma məqamını əslində qəhrəman üçün qələbənin, yeni həyatın başlanğıcı hesab edirlər. Həqiqətən bu yeni həyatın başlanğıcında Anar öz qəhrəmanının simasında

yeniliyin və köhnəliyin mürəkkəb dialektikasında insanpərvərliyi sanki məhək daşına vuraraq, onun tam, azad, sərbəst reallığa çevrilməsinə qadir olub-olmamasını yoxlayır. Əsərin bu xüsusiyyəti türkiyəli tənqidçilərin də gözündən qaçmamışdı.

Maraqlıdır ki, onilliklər sonra bu əsərlə tanış olan türkiyəli tənqidçi Mustafa Kutlu ağ limanda lövbər salmış qırmızı gəmilərin Batının azad nəğmələr söylənən dənizlərinə doğru üzüb gedə biləcəyinə əminliyini ifadə edən obyektiv tənqidi mühakiməsini bildirərkən öz zamanından çıxış edirdi. Tənqidçi ictimai kontekstdə sosioloji təhlil üsulunu seçərək, əsərdəki mənəvi-psixoloji durumun dərk olunma məqamını birmənalı olaraq yeni həyatın başlanğıcı kimi şərh edirdi.

1991-ci ildə «Ağ liman» povestinin Türkiyədə nəşr olunması onun müəllifinin yaradıcılığına yeni bir yanaşma tərzinin meydana gəlməsinə səbəb oldu.

«Ağ liman» Eldəniz Kurtulanın çevirməsində təqdim olunduqdan sonra əsərin ana xəttindəki mətləblərin bədii təsvirlərlə verilmiş başlıca missiyasını hələ o vaxt gözəl anlamış Mustafa Kutlu müasir Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrindən türk oxucusunun o qədər də xəbərdar olmamasından narahatlıq keçirmişdi. Görkəmli ədəbiyyatşünas, Türkiyə Yazarlar Birliyi tərəfindən «Yılın hikayəsi» mükafatına layiq görülmüş («Yoksulluq içimizdə» (1981), «Ya Tahammül ya Sefer» (1983) əsərlərinin müəllifi, «qazeteçi, yazar və televizionçu» kimi hörmət qazanmış Mustafa Kutlu Anarı «Türk hekayəçiliyinə yeni mövzu çaları gətirmiş», yazıçı, «...Bizden, bizden olduğu kadar da sizden biridir. Estetik hayatında önemli bir

yer tutar... Bir Anadolu insanıdır və o kadar da İstanbul beyefendisi» kimi oxuculara təqdim etmişdir.

Ədəbiyyata «Sənət bizə həqiqəti göstərməz, həqiqətə gedən yolda bir dəstək, bir yardımçı olur» fikrinin müəllifi Mustafa Kutlu Anar yaradıcılığındakı psixoloji anlamı duyur və onu yüksək dəyərləndirir. Xüsusilə «Ağ liman»da Anarın ədəbiyyatda dəyişəcək dövrünün, ictimai-siyasi durumun ilk rüşeymlərini görmək istedadına malik olduğunu qeyd edən Mustafa Kutlu yazırdı ki, bu roman «sovet cəmiyyətinin kolxoz edebiyatından dışarı çıxmağa çalışan bir ferdin hemlesidir belke. Amma romanın nəşr olunduğu il 1967-dir. O vaxtdan beri körpülərin altından çox sular axdı, bu günlərdə esən ruzigarlar Anarda olduğu kimi bütün sovet edebiyatı və sənətində gözələnən dəyişikliklərin müjdəçisi ola bilər. Anarın romanı bürokratik ictimai quruluşun yeknesəkləşdirdiyi insan həyatındakı sıxıntılara bir ak liman həyalı təsəlli verir. Bu ak limanda löber salmış qıpqırmızı gəmilər Batının azat nəğmələri söyləyən dənizlərinə doğru üzüb gide biləcəkmi?» (124).

Əsərin qəhrəmanı Nemət haqqında öz fikrini bildirən Mustafa Kutlu qeyd edir ki, ilk baxışda o xoşbəxt insan kimi görünür, sevdiyi peşəsi, işi, ailəsi, hər şey var. Amma qəlbindəki təlatüm əsərin qəhrəmanına rahatlıq vermir, həyatındakı durğunluq, yeknəsəklik onu boğur, o geniş dənizlərə doğru üzmək istəyir...

Mustafa Kutlu Anarın romanının qəhrəmanlarından bəhs edərkən nasirin süjet düzümünün arxasındakı həqiqətin əsl rəngini gördüyünü, fikirlərilə təsbit etdiyini və bu fikirlərin doğru və dəqiq olduğunu yazır.

70-ci illərin rus ədəbiyyatşünası İ. Anisimov obrazın mənəvi rahatlığını, «öz həqiqi yolunu yuxuda yox, həyatda

tapması»nın daha doğru olduğunu yazırdısa, (153, 210-211) 90-cı illərin türk ədəbiyyat adamı Mustafa Kutlu «ağ limanda lövbər salmış qırmızı gəmilərin Batının azad nəğmələr söylənən dənizlərinə doğru üzüb gedəcəyin»i daha cəsarətlə bildirirdi.

Digər türk tənqidçisi Ayşe Atay da Anarın hekayə və romanlarını adətən şəhər həyatı içərisində tənhaləşən insanların daxili aləmini açıqladığını da qeyd edir və bu halda yazıcının daha iri həcmli ilk əsərlərinə keçid olaraq «Ağ liman» əsərini diqqətə cəlb edir və sürrealist ünsürlərin olduğu bu əsərdə, rüyaların önəmli bir yeri olduğunu qeyd edir. A.Ataya görə Təhminənin Nemətə anlatmağa çalışdığı röyasındakı ağ liman və bu limana yan alan qırmızı gəmilər xoşbəxtlik xəyallarının.

Adnan Özyalçının «Yazılan pozulmasın» hekayəsi» məqaləsində bu haqda nisbətən daha ətraflı söhbət açılır. Rus tənqidçisi İ.Anisimovun «Nemətin ürəyindəki böhranın mənşəyi haradadır» sualına cavabı Adnan Özyalçının «Özəlliklə çağımızda həyat tərzimizə təsir göstərən siyasi sistemlərin, bəlkə də sistemisizliyin arasında insanın vəziyyəti»ndə fikri tamamlayır: «Azeri yazar Anar, Türkçeye çevrilen ilk romanı «Beyaz liman» da hayatın anlamı, varlığı, değeri, günümüzün çıxmazları içindeki insandan bahsediyor. «Beyaz liman»ın kahramanı Nimet günümüzün ortak kahramanlarından biri... Naşriyattaki ortam bozulmuş bir toplumun göstergesidir. İşler yolunda gider gibi görünse de, çalışanlar birbirinden ispiyonculuk ve bu profilin manevi iflası geneldir. Anar yaşadığı topluma, ortama özel bir itham vermekten daha çok çeşitli toplumların her türlü sistemde özgür davranıştan mahrum eden trajedileri gösteri yapmaktadır» (142). Türk

tənqidçi Adnan Özyalçiner Anarın 60-cı illərdə yazdığı povestində qəhrəmanın faciəsini şərtləndirən ictimai-siyasi dövr və cəmiyyəti düzgün qiymətləndirir və o öz fikrində haqlıdır.

Türk mətbuatında Anarın «Ağ liman» əsəri haqqında müxtəlif xarakterli, maraqlı yazılardan biri də Orhan Söylemezin «Anarın Türkiyədə yayınlanan romanlarına genel bakış» məqələsidir. O.Söylemez «Ak liman» qəhrəmanlarından danışarkən Nemətin özünü digər insanlardan fərqli hiss etməsini, Təhminənin də düşüncələrindən ayırmağa çalışmasını «ağ liman» sığınacağına doğru gedən yolun əsas xüsusiyyətləri kimi dəyərləndirir. Əsərdə insanları robotlaşdıran sistemin tənqid hədəfi olduğunu qeyd edən müəllif Anarın «monotonlaşma» təhlükəsi ilə üz-üzə qalaraq, bədbəxt olan insanların xarakterini açmaqla, cəmiyyəti narahat edən suallara cavab axtardığını önə gətirir (137).

70-ci illərdə yazılmış əsərlərlə 90-cı illərdə tanış olan türkiyəli tənqidçilərin baxışları öz dövrünün ədəbi-ictimai fikrini əks etdirirdi və təbiidir ki, onlarda fərqli cəhətlər də vardı. Lakin onların heç biri Anarın əsərlərinə sovet ideologiyasına xidmət edən ədəbiyyat mövqeyindən yanaşmır. Türkiyəli tənqidçilər Anarın əsərlərində bu qəbildən ədəbi faktların olmadığını, əksinə Anarın obrazlarının simasında bu ideologiyanın mənənəsində sıxılan cəmiyyətin, insanın qəlb çırpıntılarının daha həssaslıqla duyulduğunu yazırlar.

Ayşe Atay yazır ki, «sürrealist eğilimlerin gözləndiyi eserde, rüyaların önemli bir yeri» var. Tənqidçi «Təhminənin Nimete anlattığı rüyasındakı ak liman və bu limana yanaşan kırmızı gemileri, mutlu olma hayalının mekanları» kimi görür.

Mövzunun əhatə etdiyi mühitin dərin mənəvi-psixoloji durumundan çıxış edən Adnan Özyalçiner «Sanat bize hakikati göstərməz, hakikata giden yolda bir destek, bir yardımçı olur» deməklə, həqiqətə gedən yolda Anarın bədii boyalarla “qırmızı gəmiləri” “ağ limana” yönəltməsini sənətkarın uğuru kimi görür (143).

Eldeniz Kurtulan «Edebiyatın sükunete, tefeküre, maraklı görüşlərə, ruhsal iklime ihtiyacı var» (184) - söyləyərək əsərin dərin fəlsəfi və ictimai məna kəsb etməsinə dair fikir və qənaətlərini bildirir.

Türkiyəli tənqidçilər yazıçının müasir insanlığın sıxıntı çevrəsinin yaratdığı məhdudiyyətləri müxtəlif obrazların talelərində, psixoloji durumlarında, ətrafa münasibətlərində, həqiqəti görmək, düşünmək və anlamaqla bu çevrələrdən çıxmaq cəhdlərində izlədiyini yazırlar. Lakin bu məcrada yazıçının həyat gerçəkliklərinə münasibətinin bədii əks etdirmə üslubunu dəyərləndirərkən əsaslı elmi-tənqidi mühakimələr öz geniş əksini tapmamış qalır.

Demək olar ki, əksər türkiyəli tənqidçilər Anarın yaradıcılıq xüsusiyyətlərini, sənətkarlığını dünya klassiklərinin yaradıcılıq məktəbi ilə müqayisəyə dair fikirlər söyləyirlər.

Professor Fikret Türkmen yazır ki, Anar dünya klassiklərində gördüyümüz mükəmməl texnikaya və detallara xüsusi fikir verən bir üsluba sahibdir. Ancaq dünya klassiklərinin sənətkarlıq xüsusiyyətləri, yaradıcılığı ilə yaxından tanış olması şübhə doğurmayan tənqidçi yalnız bu fikri bildirməklə kifayətlənir. Anarın yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə dünya klassiklərinin yaradıcılıq xüsusiyyətləri səviyyəsində dəyər verən digər türkiyəli tənqidçilərin də bu qəbildən müqayisələri çoxdur. Bu müqayisələr daha əsaslı

və geniş nəzəri təhlilləri ortya qoymasa da, faktiki əhəmiyyətini saxlayır.

Feridun Andaç Anarın nəsrində N.V.Qoqolun ironiyasını, A.P.Çexovun hüznünü, Tomas Mannın dərin düşüncələr dünyasının izlərini görür.

Veysel Şahin də Anar yaradıcılığında G.Mopassanın, A.P.Çexovun təhkiyə tərzini xüsusi qeyd edir.

İrfan Ülkü «Otel otağı»nı L.Tolstoyun «İvan İliçin ölümü» əsəriylə müqayisə oluna biləcək bir ustalıqla yazılmış əsər hesab edir. İrfan Ülkü bu əsərin «siyasi romanın bütün özəlliklərini daşdığını» və «bir çağdaş türk nağılı» kimi «millətin gələcəyinə uğurlu bələdçi»lik edəcəyini yazır.

İrfan Ülkü eyni zamanda, «Anar. Əsrin insanı olmaq» məqaləsində Anarın bəzən ironik şəkildə, bəzən Kafka üslubunda insanların cəmiyyətə yabançılığını, tənhalığını təsvir etdiyini yazır.

Yazıçı və alim Fırat Kızıltuğ «Ağ qoç, qara qoç» əsərində Soljenitsının «Qulaq arxipelaq», Artur Köstnerin «Zülmət və ədəbiyyat», Çingiz Dağçının «Qanlı illər», F.Dostoyevskinin «Ölülər evindən yazılar» kimi əsərlərin səviyyəsini hiss etdiyini yazır. Sadaladığı kitabları dəhşətlərin sənədli şəhadəti kimi qiymətləndirən tənqidçi öz məqaləsində Anarın bu qəbildən olan dəhşətləri orijinal bir üslubda sənədləşdirdiyini, insanları gələcək fəlakətlərdən xəbərdarlıq etmək üçün seçdiyi bədii formanın təqdirəlayiq olduğunu qeyd edir. Anarın da Soljenitsının «Qulaq arxipelaq»ının səviyyəsində əsər yazdığını qeyd edən Fırat Kızıltuğ təəssüf ki, belə analogiyalar kontekstində nədənsə yazıçının cəmiyyəti insanlığa çağırması kimi humanist missiyasının bədii-ictimai dəyərindən bəhs etmir.

Veysel Şahin Anar yaradıcılığında G.Mopassanın, A.P.Çexovun təhkiyə tərzini xüsusi qeyd etməklə kifayətlənir. Anarın çexovsayağı xüsusiyyətindən bəhs edən rus tənqidçisi L.Anninskinin «Otel otağı»nın havasına hopmuş həqiqətin amansız reallığını cəsarətlə açıqlamasını, arzusu məhv olan professorun «Böyük Turan» əvəzinə ən ucuz mehmanxanada köhnə otel odasının sükunətinə dalmasını və sosialist ritualının aldadıcı hədudlarından görünən irrasionallığı qələmə almasını, qəhrəmanın «Mənə qəriblik ölümdən bətdir» kimi yığcam fikrə gəlməsinin səbəblərini araşdırması kimi kifayət qədər ətraflı araşdırıcı cəhdləri türkiyəli tənqidçinin əsərə münasibətində yer almır.

«Ağ liman» povestində əks olunan müasir insanın həyatındakı sıxıntılar məsələsini tənqidçi O.Söylemez «Ağ qoç, qara qoç» povestində də izləyir. Tənqidçi, hər şeyə malik olan Məlik Məmmədlinin bir «inancı» olsa da, yenə də narahat olmasını modern insanın sıxıntısı ilə əlaqələndirir. O.Söylemez qeyd edir ki, Peyami Safa XX əsr insanının xəstəliyinin «can sıxıntısı» olmasını təsbit etmişdi. Anar da buna bənzər bir təsbitdə bulunur, onun da dərdi «anlaşılmamaq» sıxıntısıdır.

Ali Akbaş «Ağ qoç, qara qoç» əsərində Yusuf Xas Balasaqunlunun «Qutadqu bilik»ində olduğu kimi «...hökm sahiblərinə, yetgililərə, hətta belediyyə başkanlarına tövsiyələr» edildiyini qeyd edir. Ali Akbaş işıqlı dünyaya aparan ağ qoç və zülmətə aparan qara qoçla bağlı nağılın Anadoluda da məlum olduğunu, amma Anar bu nağıldan müasir problemləri işıqlandırmaq üçün çox məharətlə istifadə etdiyi, İrfan Ülkü bu əsərin «bir çağdaş türk

nağılı» kimi «millətin gələcəyinə uğurlu bələdçi»lik edəcəyini yazır.

Lakin türkiyəli tənqidçilərin əksəriyyəti bu doğru məntiqi nəticələrə necə gəlib çıxdıqlarını geniş şərh etməkdən, müqayisəli təhlillər aparmaqdan çəkinirlər, ədəbiyyatşünaslıq baxımından elmi-nəzəri əsaslarda təhlillərə yer ayrmırlar. Bu bir tərəfdən Azərbaycan ədəbiyyatının bu dövrünün ədəbi-bədii fikir axarı, inkişaf və təkamül mərhələləri, ədəbi şəxsiyyətlərinin bioqrafiyası və yaradıcılığı ilə Türkiyə ədəbi tənqidinin hələ kifayət qədər tanış olmamasından irəli gəlsə, digər tərəfdən müasir dövrümüzdə ədəbi əlaqələrimizin həm tarixi, həm də elmi-nəzəri baxımdan informasiyalaşdırılmasında boşluqların olması ilə şərtlənir. Bütün bunlar isə son nəticədə bəzən ayrı-ayrı sənət adamlarının, o cümlədən Anarın yaradıcılığına münasibətdə tarixi, siyasi-ideoloji dövrün ədəbi ab-havası nəzərə alınmaqla dolğun fikirləri ortaya qoymağa imkan vermir.

Tanınmış yazıçı, tənqidçi Elçin yazır ki, sovet sistemi Soljenitsın kimi yazarları ölkədən sürgün edirdi. Lakin sosializm prinsiplərinə müxalif olan ədəbiyyat Y.Trifonov, V.Rasputin, Y.Yevtuxenko, V.Belov, A.Voznesenski, B.Axmadullina və b. Azərbaycan ədəbiyyatında isə «60-cılar»ın, - o cümlədən Anarın simasında yaranırdı. «Sosializm «60-cılara» dözməyə məhkum idi və dözdü». Müqayisə apararkən Soljenitsının «Qulaq arxipelaq» ilə yaxşı tanış olan türkiyəli tənqidçi bu dövrün müxalif düşürgələrində formalaşmaqda olan ədəbi nəslin inkişafını, Elçinin yazdığı kimi, Anarın simasında səciyyələndirə və ədəbi faktları daha geniş müstəvidə təhlil edə bilərdi.

Ümumiyyətlə, müasir yazarlarımızın yaradıcılığına, Azərbaycan ədəbiyyatına dair türkiyəli tənqidçilərin tənqidi yazılarını araşdırarkən tənqidi fikirlərin ümumi tənqidi fikir səviyyəsinə yüksələ bilməməsini müşahidə edirik. Filologiya elmləri doktoru J.Əliyevanın diqqətə çatdırdığı «... etiraf etmək lazımdır ki, 70 illik sovet imperiyası dövründə Azərbaycanın elmi bir çox cəhətdən, o cümlədən ədəbiyyatşünaslıq sahəsində Türkiyədəki həmkarlarını nəzəri-metodoloji baxımdan qabaqlamışdır» fikrinin reallığı ilə bir daha razılaşmalı oluruq.

«Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» əsəri Türkiyənin tamaşa salonlarında dəfələrlə səhnələşdirilmiş, həm oxucular, tamaşaçılar, həm də türkiyəli tənqidçilər tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır. Əsər haqqında Türkiyə mətbuatında, toplularda onlarla məqalələr – Bilge Ercilasunun «Azerbaycandan güclü bir ses», «Beş katlı yapının altıncı katı», Y.Gediklinin «Anar və «Beş katlı evin altıncı katı», Kaplan Halenin «Beşinci kat vardır. Altıncı kat hayaldır», Yınanc Kafiyenin «Beşmertebeli evin altıncı mertebesinden 1965-ci yıl Baküsünün sosial-medeni görünüşü», İsa Kayacanın «Beş katlı evin altıncı katındakı adam: Azərbaycanlı yazar Anar» və s. dərc edilmişdir. Tənqidçilər əsərin obrazları haqqında danışarkən, əsasən, onların canlı və dolğun olduğunu, əsərin əsas qəhrəmanları olan Təhminə və Zaurun arasındakı məhəbbətin orijinal üslubda verildiyini, həyat gerçəkliklərinin real təsvir edildiyini qeyd edirlər. Bununla belə, bir sıra türkiyəli tənqidçilər əsəri sadəcə eşq hekayəsi kimi də dəyərləndirmişlər. Xüsusilə romanın baş qəhrəmanı Təhminə obrazı haqqında türkiyəli tənqidçilərin təhlil və şərhlərində fərqli baxışlar var.

Əsər Türkiyənin tanınmış rejissoru Can Doğanın ssenarisi əsasında səhnələşdirilmişdir. Yeri gəlmişkən Can Doğanın səhnələşdirdiyi bu əsər haqqında yazılmış resenziyaların birində romanda əldə edilmiş uğurun tamaşa ilə eyni səviyyədə olmadığı qeyd edilir. «Xülya» dərgisində dərc edilmiş bir resenziyaya isə «Azərbaycanın «Leyli və Məcnun» kimi məşhur olan «Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» səhnəyə çıxır» başlığı seçilmişdi. Türk ədəbi tənqidində əsər haqqında yazılmış ilk yazılardan biri tənqidçi-jurnalist Hale Kaplan Üzündür. Kaplan Üz «Beşinci kat vardır, altıncı kat hayaldır» məqaləsində bu əsərin Sovetlər dönməsində yaşanan bir məhəbbət hekayəsi olduğunu qeyd edir.

Kaplan Üz romanı bir çox Türk filmlərinin mövzusu olmuş və türk mədəniyyətində də tez-tez rast gəlinən «bar qızı» və «ak pak ailə çocuğu»nun məhəbbətindən bəhs edən bir dram əsəri kimi dəyərləndirir. Əsərin qəhrəmanlarının qovuşmasını mümkünə sayır, çünki oğlan «ana quzusu», qızsa əksinə. Oğlan sonda özünün yox, ailəsinin bəyəndiyi qızla evlənir, lakin xoşbəxt olmur» (122) – deyən Kaplan Üz yazır ki, bu əks qütblərdəki qadın tiplərinin ortaq nöqtəsi bir ürəkdir, biri sevgilisi olur, digəri ilə evlənir. Bu tip hekayələrdə adətən biri ölür. Lakin gənc Zaurun gözlərini qapadığı hər yerdə Təhminə görünür. «Altıncı kata fazla takılmayan Zaur, Təhminənin xəyalının ardınca getdiyi altıncı katta yaşayır». Bu «kat» unudulmaz Xəlil Rza Ulutürkün ifadəsi ilə desək, «Altıncı mərtəbə əslində insanın içəri dünyasıdır» (34). Zaur öz iç dünyasında Təhminənin ona bəxş etdiyi altıncı qatın mənəvi iztirablarına qapılır.

Cəmiyyət və mənəviyyat mütənasibliyinin pozulması mövzusu Türkiyə ədəbi mühitində də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Lakin Hale Kaplanın məsələyə sırf bu mövqedən yanaşaraq, əxlaqi dəyərlərə zidd sayılan bar məhəbbətinin öz həzinliyi ilə tamaşaçının ürəyini həyəcanlandırması fikri, xüsusən də «bar qızı», «bar məhəbbəti» kimi fikirləri ilə razılaşmaq olmaz. Məsələ ondadır ki, əksər Azərbaycan oxucusu, ədəbiyyatşünası və tənqidçisi Təhminəni türk filmlərində rastlaşdığımız «bar qızı» anlamından daha yüksək intellektli, dünyagörüşlü, zəngin mənəvi aləmi olan və daima sərbəstliyə, azadlığa üstünlük verən bir insan kimi təqdir edir. Təhminə xarakter etibarilə daha yüksək bir mənəviyyatın daşıyıcısına çevrilir. Eyni zamanda akademik B.Nəbiyevin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi «Təhminənin təbiəti hər cür qəyyumluğu rədd edir» (39).

Əsərin sadəcə oalraq bir eşq hekayəsi kimi dəyərləndirilməsi ilə razılaşmayan Anar Təhminənin faciəsinin arxasında dövrün ictimai gerçəkliklərinin və azad olmayan bir cəmiyyətdə azad insanın faciəsinin durduğunu öz müsahibə və çıxışlarında bildirirdi: «Zaur bu mühitin övladıdır, əsiridir, cəmiyyətin qanunlarına riayət edən bir insandır, Təhminə isə azad təbiətli bir insandır və o dövrdəki sovet cəmiyyətində azad insan mütləq ölməliydi». Yaşayıb mühitə təslim olan Zaur və təslim olmayıb ölən Təhminə... (33).

Həqiqətən də, Təhminə ədəbiyyatımız üçün tamamilə yeni və yaddaqalan bir obraz idi. Gözəl insani keyfiyyətlərə malik olan, açıq ürəkli, təmiz qəlbli, geriliklə, müti mühitin qanunları ilə barışmayan, qeyri-adi bir şəxsiyyətdir. Azadlığın şirin bir nemət olduğunu yaxşı

anlayan Təhminə dinamik bir obrazdır, o həmişə hərəkətdədir. Böyük rus ədibi L.Tolstoy qeyd edirdi ki, insanlar axar çaya bənzəyirlər. Ədibin bu fikri insan xarakterinin həmişə inkişafda, hərəkətdə olmasını, daxili dünyasının «axıcılığını nəzərdə tutur. Bu mənada Təhminə obrazı da daha şaqraq axan, sahillərinə sığmayan gurultulu çaya bənzəyir. Onun xarakterində Sevil (C.Cabbarlı) mütiliyindən daha çox, Səriyyə (İ.Əfəndiyev) sərbəstliyi hiss olunur. Lakin «cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmuş ümumi əxlaq normalarına uyğun gəlməyən hərəkətlərin hamısı heç də qeyri-əxlaqi, əxlaq normalarına zidd hərəkətlər kimi qiymətləndirilə bilməz... Təhminənin hərəkətləri, sərbəstliyi də bu cürdür. Əks halda biz Sevilin çadranı atmasını da qeyri-əxlaqi hərəkət kimi qiymətləndirməliydik» (15).

Təhminə və Zaur müxtəlif xarakterli obrazlardır. Onların hər birinin özünəməxsus dünyagörüşü, öz həyat tərzı, mənəvi aləmi var. Təhminənin arzu və istəkləri aşırıb daşan dağ çayına bəzəyir, qarşısını kəsən bəndi, bərəni keçmək, yeni yollar, axarlar tapmağa çalışır. Bəzən bu yolla addımlamağa can atan Zaur isə nisbətən aciz və cəsarətsizdir. Təhminənin dünyası Zaur üçün nə qədər cəlbedici, doğma, isti olsa da o bu yolda bürəyir. Burada «sürünmək üçün yarananlar uça bilməzlər» ifadəsi yada düşür və bu fikir Zaurun xarakterinə uyğun gəlir.

Təhminənin bu sərbəstliyinə dözümlülük göstərə bilməyən ətrafdakı insanlar, Zaur da daxil olmaqla, bu gün dönə-dönə səslənən gender problemlərinin milli rüşeymlərini özündə əks etdirir. Qadın və müasirlik anlayışları arasındakı çarpışmada Təhminə obrazı bu gün öz kamilliyi ilə əsərə «bar qızı» anlamında yox, başqa

yanaşma tərzini tələb edir ki, biz belə yanaşma tərzini əsərə münasibət bildirən digər türkiyəli tənqidçilərin mülahizələrində müşahidə edəcəyik.

Anarın əsərlərində dünyanın ən zərif məxluqu olan qadın obrazlarının maraqlı qalereyası vardır. Ümumiyyətlə, ədibin yaradıcılıq üfüqlərindəki mövzuların mərkəzində duran Azərbaycan qadının mənəvi siması, taleyi, ləyaqəti, dəyanəti, səadəti, faciəsi, fədakarlığı, qayğıkeşliyi və s. xüsusiyyətləri türk qadınının varlıq dünyasının mənəvi çalarlarıdır. Zaman məchulluğunda telefon dəstəyini dinləyib özü də hiss etmədən qarşısındakının məhəbbət dolu nəfəsini rabitə tellərində soraqlamağın intizarında olan Mədinənin («Mən sən, o və telefon»), gəncliyin saf məhəbbətini qoyub getdiyi Bakının küçələrinə çökmüş xatirələrində axtaran Əsmərin («Gürcü familiası»), arabir deyingənliyi ilə ərinə bezdirən, Feyzulla Kəbirlinskini pərtliyini bir qadın duyumu ilə metronu görmək arzusunun sevinci ilə əvəz edən Həcər («Dantenin yubileyi») və nəhayət Təhminə («Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»).

İstər dünya ədəbiyyatında, istərsə də bizim söz sənətimizdə məhəbbətə aid yüzlərlə, minlərlə bədii əsərlər yaradılmışdır. Anarın canlandırıdığı Təhminənin məhəbbəti, heç kimin məhəbbətinə bənzəmir, o çox orijinal və qüvvətlidir, insanlarda yüksək əxlaqi keyfiyyətlər aşılamağı, həyat hadisələrinə özünəməxsus tərzdə aydın və səmimi baxış tərbiyə etməyi bacarır. «Təhminə və Zaur» mövzusu türk ədəbi mühiti üçün də diqqəçəkici idi. Fikrimizin davamı olaraq www.day.az səhifəsində Anarla olan müsahibənin bir məqamına diqqət yetirək:

Müxbirin: - Xahiş edirəm deyəsiz Təhminə həqiqətən də Spartakın məşuqəsi idi ya yox? Bəlkə o, sadəcə olaraq

Təhminəni maşınında deyək ki, aeroporta aparırdı? - sualına Anarın «Ola bilər» cavabında gizlənən bədii məchulluq əslində yazıçının özünə aydındır. Bu bədii reallığa qovuşmuş həqiqətdir. Bu aydınlıq Təhminənin sözlərində yaşamaqdadır: «... insanın öz daxili əxlaqı olmalıdır və əgər bu əxlaq varsa, insan öz daxili əxlaqına sadıqdırsa, bütün zahiri şeylərin heç bir əhəmiyyəti yoxdur».

Orhan Söylemez duyğuların var olduğu, insanların xoşbəxtliyə can atdığı həyatda «altıncı qat»a ancaq Təhminə kimilərin layiq olması fikrini bəyan etməklə kifayətlənir. Amma əsərdə söhbət təkcə layiq olmaqdan getmir. Professor Fikret Türkmenin dediyi kimi söhbət «Beş-mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»ndə olduğu kimi, altıncı mərtəbəni itirən» (28) insanlıqdan gedir. O.Söylemez əsəri təhlil edərkən obrazları iki cəbhəyə ayırır. Tənqidçiyə görə Dadaş, Murtuzovlar, qonşuları, Zaurun ailəsi və b. baş verən hadisələrlə bağlı olsalar da, əslində bir cəbhəyə mənsub olan insanlardır. Təhminə təkbaşına bu cəbhə ilə üz-üzə qalan, ətrafındakıların fikrinə görə deyil, öz anlayışlarına görə yaşayan fərqli bir qadın xarakteri, Zauru isə iki cəbhə arasında vurnuxan bir obrazdır. Müqayisə üçün deyək ki, obrazların bu mənada cəbhələrə bölünməsi T.Salamoğlunun «Təhminə və Zaur Anarın varlıq fəlsəfəsində» adlı məqaləsində fəlsəfi-psixoloji mahiyyətə öz həllini daha uğurlu tapmışdır: Romandakı obrazları üç qrupa ayırmaq lazım gəlir, birincisi özünüidrak prosesindən keçərək, varlığını təsdiq edib, azadlığa qovuşan insan – Təhminə, ikincisi, özünüidrakı can atan, deməli varlığını təsdiq etməyə çalışan insanın obrazı- Zaur, üçüncüsü özünüidrakdan və deməli «azadlıqdan məhrum olub

mühitin diktəsi ilə yaşayan insanlar - Zaurun ata-anası, Murtuzovlar ailəsi, Dadaş və b. Orhan Söylemez duyğuların var olduğu, insanların xoşbəxtliyə can atdığı həyatda «altıncı qat»a ancaq Təhminə kimilərin haq etdiyi fikrini bir daha təsdiq etməklə kifayətlənir.

O.Söylemez Zauru bu iki cəbhə arasında vurnuxan, həyata ciddi gözlə baxmayan gənc kimi göründüyü halda, əslində duyğu baxımından çox dərin və mənən düşüncəli bir insan obrazı olduğunu da yazır. Hər iki gənc arasında yaşanan eşq cəmiyyətin qanunlarına ziddir, ailələr tərəfindən qəbul edilmir. Nəticədə bu məhəbbət Təhminəyə həyatı, Zaura uğursuz evliliyi bahasına başa gəlir. O.Söylemez də «yaxşı» və «pis» qadın anlamına aydınlıq gətirilməsinə münasibətini bildirir. Tənqidçi Zaurun evlənməyə məcbur qaldığı zəngin bir ailənin qızı olan «iyi kadın» Firəngiz və cəmiyyətin «kötü kadın» kimi qəbul etdiyi Təhminə nisbətinin doğurduğu sualın cavabını yazarın «altıncı kata» qaldırdığını qeyd edir. Son qənaət isə belədir: Həyatda mütləq yaxşı və ya mütləq pis yoxdur. Həyatda duyğular və insanlar vardır. Xoşbəxtliyin var olduğu, yaşana bildiyi «altıncı qata» ancaq Təhminə kimilərə nəsis ola bilər.

Kafiye Yıncın «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi 1965-ci il Bakısının sosial-mədəni görünüşü» məqaləsində Anarın bu əsərinin başqa bir məziyyətindən söhbət açılır. Belə ki, Kafiye Yınc «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» kimi orijinal ad daşıyan romanı sovet dövrü Bakısını tanımaq və bu günümüzlə müqayisə etmək baxımından diqqəti cəlb edən əsər olduğunu söyləyir. Qeyd edək ki, 1965-ci il (iyun ayı) Yehya Kamal, Meih Cövdet Anday və Aziz Nesinin ilk dəfə Azərbaycana gəlib Bakını

görmələri ilə əlamətdardır. Bu haqda Türkiyənin məbuatında dərc edilən müxtəlif səpkili məqalələr təsəvvür yaratsa da, Anarın əsərinin yaratdığı canlı təəssürat qədər təsirli deyildi. Anarın «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»ndə təbii ki, o dövrdə insanlar arasındakı münasibətlər, ictimai dəyərlər, insanların həyatı, baxışları, hadisələrə münasibəti öz ifadəsini dəqiq tapmışdı. Kafiye Yıncanc bu mənzərənin reallığına oxucu inamının olduğunu vurğulayanraq yazır ki, yaşadığı şəraiti əsərlərində çox real bir şəkildə əks etdirməyi bacaran Anar kimi bir yazıçının qələmindən çıxanlara kimsə şübhə edə bilməz. Nümunə üçün «Otel otağı» adlı əsərinə də nəzər salan tənqidçi, Ankara-İstanbul arasında avtomobil yolundan başlayan bir səfərin bütün detallarının reallığa çox uyğun bir şəkildə anlatıldığını və İstanbulu küçə-küçə öyrənmək üçün bir tədqiqat qaynağı olaraq yenə eyni əsərdən istifadə edilə biləcəyini yazırdı (151).

Ədəbiyyatşünas Ayşe Atayın «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»nin obrazlarına münasibəti də maraqlı və məntiqlidir. A.Atay da əsərdə söhbətin «Mutluluğun var olduğu ve ya yaşana bildigi «altıncı kata» Tehmine kibi hak edenlerin, yani duyğularını yaşayanlar»ın çıxma bilməsindən» getdiyini yazır (101). Eyni zamanda A.Atayın Anarın bir çox əsərlərində müşahidə etdiyi kimi bu əsərdə də bir «anlamaq dərdi» olduğunu yazması tənqidçinin uğurlu qənaəti kimi qiymətləndirilə bilər. A.Ataya görə Zaur və Təhminənin daxili aləmində həyatları boyu doldura bilməyəcəkləri bir mənəvi boşluq var. Bu boşluq onların yaşadığı mühitin qanunları ilə, cəmiyyətin anlamaq istəmədiyi «yasak aşk»la bağlıdır. Məhz bu «yasak ilişki»yə görə Təhminə həyatıyla vidalaşmağa,

Zaur da arzu etmədiyi evliliyinə məhkum görünür. Təhminənin əhatə olunduğu mühitin insanları tərəfindən anlaşılmaması onu yalnızlığa, ölümə gətirmişdir. A.Atayın tənqidi mülahizələrini N.Əliyevanın «Anar-şəxsiyyət və sənətkar» adlı əsərindəki fikirlərlə müqayisə etdikdə, qəhrəmanın faciəsini ikinci mənbədə daha geniş açıqlanmada dərk edirik. N.Əliyeva yazır ki, romanda mühitə qarşı, onun ikiüzlü, riyakar yaşayış prinsiplərinə və əxlaq normalarına qarşı duran Təhminə təbiətə zərif qəlbli, kövrək bir qadındır. Lakin onun daxilindəki etiraz hissləri, «ikili standartlar»a barışmaz münasibəti onu xaraktercə iradəsiz və konformist olan sevgilisi Zaurdan fərqləndirir. Buna görə də eybəcər mühit Zauru «ram» edir, əyir, öz içərisində «əridir»; Təhminə isə varlığı etibarilə bu qeyri-insani, yaramaz mühitə qarşı axıracan durduğuna görə məhv olur.

Ayşə Atay Anarın yaradıcılığını daha geniş araşdıran tədqiqatçılardandır. Müəllifin «Anar. Hayatı. Sanatı və hekayələri» adlı tədqiqatın (İzmir, 2006) və «Beş katlı evin altıncı katındakı adam: Anar» (Ankara, 2008) monoqrafiyasının əsas qayəsi «türk ədəbiyyatlarında Anarın yerini və daşdığı dəyəri ortaya qoymaq» olmuşdur. Hər iki əsərdə müəllif Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə janrı və 60-cı illər ədəbi mühiti, Anarın həyatı, ədəbi və ictimai-siyasi fəaliyyəti haqqında Azərbaycanda nəşr edilmiş mənbələrə əsasən məlumat verir, əsərlərin məzmunu haqda konkret açıqlamadan sonra personajları, süjet xətti, zaman və məkan ünsürləri haqda söhbət açır. A.Atay Anarın yaradıcılığında onun nəsr əsərlərinin, xüsusilə hekayələrinin önəmli olduğunu və türkiyəli oxucuların da Anarla ilk tanışlığının məhz onun hekayələrindən başladığını qeyd edir.

A.Atayın Türkiyə ədəbi tənqidində Anara həsr olunmuş elmi çəkisi ilə fərqlənən nisbətən ciddi araşdırma hesab etməyin mümkün olduğu «Anar. Hayatı. Sanatı və hekayeleri» adlı tədqiqatın «Modern Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə» adlanan giriş bölməsində tənqidçi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında Qərb və İslam mədəniyyətlərinin təsiri üzərində dayanır. Azərbaycan ədəbiyyatına İslam mədəniyyətinin XIII yüzillikdən XIX yüzilliyin ortalarına qədər, Qərb mədəniyyətinin isə bu ölkəni işğal edən Ruslar vasitəsi ilə təsir etdiyini, romantizmin isə realizm qədər güclü olmadığını yazır. Qeyd edək ki, tədqiqatın yazılma tarixinin 2006 olduğunu nəzərə alarsaq, tədqiqatçının istifadə etdiyi mənbələrin dar çərçivəsini müşahidə edirik.

Hər hansı sənətkarın yaradıcılığındakı üslub xüsusiyyətlərindən danışarkən yazı tərz, təhkiyəsi ilə yanaşı, mənəvi dünyası, dünyagörüşü, təfəkkür və təxəyyül haqqında da fikir yürüdülmür. Bu baxımdan yazıçının sənətkarlıq xüsusiyyətləri, nəsr əsərlərindəki mövzu və sadə süjet xətti boyunca orijinal təhkiyə, bədii təsvir üslublarından bəhs edən türkiyəli tənqidçilərin, o cümlədən A.Atayın, daha geniş təhlillər aparmaq cəhdləri hiss edilir. Lakin ədəbiyyatşünaslıq baxımından elmi-nəzəri mühakimələr, fəlsəfi-psixoloji mahiyyətə yönəlmiş şərhlər, müqayisəli nəticələri ortaya qoyan fikirlər geniş yer almır. Bununla belə A.Atayın tədqiqatçı söyləri xüsusi qeyd edilməyə layiqdir.

Tənqidçinin Anarın yaradıcılığı ilə bağlı maraq göstərdiyi əsas mövzu Azərbaycan ədəbiyyatında yeni ədəbi nəslin nümayəndələrinin yaratdığı 60-cı illərin ədəbiyyatıdır. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə

janrının əsas yaradıcı nümayəndələri haqqında məlumat verən müəllif, məhz bu dövrün ədəbi simalarını daha ön planda təqdim edərək Anarı bu nəslin öncüllərindən biri kimi dəyərləndirir. Tədqiqat işinin əsas məqsədinin Anarın hekayələrindən çıxış edərək, onun Türk dünyasında qazandığı nüfuzunu açıqlamaq olduğunu yazan Ayşe Atay, bu sahədə ona yardımçı olan professor Fikret Türkmənə minnətdarlığını bildirir. Anarın həyatı, ailəsi və yaradıcılığı haqqında müxtəsər məlumat verdikdən sonra müəllif Anarın ilk yaradıcılıq dövrünə aid «İki dəniz», «Yağışlı gecə», «Bayram həsrətində» və s. hekayələrindən söhbət açır. Daha sonra yazıçının digər hekayələrinin - «Ləyaqət», «O gecənin səhəri», «Mən, sən, o və telefon», «Gürcü familiyası», «Vahimə» və b. mövzusunda müraciət edərək, bu halda daha çox Azərbaycan ədəbi tənqidinin görkəmli nümayəndələrinin fikirlərinə istinad edir. Tədrisən Ayşe Atay seçdiyi əsərlərin hər birinin qısa məzmununu, ayrı-ayrı personajların kimliyi, baş verən hadisələrin süjet xətti, zaman və məkan ünsürləri, dil və üslubu haqqında yığcam təhlillər təqdim edir.

«Bayram həsrətində» hekayəsinin süjet xəttini tənqidçi A. Atay belə açıqlayır: «... hekayədə bir gənç kızın içində beliren begenilme duyğusu konu edilmişdir. Kızın, bir erkegin kendisine attığı güllerle beliren begenilme heyecanı bunun aslında bir kaza olduğunu öğrenmesiyle hayal kırıklığına dönüşmüştür. Hikayede olay bu iki farklı duyğunun tezat oluşturan çatışması üzerine kurulmuştur» (64).

Ayşe Atay «bir kadının içində aşk, sevgi gibi hislerden çok önce uyanan ve çok sonra sönen bir duygu vardır ki, o da begenilme»dir, «bu duyğunun karşılığının

bulunduğu gün de bir anlamda bayramdır» – fikrini söyləyərək, Anarın özünün eyni qəbildən olan fikirlərinə əsaslandığını yazır. Nədənsə A.Atay on beş yaşlı bir qızın qəlbində oyanan ilk gizli sevgisi və qarşılığı olmayan hisslərinin bayramının həsrətində olmasını görmək cəsarətinə təşəbbüs etmir. Yəni «bəyənilmə» bəsit mənada bir qızın, hər hansı bir libasın, hərəkətin, davranışın, simanın, xarakterin bəyənilməsi, hər hansı bir personaj – Fatma xala, Dilşad xala tərəfindən ola bilər. Amma burada söhbət əks-cinsin nümayəndəsindən – Faiqdən gedir. Gülarə onun tərəfindən bəyənilib – bəyənilməməsindən asılı olmayaraq hisslərinin həyəcanı içindədir və onun bu psixoloji durumunun gərginliyi məhz Faiq tərəfindən sevilmək intizarında olması ilə xarakterizə oluna bilər. Fatma Özkan hekayəyə «Sevgililər gününə özlem» ifadəsini yaraşdırarkən, məhəbbət intizarında olan Gülarənin hiss və həyəcanlarının ünvanında dayanan səbəbi daha aydın görürdü.

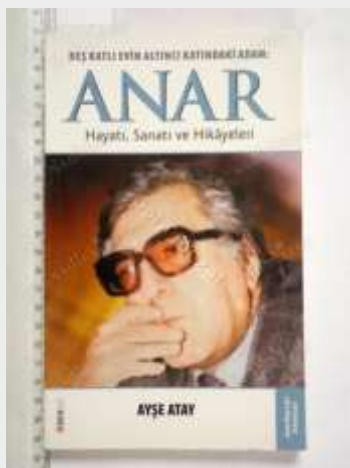
Tənqidçi bütün hekayələrin təhlilində olduğu kimi «Şahis kadrosu; Olay örgüsü; Zaman ve mekan unsurları; Dil ve üslup özellikleri sxematik bölgüsünü tətbiq edir. Məsələn, tənqidçi zaman və məkan ünsürlərinə gəlincə «yapılan tasvirlerden sıcak bir yaz gününde olunduğunu», «ayni avlu içinde bulunan, bir-birine çok yakın evlerde yaşayan» məhəllə haqqında məlumat verildiyini, dil və üslub xüsusiyyətlərinə gəlincə, yazarın kəlmələri gerçək anlamında işlətdiyini, hekayənin girişində verilən cümlələrin sonda təkrarlanmasının əsərə bir bütövlük gətirdiyini yazır.

Onu da qeyd etmək ki, Anarın «Bayram həsrətində» hekayəsi «Türk yurdu» dərgisində Fatma Özkanın

çevirməsində dərc olunmuşdur. Fatma Özkanın fikrincə Anarın təhkiyəsində Gülarənin ilk baxışda bu adi və sadə görünən ilk məhəbbət təması, yazıçının həyat reallıqlarına, insanın psixoloji aləminə, xüsusilə gənc qızın romantik sevgi fəlsəfəsinə varmasının ali zirvəsidir. Məhz zirvənin hikmətidir ki, yazıçının hisslərin təsvirinə o qədər də geniş yer vermədiyi bu hekayədəki zəngin və zərif hisslərlə dolu təəssüratdan Fatma Özkanın da bir qadın araşdırıcı və yazar olaraq yan keçməsi mümkün olmamışdır.

«Bayram həsrətində» hekayəsinin qəhrəmanı yeniyetmə qız Gülarənin gözləri gülür. Nədir bu sevinc? Gənc qızın könlündə təlatüm yaradan ilk bahar ətirli məhəbbət mehi və bu məhəbbətin hələ açıqlanmamış duyğularının səs tellərinə çökmüş cəsarətsiz titrəyişi. Qonşu bəstəkar oğlanın diqqətini cəlb etmək arzusundan doğan məhəbbət romantikasının ilk həyəcanlarını, Fatma Özkan da duyur: «...Yukarıda durmuş, elində bir buket gül vardı. Ben avluya girer-girmez, tam önüme atdı... Bilmiyorum belke de elinden düşdü. Güllər tam önümde yere saçıldı. Herhalde elinden düşmüş olmalı, diye telaşla elave etti. Sanki inanmak istemediği bir şeye inanmak istiyor gibiydi...» (64).

Azərbaycan türkcəsində olduğu kimi, Türkiyə türkcəsində də sanki hekayəni oxumursan, Gülarə ilə yanaşı yaşayır, millətindən, irqindən, dinindən asılılı olmayaraq onun nəvazişlə könlünü almaq istəyən anaya çevrilirsən və ya nə zamansa Gülarə yaşda yaşadığın incə hisslərinin şirin xatirələrinə dalırsan. Görüldüyü kimi hekayə Fatma Özkanın türkcəyə çevirməsi eynilə Azərbaycan dilində olduğu kimi şirin, ləziz təhkiyəsi ilə, axıcılığı ilə eyni səmimiyyətlə səslənir.

Ayşe Atay «Beş katlı evin altıncı katındakı adam: Anar. Hayatı. Sanatı və hekayələri» adlı monoqrafiyasında da öncə çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə janrı haqqında müxtəsər məlumat verdikdən sonra, Anarın həyatı və ədəbi fəaliyyətindən söhbət açır, ailəsi, təhsil aldığı illər və ictimai-siyasi fəaliyyətini işıqlandıрмаğa təşəbbüs göstərir. Ayşe Atay haqlı olaraq «Bir sanatçının dünyasına girip daha iyi anlaya bilmək üçün sanatçının yaşadığı dönm edebiyatının genel görünümü hakkında bilgi sahibi olmanın doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz»- məqsədiylə sovet dövrü və müstəqillik illərinin ədəbi mühiti haqqında Azərbaycanda nəşr edilmiş mənbələrə əsasən məlumat verir. Müəllif Anarın ayrı-ayrı hekayələri, povest və romanları, pyesləri, şeir və tərcümələrinin məzmunu haqda konkret açıqlamadan sonra hər bir əsərin bir daha qısa məzmunu, təhlili, personajları, süjet xətti, zaman və məkan ünsürləri ilə oxucunu tanış edir. A.Atay Anarın yaradıcılığında onun nəsr əsərlərinin, xüsusilə hekayələrinin önəmli olduğunu və türkiyəli oxucuların da Anarla ilk tanışlığının məhz onun hekayələrindən başladığını qeyd edir.

A.Atay Anarla bağlı bəzi araşdırmalarını 2006-cı və 2008-ci ildə nəşr etdirməsinə baxmayaraq, bu illərə qədər Azərbaycanda yazarın ədəbi şəxsiyyəti, əsərlərindəki simvolika, irreal anlayışlar, yuxu ilə gerçəkliyin

paralelizminə əsaslanan təfəkkür tərz, sürrealist notlar, romantika, psixologizm, sentimentalizm və s. xüsusiyyətlər haqqında geniş bəhs edilmiş elmi mənbələrdən (V.Hacıyevin «Anarın bədii nəsr» (1998), N.Əliyevanın «Anar – şəxsiyyət və sənətkar» (1999), S.Əsgərovanın «Anarın dili» (2000), F.Musayevanın «Anarın bədii nəsrində xarakter problemi» (2004), T.Əzimovanın «Anarın dramaturgiyasında psixologizm» (2005) və s.) kifayət qədər bəhrələnmə bilməmişdir. Bu və digər əsərlərlə tənqidçinin tanışlığı təbii ki, onun tədqiqatının elmi yükünə də təsir göstərmiş olardı. Bu səbəbdən, ədəbiyyatların qarşılıqlı tanındılması, informasiya mübadiləsi, o cümlədən elmi informasiya mübadiləsinin əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Bu mənada, Türkiyə ədəbi tənqidinin münasibətini əks etdirən mənbələrdəki boşluqlar, ədəbi əlaqələrimizin elmi əsaslarda inkişafında problemə çevrilən maneələrdəndir. Bütün bunlara baxmayaraq, A.Atayın əsəri Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatını, onun ədəbi simalarını tanıtmaq yolunda böyük zəhmət nəticəsi və ədəbi əlaqələrimizə xidmət edən bir töhfə olduğunu etiraf etməliyik.

Digər tənqidçilərlə müqayisədə A.Atayın «Anar. Hayatı, sənəti və hikayələri» (İzmir, 2006) tədqiqatını fərqli cəhətlərdən biri Anarın əsərlərinin dil və üslub xüsusiyyətlərini təhlil mövzusunə çevirməsidir. Bu baxımdan müəllif ayrı-ayrı əsərlərin təhlilində dil və üslub məsələlərinə toxunur.

Bədii əsərlərin dil forması probleminin mühüm olduğu qədər mürəkkəb bir məsələ olduğunu, qalan cəhətlərin – xarakterlər, süjet, şərait kompozisiya və s. dil vasitəsi ilə dərk edildiyini, yazıçının leksikası, bədii əsərin

frazеoloji tərkiби, ritmik-fonik tərtibatı və s. (18) ədəbi tənqidin geniş tədqiqat mövzusu olduğunu nəzərə alsaq, A.Atayın hər bir əsərin dil və üslub xüsusiyyətləri haqqındakı konkret fikirlərini qənaətbəxş hesab etmək olar.

Müəllifin maraqlı bir müşahidəsi Anarın hekayə və romanlarının adlarında onların məzmununu açan ifadələri görməsidir. Müəllifə görə, «Keçən ilin son gecəsi» - «yeni anlatılan gece, yeni yılın ilk gecəsi değil, bitirilen, geçmiş yılın son gecəsi» anlamındadır; «Taksi və vaxt» - «yeni taksileri çağırmaq, geri döndərmək mümkündür belki, amma zamanı geri döndürmək mümkün olmamaktadır»; «Qırmızı limuzin» - «Yazar hikayesine oldukça çarpıcı ve merak uyandırıcı bir ad seçmiştir. Kırmızı limuzin... araba modeli olarak düşünüldüğünde çok dikkat çekici bir modeldir. Kırmızı da çarpıcı bir rengdir... bir semboldür».

Ayşe Atay «Keçən ilin son gecəsi», «Taksi və vaxt», «Asqılıqda işləyən qadının söhbəti», «Nisbət nəzəriyyəsi», «Sabah biz ayıq olacağıq», «İztirabın vicdanı», «Yağış kəsdi» və s. hekayələrini təhlil edərkən yazarın uğurlu təhkiyə dilindən də bəhs edir.

Anarın daha irihəcmli əsərləri haqqında yığcam məlumatlarla kifayətlənən tənqidçi «Macal» povestindəki qəhrəmanlara gəlincə onların dilində tez-tez səslənən «özünə dönüş» fikrini Azərbaycanın özünə – milli-mənəvi dəyərlərinə dönüşlə əlaqələndirir. Müəllif «Əlaqə» povestində təmas, ünsiyyət qurmaq probleminin mikro və makro kosmosla əlaqə fonunda fərd-cəmiyyət tənəsübündə şərh edildiyini bildirir, bu baxımdan yazıçının şərhlərindəki fərdin yalqızlığının cəmiyyətin yalqızlığına, cəmiyyətin yalqızlığının isə bəşəriyyətin, bütün insanlığın yalqızlığına gətirib çıxara bilən yüksək fəlsəfi düşüncə ilə bağlılığını

qeyd edir. Daha sonra «Otel otağı», «Ağ qoç, qara qoç», «Sizsiz» əsərlərinin bədii məziyyətləri, təbliğ etdiyi yüksək ideallar, maraqlı personajların real həyat hadisələrinə calanan taleləri haqda tənqidçinin mülahizələri ilə rastlaşırıq. Bu aspektdə, müqayisə üçün yenə professor N.Əliyevanın Anarın yuxarıda adı çəkilən əsərlərinə dair fikirlərinə müraciət etsək ümumiləşdirilmiş daha dolğun nəticəni görmüş olarıq: «Əlbəttə, «Əlaqə» povestində intellektualizm personajların mükəllimə və ya daxili nitqinin fəlsəfi “yüklənməsi” Anarın yaradıcılığı üçün təsadüfi deyildi, bundan əvvəl «Ağ liman»da, sonra isə «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»ndə qəhrəmanların həyatın mənası nədir, yaxud nədədir? Sualına fasiləsiz cavab axtarmaların, insanların get-gedə yadlaşmalarının səbəblərini araşdırmasını müşahidə ediriksə, deməli, ciddi, həmişəyaşar problematika onun, necə deyərlər, stixiyasıdır. (23)

A.Atay hekayə və povestdən romana, esse və məqalədən araşdırmalara, pyeslərdən ssenarilərə, hətta şeirə qədər ədəbiyyatın çox çeşidli növlərində yaratdığı əsərlərin uğurunu Anarın həyat hadisələrinə, insanın daxili aləminə, mənəvi-psixoloji durumuna dərinlən bələd olmasında görür. Tənqidçi «Dilimizin böyük kalemi Anar» başlıqlı məqaləsində Anarın ədəbi fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini təşkil edən ədəbiyyat, incəsənət, mədəniyyət məsələlərinə həsr etdiyi yazıları üzərində daha geniş dayanır və onun Türkiyədə Azərbaycan, Azərbaycanda Türkiyə mədəniyyətinin, ədəbiyyatının təmsilçisi kimi çıxış etməsini vurğulayır.

Ayşə Atay «Keçən ilin son gecəsi», «Taksi və vaxt», «Asqılıqda işləyən qadının söhbəti», «Nisbət nəzəriyyəsi»,

«Sabah biz ayıq olacağıq», «İztirabın vicdanı», «Yağış kəsdi» və s. hekayələrin haqda məlumat verir. Hekayələrin məzmun qayəsi, personajları ilə əlaqədar Azərbaycan ədəbi tənqidində səslənən fikirləri də təqdim edən müəllif yazarın uğurlu təhkiyə dilindən də bəhs edir: «Yazar kelime seçiminde ve cümle diziminde konuşanların hislerini yansıtacak dikkate ve ustalıkta davranmıştır». «Asılıqanda işləyən qadının söhbət»lərində isə Ayşe Atay «eşyaya yüklənmiş, daha doğrusu eşyadakı ayrıntılar vasitəsiylə kurgulanmış bir olay», «hüznü bir aşk hikayesi» anladıldığını vurğulayır.

Personajların kimliyinə gəlincə «Asılıqda işləyən qadının söhbəti» hekayəsinin timsalında «vestiyerde çalışan kadınla birlikte sarı palto, siyah palto ve vişneçürüğü renginde palto» şəklində şərhlər verilir.

Ümumiyyətlə, Anarı Azərbaycan ədəbiyyatının fenomen yazarı kimi dəyərləndirən Ayşe Atayın iki məsələ - Anar yaradıcılığında sürrealizm keyfiyyətləri və əsər adlarında ifadə olunan mənalar haqqında qənaətləri demək olar ki, «Anar – şəxsiyyət və sənətkar» kitabının müəllifi Nurlana Əliyevanın fikirlərinə uyğundur. Tənqidçi yazır ki, «...sırf realist bir yazıçı kimi sənətə gələn və əsərlərinin əksəriyyətində də realist olaraq qalan Anarın yaradıcılığında daha çox romantika, sentimentalizm və sürrealizm keyfiyyətləri üzə çıxır... Onun əsərlərinin adları belə naturalist inikas prinsipinə daban-dabana ziddir». Filologiya elmləri namizədi S.Əsgərova isə bildirir ki, Anarın dilindəki simvolika, irreal anlayışlarla düşünməyə maraq, yuxu ilə gerçəkliyin paralelizminə əsaslanan təfəkkür, sürrealist notlar özünü bu və ya digər dərəcədə ilk

əsərlərində göstərirdi, lakin bu cəhət onun romanlarında tədricən güclənir.

Ayşe Atay Anarın səhnə və ekran əsərlərinin təhlilinə də geniş yer ayırır. «Mən, sən, o və telefon» hekayəsindən söhbət açaraq, Ayşe Atay Anarın rejissor və ssenarist kimi fəaliyyətinə keçid edir.

Anarın çoxsahəli yaradıcılıq yolunu illər keçdikcə daha yaxından izləyən, müşahidə edən Ayşe Atay bildirir ki, çox yönlü bir sənətçi olaraq diqqəti çəkən Anar hekayə və povestdən romana, esse və məqalədən araşdırmalara, pyeslərdən ssenarilərə, hətta şeirə qədər ədəbiyyatın çox çeşidli növlərində əsər yaratmış və bunların hər birində uğurlarını isbat etmiş bir şəxsiyyətdir. Anarın kədərləri, həsrətləri, eşqləri, daxili hissləri, yalnızlığı və cəmiyyətlə barışmazlığı əsərlərində əks olunduğu üçün onlar ümumbəşəridir, «Ədəbi həyatında daima özünü aşmaq, yeniləşmək cəhdlərində olduğunu gördüyümüz sənətçi ortaya qoyduğu əsərlərlə yalnız öz sənət həyatı üçün deyil, ümumən Azərbaycan ədəbiyyatı üçün də ilk və orijinal olmaq xüsusiyyətini qorumuşdur. Bir çox böyük sənətçinin əsərlərində olduğu kimi Anarın əsərlərində də forma və janrlar arasındakı sərhədlər aradan qalxmaqdadır» (101). Ona görə də onun əsərləri ekrana köçürülərkən daha başqa bir təqdimatda tamaşaçısını düşündürmüş olur.

Ümumiyyətlə, Anar əsərlərinin ekran təəcəssümü mövzusu və bu istiqamətdə yaradıcılığı da Türkiyə ədəbi mühitinin nəzərindən qaçmamış, bu haqda maraqlı fikirlər söylənmişdir. Bu qəbildən fikirlər, Anarı kino sənətinin inkişafında mühüm xidmətləri olan bir mütəxəssis kimi təqdim edən Ayşe Atayın da monoqrafiyasında özünə yer almışdır. Müəllif kino sənətinin Anarın yaradıcılıq

düşüncələrinin reallaşdığı və ona yeni bir şöhrət qazandıran mühüm sahəsi kimi dəyərləndirir və yazıçının bu istiqamətdə yaradıcılığı ilə bağlı həyat tarixçəsini də vərəqləyir. Müəllif Anarın 1962-1964-cü illərdə Moskvada Ali Ssenari kurslarında təhsil alması, 1971-1972-ci illərdə isə kinorejissura emalatxanasında kino sənətinin incəliklərini mənimsəməsi, 12 bədii filmin («Torpaq. Dəniz. Od. Səma», «Gün keçdi», «Dədə Qorqud» (iki seriyalı), «Dantenin yubileyi», «Üzeyir Ömrü», «Ötən ilin son gecəsi», «Qəm pəncərəsi», «İmtahan», «Əlaqə», «Təhminə», «Otel otağı», «Cavid ömrü», bir neçə sənədli və televiziya filminin («Dəniz», «Qobustan», «Daş saatın səsi», «Qədim Gəncə - yeni Gəncə», «Bu Səttar Bəhlulzadədir», «Bu Cavaddır», «Dindirir əsr bizi», «Evləri köndələn yar»), «Dədə Qorqud dünyası» və s. televiziya verilişlərinin ssenari müəllifi olması haqqında geniş məlumat verir. A.Atay kinofilmləri arasında «Dədə Qorqud», «Gün keçdi», «Təhminə və Zaur» əsərlərinin özünün sənətkarlıq tutumu, ideya-estetik təsiri, tərbiyəvi əhəmiyyəti baxımından Türkiyə ədəbi mühitində ədəbi hadisəyə çevrilərək milyonlarla tamaşaçının qəlbinə yol tapmasını xüsusi qeyd edir.

Təsadüfi deyil ki, görkəmli tənqidçi akademik Bəkir Nəbiyev də Anarın anadan olmasının 70 illiyi ilə əlaqədar qələmə aldığı «Azərbaycan ədəbiyyatının Anar fenomeni» adlı məqaləsində yubilyarın yaradıcılığının geniş elmi panoramını vermiş və «dramaturgiya və kino sənəti sahəsindəki uğurlarının mühüm elmi araşdırma» mövzusu olduğunu xüsusi vurğulayaraq yazmışdı: «Müxtəsər də olsa deyim ki, yüksək fikir – estetik məqamların əlvan dramatik vasitələrlə gerçəkləşməsi onun «Şəhərin yay

günləri», «Sizi deyib gəlmişəm» pyeslərində, «Adamın adamı», «Evləri köndələn yar» komediyalarında, «Dədə Qorqud», «Qəm pəncərəsi», «Üzeyir ömrü», nəhayət «Cavid ömrü» filmlərində, bir sıra digər əsərlərində özünü aşkar göstərmiş... və bədii, psixoloji təsir qüvvəsi hələ dönə-dönə tamaşaçıları riqqətə gətirmişdir...» (38).

Bədii əsərləri ekran həyatına qədəm qoymuş Anarın həm «Dədə Qorqud» filmi ilə, həm də 1996-cı ilin mart ayında Ankarada 8-ci Millətlərarası kino festivalında nümayiş etdirilən «Təhminə» filmi Türkiyə ədəbi mühitində rezonans doğurmuşdu.. Bundan sonra Anarın rejissoru və ssenaristi olduğu filmlər də Türkiyə ədəbi tənqidinin tədqiq obyektinə çevrilmiş, nümayiş olunan səhnə əsəri və yeni filmi minlərlə tamaşaçının düşüncələrinə hakim olmuşdu. Bu baxımdan Türkiyənin TRT kanalında Anarın «Dantenin yubileyi» povesti əsasında çəkilmiş «Aktyorun əsgisi» (Köhnə aktyor) filmi də (2004) çox xarakterikdir. Qeyd edək ki, bu film TRT-nin planlaşdırdığı «Türk dünyası ədəbiyyatından nümunələr» seriyasından çəkilmiş ikinci filmdir. Birinci film Xalidə Ədib Adıvarın «Yol palasda cinayət» əsəri olmuşdu və bu seriyadan filmlərin çəkilişi davam etdirilir. Film ilk dəfə 2005-ci ilin yanvar ayının 17-də TRT kanalında nümayiş etdirilib. Filmin ssenarisi Atilla Engin, rejissoru Feyzi Tunadır.

Bədii əsərlərin ekran həyatından bəhs edərkən onu da qeyd edək ki, təkcə «Mən, sən, o və telefon» hekayəsi əsasında 1968-ci ildə «Telefon gecələri» adlı iki hissəli dram əsəri 1967-ci ildə Moskvanın mərkəzi televiziyasının birinci proqramıyla nümayiş etdirilmişdir. Əsər Qahirə,

Leninqrad, Xarkov, Krım televiziylarında da səhnələşdirilərək göstərilmişdir. Kinoşünas Ayaz Salayevin qəanətinə görə Hollivudda çəkilmiş «Sizə məktub var» filminin süjeti də bu əsərdən götürülmüşdür (197). Kinoşünasın bu fikrə gəlməsinə adı çəkilən hekayənin Amerikada çap olunması əsas vermişdir. Əsər 1968-ci ildə ABŞ-da «Nyu-Uorld revyu» jurnalında, 1970-ci ildə isə Kanada da nəşr olunmuşdur. Həqiqətən filmə baxan hər kəs bu oxşarlığı görə bilər. Bolqar dramaturqu Xristo Lojev həmin əsər əsasında «Üçü və telefon» pyesini yazmışdır.

Təbii ki, «Mən, sən, o və telefon» hekayəsinin cəlbedici və orijinal süjeti həm rus, həm də türk kino sənətçilərinin diqqətini çəkmişdir. Belə ki, 1968-ci ildə Rusiyada Anarın eyni adlı hekayəsi əsasında «Hər axşam on birdə» - «Mosfilm»in istehsalında tamaşaçılara təqdim olunmuşdur. İstanbulda da eyni maraqla əsərin süjeti əsasında rejissor Nuran Evren də film çəkmişdir.

Ayşe Atayın müəllifi olduğu «Dilimizin böyük kalemi Anar 70 yaşında» adlı məqaləsində yazıcının ədəbi fəaliyyətinin əsas qollarından birinə - ədəbiyyat, incəsənət və mədəniyyətin ən müxtəlif sahələrinə həsr etdiyi məqalələrinə geniş yer ayrılır. Anarın tarixi şəxsiyyətlərə həsr etdiyi «Nizami bizimlədir», Şah İsmayıl Xətaiyə həsr etdiyi «Şairin zəfəri», Nazim Hikmətə həsr olunmuş «Kərəm kimi» və b. məqalələrindən bəhs olunur. «Anarın «mənim yaddaşım başdan ayağa qəbiristanlığa çevrilmişdir» – ifadəsindəki ürək ağrısını qeyd edən AyşeAtay Azərbaycanın itirdiyi aydınlarının Anarın xatirələrinə buraxdığı izləri əks etdirən «Şəhidlər dağı» (1995) əsəri haqqında fikirlərini bölüşür.

Ayşe Atayın «Yaşama ayık bakan bir cüt göz: Anar» adlı digər bir məqaləsində Anarın sənətkar və şəxsiyyət haqqında fikirlərinə nəzər salınır, yazıçının yaradıcılığının əsasında dayanan insanları anlamaq məqamlarına xüsusi diqqət yetirilir.

Tənqidi mülahizələrinin yekunlaşdırdığı qənaətlərinə Ayşe Atay Anarın ədəbi şəxsiyyət kimi tanınmasında nəsr əsərlərinin, xüsusilə yazıçının düşüncələrini mayalandıran hekayələrinin böyük rolu olduğunu yazır. Tənqidçiyə görə zərgər dəqiqliyi ilə seçilmiş ifadələr, orijinal üslub mükəmməlliyi qarışıq süjet hörgülərinə təsadüf edilməyən bu hekayələrin əsas xüsusiyyətlərindəndir. Anarın hekayələrində insanı cəlb edən real həyat mənzərələri, ən müxtəlif cansız əşyalarla belə ifadə olunan hadisələr, obrazların canlılığından danışarkən A.Atay «anlamaq dərdinə mübtəla» yazarın idrak etdiyi gerçəklikləri»qələminin hökmüylə ədəbi əsərə çevirmək məharətini xüsusi qeyd edir. Tənqidçi Anarı həm bir yazıçı, sənət adamı, həm də bir filoloq kimi dəyərləndirir.

Türkiyədə Anar yaradıcılığına dair daha bir tədqiqat işində - Nigar Nağıyevanın «Çağdaş Azərbaycan yazarlarından Anarın romançılığı üzerine bir deneme» adlı araşdırmasında da əsas təhlil obyekti Anarın nəsr əsərləri seçilmişdir. Tədqiqatın giriş hissəsində Azərbaycanda roman janrının inkişaf mərhələlərindən, 30-cu illərdə sovet ədəbiyyatı prinsiplərinə söykənən romanlarda daha çox yeni ilə köhnəliyin mübarizəsinin, kolxoz və kənd həyatının geniş yer almasından bəhs edilir. Daha sonra İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə yaranan əsərlər, 60-70-ci illərdə dəyişən roman mövzusu, insana fərqli baxışı əks etdirən bədii üslublardan söhbət açılır. 80-

ci illərdə sosial-siyasi həyatda baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar yaranan yeni mövzular, o cümlədən Qarabağ mövzusu haqqında da oxucusunu məlumatlandıran müəllifin təqdim etdiyi tarixi ekskurs yığcam və qənaətbəxşdir. Tədqiqatın ilk bölümündə Azərbaycan ədəbiyyatının 60-cı illər yazarlar nəslinə aid olan Anarın həyatı, yetişdiyi sosial-mədəni mühit haqqında söhbət açılır və romanları istisna olmaqla digər yaradıcılıq nümunələri haqqında xronoloji axarda yığcam məlumat verilir. İkinci fəsildə Anarın 6 romanının – «Ak liman», «Beş katlı yapının altıncı katı», «Dantenin yubilesi», «Macal», «İlgi bağı» («Əlaqə»), «Ak koç, kara koç» - məzmunu açıqlanır.

«Ak liman»da dövrün kiçik burjua ziyalisinin adi həyatı və yaşadığı cəmiyyətə yad olması, sıradan bir həyatın içində sıradan olmayan məqsədlər üçün yaşamaq arzusunun qələmə alındığını, «Beş katlı yapının altıncı katı»nda başlanğıcını «Ak liman»dan alan və cəmiyyətin birmənalı qarşılamaadığı məhəbbətdən bəhs edildiyini, «Dantenin yubilesi»ndə qayğıları, ehtiyacları, kiçik sevincləri olan adi insanlardan, bacarıqsız bir aktyor Feyzulla Kəbirlinskidən söhbət açıldığını yazan tədqiqatçı əsərlərin yazılma tarixi, türkcəyə çevirən müəlliflər haqqında da məlumat verir. N.Əliyevanın «Macal»ın psixoloji əsər olması fikrinə istinad edən tənqidçi «İlgi bağı»nda «modernizm etkisinde yazılmış və sürrealist etkilerin kullandığı» fikrini önə gətirmişdir. «Ak koç, kara koç»un cümhuriyyət dönəmində yazılmış utopiya romanı olması və yazarın bu əsərlə işıqlı və qaranlıq yaşamlar arasında seçimin xalqın öz əlində olması və işıqlı dünyanı qazanmaq üçün gərək olduqda mücadilə etməsi, mübarizə aparmağı bacarması fikrini ortaya qoyması qeyd edilir.

Hər iki tənqidçinin – A.Atayın və N.Nağıyevanın – diqqət obyektini kimi seçdiyi bədii əsərlərin təhlili metodikası strukturca demək olar ki, eynidir.

Ayşe Atayda: Anarın həyatı və edebi kişiliyi (*şəxsiyyəti*) – Anarın hikayələri - Hikayənin özəti – Şahis kadrosu – Olay örgüsü – Zaman və məkan ünsürləri – Dil və üslup xüsusiyyətləri.

N.Nağıyevada: Anarın həyatı və əsərləri – Anarın romanlarının iştirakı – Romanların tanıtımı – Olay örgüsü – Məkan-Zaman - Kişilər – Dil və üslup.

Bu tədqiqatın A.Atayın tədqiqatından fərqli iki cəhəti var, bunlar təhlil obyektini olaraq irihəcmli əsərlərin: 6 romanın seçilməsi və həmin əsərlərin yazıldığı tarixi dövrün sosial və siyasi durumu müstəvisində ədəbiyyatşünaslıq elmi, ədəbi tənqidin nəzəri əsasları baxımından daha uğurlu təhlil edilməsidir. Hər bir əsərin mövzusunun əhatə dairəsi, süjet xətti, bədii obrazların xarakterindən bəhs edən tədqiqatçı, daha sonra doğurduğu təəssüratın, hisslərin psixoloji-məntiqi dərkini mövzulara görə - «Yalnızlıq və yabançılaşma», «İletişimsizlik», «Aşk», «Cinsellik», «Ölüm», «Dil sorumu», «Politik temalar» - sistemləşdirərkən əsərləri bir araya gətirmiş olur..

Anarın yaradıcılığında «Yalnızlıq və yabançılaşma» mövzusunı izləyən tənqidçi, eyni zamanda gələcəklə tənhalıq, yalqızlıq arasında bir əlaqə olduğunu göstərir. Təxminən ölümü ilə yalqızlıq Zaura ötürülmüşdür. «Ağ qoç, qara qoç»da utopiya bölümündə tənhalıq bilməyən qəhrəman, anti-utopiya bölümündə öz xalqına, ailəsinə münasibətdə yalqız qalmışdır. Bu yalqızlığı siyasi hadisələrin, insanı əhatə edən mühitin onun daxili aləminə, mənəviyyatına birbaşa təsiri təsbitləyir.

«İlgi bağı»nda Universiteti üçün yalnızlığın Anarın digər yalnız qəhrəmanları kimi işgəncə deyil, hüzür və rahatlıq anlamına gəldiyini və seçimin onu dəli olmağa qədər gətirdiyini yazan tənqidçi, «anlamaq dərdi»nin doğurduğu bədii təhkiyə məqamlarından da yan keçmir.

Tənqidçi Anarın romanlarında eşq mövzusunun iki şəkildə təqdim edildiyini yazır: obrazların sevgi duyğularının özləri və ya yazar tərəfindən təsviri («Ak liman») və baş verən hadisələrin sırasında obrazların davranış və mükəllimələriylə ortaya çıxan sevgi («Beş katlı yapının altıncı katı).

Cəmiyyətin qəbul etmədiyi sevgidə Təhminə saflığını görən tənqidçi Anarın yaradıcılığındakı məhəbbət mövzusunun öz təcəssümünü saf və təmiz duyğularda, ali insan hisslərinin, gizli duyğuların, əlçatmaz səadətin, təbii istəklərin romantikasında tapdığını yazır: «Her bölümün başına Füzuliden dizeler ekleyerek yazar farklı zamanların aşkı arasında benzerlige gönderme yapar. Zaman değişmiştir, ama yine aşklar toplumun engelleri yüzünden kavuşamazlar» (130).

«Bir fırsat bulsam»da Fuadın Rumiyyəyə, Asyanın Fuada olan duyğularında da, «Dantenin yubilesi»ndə də əsas mövzu olmasa da məhəbbət hisslərinin göründüyünü yazır.

Ölüm mövzusu – Anarın əsərlərindəki tənhalığın, özünəqapanmanın, «anlamaq dərdi»nin nəticəsi kimi dəyərləndirir.

Siyasi mövzu baxımından tənqidçi «Ağ qoç, qara qoç» əsərini seçmişdir. Əsərdə terrora, Ermənistanın işğalçılıq iddialarına, Qarabağ ətrafında baş verən real tarixi hadisələrə diqqət çəkən yazıçının orijinal təhkiyə üslubu

xüsusilə nəzərə çarpdırılır. Ümumiyyətlə tənqidçinin ayrı-ayrı mövzular çərçivəsində sistemli şəkildə təhlil etdiyi əsərlər haqqında mülahizələri maraq doğurur, əsərlərdən gətirdiyi sitatların seçimi də uğurludur və müəllifinin fikirlərini dəqiq tamamlıyır.

Anarın nəsr yaradıcılığında mühüm yer tutan və türk ədəbi tənqidinin diqqətini çəkən əsərlərdən biri də yazıçı və alim Fırat Qızıltuğun Soljenitsının „Qulaq arxipelaqı» ilə, Artur Köstnerin «Zülmət və ədəbiyyat» əsəri ilə, Çingiz Dağçının «Qanlı illər», F.Dostoyevskinin «Ölülər evindən yazılar» kitabları ilə bir sırada gördüyü «Ağ qoç, qara qoç» əsəridir. F.Kızıltuğ «Ağ qoç, qara qoç» başlıqlı məqaləsində («Türk edebiyatı» dergisi, 2004, hazeran) Anarın bədii təhkiyə mövzusunu orijinal bir üslubda sənədləşdirdiyini, İrfan Ülkü əsərin siyasi romanın bütün özəlliklərini daşması»nı, Ali Akbaş siyasal rejimlerin təbliğatçısı deyil, vicdanın və insanın iç dünyasını, rejimin doğurduğu fəsadları gündəmə gətirməsini və xəbərdarlıq missiyasını daşmasını xüsusi qeyd edirlər. Maraqlıdır ki, türkiyəlim tənqidçilərin bu fikirləri «Anarın ağ qoçu» sərlövhəli məqalə ilə çıxış edən rus tənqidçisi A.Vasilyevin eyni qəbildən fikirləri ilə üst-üstə düşür: «Bu əsər xəbərdarlıqdır. Və təkcə yazıçının doğma vətəni üçün deyil. Aşkar potensial keçmiş sovetlərin digər respublikaları üçün də mövcuddur».

Bütünlükdə türkiyəli tənqidçilərin əksəriyyəti bu əsəri Türk dünyası üçün xəbərdarlıq kimi dəyərləndirir.

Anarın özünün «Qəhrəman və zaman» adlı məqaləsində («Teatr», 1981, №6) qeyd etdiyi kimi, o, heç zaman qəhrəmandan hər hansı problemi həll etmək üçün bir vasitə kimi istifadə etmir, problemlərə öz yanaşma tərzini,

mövqeyi ilə seçilir. Ədəbi əsərdə qəhrəmanın xüsusiyyətləri məsələsinə toxunan Anar müasir qəhrəmanı həyatla yanaşı, insanları həyəcan keçirməyə, sevinməyə, fəxr etməyə, düşünməyə vadar edən varlıq kimi görür. Ən yaxşı nəsr əsərlərində, o cümlədən, «Ağ qoç, qara qoç»da da onun qəhrəmanlarının xarakteri həyatla səsleşərək onların cəlb olunduğu hadisələr utopik və antiutopik məcrada öz bədii həllini tapmışdır.

Tənqidçi O.Söylemez romanlarında dərin psixoloji vəziyyətlərin zövqlə oxunan bir əsər halına gətirilməsində Anarın məharətini və janrın imkanlarından geniş olaraq yararlandığı xüsusi qeyd edir. Tənqidçi «Ağ qoç, qara qoç» əsərində Anarın hər kəsin anlaya biləcəyi, əslində isə Azərbaycan xalqının anlamasını istədiyi önəmli bir məsələni orijinal üslubda qaldırmasını, Çingiz Aytmatovun bir günə bir əsri sığdırdığı halda, Anarın bir günə təxminən 100 əsər sığdıraraq 1990-cı illərin başlarına qədər və bu gündən də keçərək zamanı yaxın bir gələcəyə də sığdırması fikrini açıqlamışdır. Buna görə də romanın alt başlığının «utopik və antiutopik» olduğu qənaətinə bildirən tənqidçi əsərə münasibətində maraqlı fikirlər ortaya qoya bilmişdir: Anarın özünün də qeyd etdiyi kimi «rifah» insana nə qədər sevinc bəxş etsə də, xoşbəxt etmir. İnsanın içində daim əskik olan bir şey var. Bunu Ç.Aytmatov romanlarında «inanc» əskikliyi kimi göstərsə, O.Söylemez hər şeyə malik olan Məlik Məmmədlinin bir «inancı» olsa belə yenə də narahat yaşamasını və buna səbəb olan modern insanın sıxıntısını önə gətirir. Peyami Safa XX əsr insanının xəstəliyinin «can sıxıntısı» olmasını təsbit etmişdi. Anar da buna bənzər bir təsbitdə bulunur, onun da dərdi «anlamaq dərdi» sıxıntısı. Tənqidçiyə görə müəllif «gidilecek yol ve

seçiləcək yol ilə varılacaq nokta arasında farkı ak ve kara gibi net olarak ortaya koymuşdur. Tercih her ne kadar Azərbaycan halkının gibi görüksede aslında mesele bütün insanlığı ilgilendirmekdedir» (136). Əsərin utopik qurğusu tənqidçiyə görə Azərbaycanın inkişaf etmiş bir ölkə kimi durumunun gerçəkləşə biləcəyi ilə bağlıdır və bəşəri anlam daşıyır.

«Ağ qoç, qara qoç» əsəri haqqında Fırat Kızıltuğun «Ağ koç, kara koç», İsmihan Kadirin «Ağ koç», İrfan Ülkünün «Ak koç, kara koçu teqdim», İsa Kayacanın «Ağ saç, kara saç» və s. məqalə və resenziyalar yazılmışdır.

Onu da qeyd edək ki, son illərdə bu əsər haqqında Türkiyədə dərc edilmiş ən uğurlu iki yazı diqqəti cəlb edir. Onlardan biri, Ayşe Atayın «Utopik ve Distopik düşüncələr bağlamında Anarın «Ak koç, kara koç» adlı eseri» və məqaləsidir. Müəllif yazır ki, siyasi təlatümlər, çevrilişlər, ictimai hərəkətlərin yaşandığı dövrlərdə arzulanan bir gələcək ümidi, yaxud həyəcan, narahatlıq doğuran xaos qorxusu insan düşüncələrinə hakim olur. Bütün bunlar sənət dünyasına da təsir edir. Yaradıcı insanların düşüncəsindəki xoşbəxt gələcək xəyalları utopik əsərlərin, ümitsizlik duyğusu anti-utopik əsərlərin yaranmasına səbəb olur. Tənqidçi Platonun, Fərabinin, T.Campenallanın, F.Bekonun, türk ədəbiyyatında İ.Qaspiralının, A.Haşimin Z.Göklapin, Peyami Səfanın utopik və «ters ütopya» düşüncəsini ortaya çıxarır, Y.Zamyatinin, G.Orvellin, Z.Livanelinin antiutopik əsərlər sisiləsinə nəzər yetirir və Anarın bu əsərini də həmin sırada görür. A.Atay Məlik Məmməd nağılındakı kimi işıqlı və qaranlıq dünya təsəvvürü içində arzulanan və qorxulan iki fərqli Azərbaycan obrazında Anarın doğma xalqının inkişaf yolu,

gələcəyi ilə bağlı narahatlığını görür. Tənqidçiyə görə əsər Azərbaycanın sosial, siyasi, mədəni həyatının fərqli mənzərələrini bədii dillə təsəvvürdə canlandırmaqla onların sintezində birləşən zənginliyi də ortaya qoyur. Əsərdəki mifologiya, dastanlar, xalq qəhrəmanları, folklor, ədəbiyyat, musiqi sahəsindəki məlumatları müasir həyatla səsləşdirməklə yazıçının canlı və zəngin bir mədəniyyəti olan Azərbaycan obrazını canlandırması xüsusi qeyd edilir. Milli dəyərlərinə sahib çıxan bir millətin fərqli mədəniyyətlərə də hörmətlə yanaşaraq, əmin-amanlığın hakim olduğu bir dünyada yaşamaq arzusunun əsərdə müxtəlif şəkillərdə əks etdirilməsini tənqidçi yüksək qiymətləndirir.

Əsər haqqında digər maraqlı məqalələrdən biri də Nevşehir Universitetinin Fen-Edebiyat fakültəsinin «Türk dili və edebiyat» bölümünün elmi əsərlər toposunda dərc edilmiş Pərvanə Bayramın «Anarın ak koç kara koç» adlı eserinde bir Azerbaijan ve türk dünyası utopiyası» başlıklı yazıdır.

Adından göründüyü kimi məqalədə öncə Şərq və Qərb ədəbiyyatında, xüsusilə də Türkiyə və Azərbaycan ədəbiyyatında utopik dünyadan, ideal cəmiyyət utopiyasından bəhs edən əsərlər haqqında məlumat verir. Daha sonra «Sanatının kaynağını folklordan, özellikle masalalardan alan yazarın bu eseri iki bölümden oluşmaktadır. Roman, Azerbaijan edebiyatının sihirli masalarından olan Melikmemmedin masasına istinaden kurulmasını» qeyd edən müəllif «Romanda yazarın gerçəkləşməsini güman etdidiyi olaylar», «Siyasi partiyaların serbest fealiyetleri», «Karabağ müselesinin çözümü», «Güney Azerbaijan çözümü», «Türk dünyasının meselelerinin çözülmesi»,

«Ülke içinde kültürel faaliyetler», «Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti» və s. başlıqlar altında Anarın orijinal təhkiyə üslubunu, utopik və antiutopik axarda cəmiyyətə anlatmağa, xəbərdarlıq etməyə çalışdığı humanist yazıçı-vətəndaş missiyasını sistemli şəkildə şərh edir.

2000-ci ildə «Everest» yayınları nəşriyyatı Anarın «Sıraselvilerde bir otel odası» əsərini Eldəniz Kurtulananın çevirməsində nəşr etdi. Türkiyə ədəbi tənqidinin əsərə münasibəti haqqında fikrimizi davam etdirmək üçün, öncə əsər haqqında Azərbaycan ədəbi tənqidinin mövqeyini ifadə edən bəzi məqamları qeyd etmək məqsədəuyğun hesab edirik. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Nizami Cəfərov Anarın «Otel otağı» povestindən bəhs edən məqaləsində əsərin qəhrəmanı haqqında yazırdı ki, Azərbaycan ədəbiyyatının keçən əsrin sonlarına doğru gəlib çıxdığı (kəşf etdiyi) ən mükəmməl obrazdır – son 50 il ərzində bizim ədəbi-bədii (ola bilsin ki, hətta ümumi ictimai) təfəkkürümüz bundan daha mükəmməl, daha həyatı, daha təsirli bir obraz yaratmamışdı» (16).

Böyük ustalıqla qələmə alınmış əsərin qəhrəmanı Kərim Əsgəroğlu həyatda bəxti gətirməyən, kifayət qədər istedadlı və namuslu, filologiya elmlər namizədi, müasir Azərbaycan ziyalısidir. Ailəsini dolandırmaq, çörək pulu qazanmaq, oğlunu evləndirmək, qızına cehiz almaq məqsədilə, bir çox ziyalılarımız kimi İstanbula işləməyə, pul qazanmağa gedir. Lakin Behicə xanım Bakıda verdiyi sözə əməl etmir. Kərim Türkiyədə iş tapa bilmir... Vətəni Şuşanın dərdi, ağır güzəran onu əldən salır, həyatın yüz cür əzabını görür, gələcəyə ümidini itirir. «Nə itim azıb mənim burada, yorğun-argın, pulsuz, hər şeydən əvvəl təngə gəlmişəm, min bir qayğıdan tıx deyincə doymuşam, ahıl

bir kişi, nə idi belə bir təzə dolanışığın sevdasına uyub gəlmişdi bura?... Nə vaxtacan özünü aldadacaqdır ki, hər şey qabaqdadır... heç nə yoxdur qabaqda. Arxada da heç nə olmadığı kimi... Pis yaşanmış bir ömrün yükü vardı belimdə, belim əyilmişdi... vəssalam, şüdtamam».

Tanınmış tənqidçi Tehran Əlişanoğlu Kərim Əsgəroğlunun «belini əyən» «...son mənəvi ümidləri, taleyin amansızlığına, ədalətsizliyə nəhayət sinə gərmək dözümlü, səbri, hər şey – fərdi və ictimai, milli və bəşəri, intim və ümumi... duyğuları, düşüncələri, hər dərd səri gəlib-gəlib» Türkiyədəki yaşantılara çıxaraq qapandığını yazır və qeyd edir ki, «Sanki (bu) «yol» – özündən qurtulma məkana üz almaqla xilas arayır. Gəl ki, sonu əzəлиндədir: «otel odalarında...» (173).

Əsərin finalında yazıçı insan həyatının dəhşətli bir səhnəsini – əsər qəhrəmanının ömür yolunun son addımlarını, bu həyatdakı son ayaq izlərini qələmə alır: «Bu otel odasına Kərim kimi uğursuz insanlar ölmək üçün gəlirdi... Dolabdakı paltarlar da müxtəlif zamanlarda, müxtəlif illərdə, aylarda bu odada can verən kimsəsizlərin soxaları idi, bu dünyada qyoub getdikləri son izləri... Və indi onların arasında Kərimin boz şalvarı, göy pencəyi, qəhvəyi köynəyi, qara papağı və qara corabları qalacaqdı. Bir də çəkmələri... Çəkmələr heç mənim də deyil, Sədyarındır. Çəkmələr... Sədyarın çəkmələri haqqında fikir Kərimin bu dünyada axırcı fikri oldu»...

Anar bu səhnənin eskizlərinin hələ gənclik xatirələrindən baş aldığını qeyd edir ki, bir yuxu görmüşdüm – oteldə köhnə pal-paltar asılmış şkaflın yerləşdiyi bir otaq, qonaq paltosunu asmaq üçün şkafı açır, nömrə onun üçün nəzərdə tutulsa da amma nə görür...

ardını siz süjetdən bilirsiniz. Mən bunu yuxuda görmüşdüm. Amma 10-15 il keçdi, bu süjet yenidən yadıma düşdü, artıq tamamilə digər materialda. Daha doğrusu, mən bu yuxunu görəndə Türkiyə ilə heç bir əlaqələrimiz yox idi, münasibələr sonra yarandı və mənim Türkiyədə yaşadığım dövrdə öz təcürübəm əsasında bu süjet yarandı. Süjetdə qəhrəman Türkiyəyə gələrək son nəticədə həmin otelə gəlib çıxır. Mən bu eskizi heç yerdə yazmamışdım, sadəcə o məndə yaşayırdı və birdən yaddaşımdan süzüb çıxaraq təhkiyənin məntiqi nöqtəsi kimi povestin finalında oynadı (159).

Anarın «Otel otağı» əsəri belə bir faciəli sonluqla yekunlaşır və həqiqətən də insanı sarsıdır. Həyatın bütün ictimai ədalətsizlikləri Kərimin çiyinlərini əyir, Qarabağ dərdi, Vətən həsrəti, Çopur Cabbar kimi insanların simasızlığı, ikiüzlülüüyü, cəmiyyətdəki digər fəsadlar əsərin qəhrəmanını yaşamağa qoymur, onu əzib məhv edir.

«Otel otağı» əsərinin bədii tutumu və təsvir olunan hadisələrin insana təsir qüvvəsi çox böyükdür. «Otel otağı» müasir nəsrimizin ən təsirli, ən oxunaqlı əsərlərindən biridir.

Təbii ki, əsər Türkiyə ədəbi mühitinin də böyük maraqla qarşıladığı əsərlərdən biridir. Anarın «Sıraselvilerde bir otel odası» adı ilə nəşr edilmiş «Otel otağı»dır. Əsər haqqında <http://everestyayinlari.com> saytında oxuculara təqdim olunmuş iki məqalə öz sanballı fikir tutumu ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Bunlardan biri Feridun Andaçın «Uzağı yakın kılan bir yazar: Anar» adlı məqaləsidir. «Sıraselvilerde bir otel odası»nı dərin mənalara zəngin bir əsər, bir toplumun dünəninin, bu gününün hekayəsi kimi dəyərləndirən tənqidçi Kərimin simasında öz

düşüncələrində vətənindən gətirdiyi dərdlərlə, Türkiyədə qarşılaşdığı üzüntülərlə baş-baş qalan insanın obrazını yaratmış yazıçının həyatı reallıqları bədii şəkildə təqdim etmə məharətini qeyd edir. «Babasının anlatıqlarıyla tanıdığı kenti İstanbula adım atmış» Kərimin Xocalı haqqında düşüncələri də tənqidçinin diqqətindən yayınmır.

Feridun Andaç qəhrəmanın dərin düşüncələr dünyasının izlərini Anarın təsvir etdiyi və aid olduğu tarixi-coğrafi hədudlardakı görüş və görüşdürmə anlarının bədii mənzərələrində görür. Feridun Andaç Anarın inandırıcı bir ziyalı obrazını yaratdığını və bu obrazın alt-üst olan mövcud münasibətlərə, itirilən dəyərlərə qarşı ümidlərin rəmzi ola biləcək bir sima olduğunu vurğulayır.

Anarın bu əsərdə N.V.Qoqolun ironiyasını, A.P.Çexovun hüznünü, Tomas Mannın dərin düşüncələr dünyasının izlərini xatırladan bir romans duyumu yaratdığını qeyd edən F.Andaç yazıçı qələminin tarixi hadisələri orijinal bir süjet xətti ilə səyahət boyu, gediş-gəlişlərdə bədii dillə anlatmasını belə izah edir: «Anar, bu uzun öyküsündə bir insanlıq durumunu yansıtırken adeta, bizlərin də Azeri toplumuna, insanına dönüb nasıl bakmamız gerektiğini bir kez daha hatırlatıyor. Yazar ait olduğu coğrafyanın bütün renklerini bir oya gibi işleyerek çağdaş bir romans yazıyor. Öyle ki, kitabın adının da otesinde anlamlar içeren bir romanstır bu. Benzetmelerin, anıştırmaların, mesellerin süslediği bir romans. Anar, hem uzak hem yakın yerlərin noktalarını koyarak, bizi bir başqa yolçuluğa çıkarıyor. Her iki toplumu da iyi tanıyan bir aydının, usta bir edebiyatçının bakışıyla... (90). Eynilə Feridun Andaç kimi rusiyalı tənqidçi Lev Anninski də Anar nəsrində Çexovun

gizli melodiyaşının olduđu fikrini bildirirdi. Eyni zamanda, L. Anninski əsər qəhrəmanının «Böyük Turan» arzusunun iflasa uğramasının ardında maddi parametrlərin durduğunu göstərirdi. Rusiyalı tənqidçi əsərdə yeni, azad Azərbaycanın yerini axtarır və bu gələcək arealı Anarın «Maksimum proqramı» olan «Türk dünyası»nda görürdü (153).

Feridun Andaç isə qəhrəmanın dərin düşüncələr dünyasının izlərini tənqidçi Anarın təsvir etdiyi və aid olduğu tarixi-coğrafi hüdudlarındakı görüş və görüşdürmə anlarının bədii mənzərələrində görür. «Kərimi Bolu dağından Şuşaya götürən bir yarpağın şəh damlası həyatın anlamını qavramamıza qapı açır», deyər, fikirlərini bölüşən F. Andaç qeyd edir ki, əsər oxucularını yaşadığımız məkanın və bizi əhatə edənlərin qavranılmasına, biliklərimizi bir daha yoxlanılmasına yönəldir.

Beləliklə, Feridun Andaç insana, cəmiyyətə baxarkən onun bütün mənəvi çalarlarını aydın görəndə və dərk edərək, anlayaraq yazıçı təfəkküründən keçirərək bədii əsərə köçürən Anarın inandırıcı bir ziyalı obrazını yaratdığını və bu obrazın alt-üst olan mövcud münasibətlərə, itirilən dəyərlərə qarşı ümidlərin rəmzi ola biləcək bir sima olduğunu, gedişli-gəlişli xatirələrinin coğrafiyasının onun obrazının vərəq-vərəq tanılmasına xidmət etdiyini qeyd edir. Lakin bütün bunları qeyd edən F. Andaç yürütdüyü tənqidi mühakimələrinə geniş müqayisəli təhlillər vermir, əsərin hansı özəlliklərinə görə adları çəkilən dahi sənətkarlara bənzədildiyini şərh edən fikirlərinin müqayisəli açıqlamalarını ortaya qoymur.

Digər məqalə müəllifi İrfan Ülkü «Otel otağı» romanının bədii məziyyətlərindən deyil, Türkiyənin Azərbaycanla və başqa türk respublikalarıyla münasibətlərinin ən acı gerçəkliklərini işıqlandırmaq baxımından önəmli olmasından da bəhs edir. Orxan Söyləməz isə romanın mövzusunun reallıqlara söykəndiyini, lakin «kırğınlik», «küskünlük» əsəri kimi təsir bağışladığını yazır.

Tənqidçi Erdal Doğanın da fikirləri bu qəbildəndir. O, hesab edir ki, «Otel otağı» romanının qəhrəmanı elə bir nəslin, daha doğrusu elə bir sosial tipin rəmzidir ki, nə sovet dövründə, nə də «bağımsızlıq» dövründə praktik insan ola bilmir («Röyalar kentine salam»). Səbəb isə Kərimin sovet dönməində türkçülüüyü damğalayan, indi isə türkçü olmuşların riykarlığını qəbul edə bilməməsindən yaranan «kırğınlik»dir.

Təsədüfi deyil ki, ədəbiyyatşünas Rahid Ulusel şüuraltı psixologiyanın içərilərinə varmada Anarın əsrdaşları – Frans Kafka, Jan Pol Sartr, Albert Kamyu, Con Faulz, Çingiz Atmatovun nəsr poetikası ilə səsleşən, lakin tamamilə orijinal bir poetikanın yaradıcısı olduğunu yazır. Anar yaradıcılığına belə yanaşma tərzinə ayrı-ayrı türkiyəli tənqidçilərin fikirlərində də rast gəlinir. Məsələn, türkiyəli tənqidçi İrfan Ülkü «Anar. Əsrin insanı olmaq» məqaləsində yazır ki, öz əsrinin övladı olmaq hər sənətkara nəşib olmur. Anar bu mənada unikal yazardır. Keçmişdə Sovet Birliyinin bir parçası olan Azərbaycanda o, bəzən ironik şəkildə, bəzən Kafka üslubunda bu cəmiyyətdə insanların yabançılaşmasını, tənhalığını təsvir edir (147).

İrfan Ülkü Anarın Türkiyədə «Bir firsət bulsam» adıyla nəşr olunmuş «Macal» romanında da insanın mənəvi aləmini

qapadan sovet həyat tərzinin izlərini görür. Tənqidçi daha sonra «Vahimə» hekayəsinin bədii xüsusiyyətlərindən də söhbət açaraq onu Anar yaradıcılığının zirvəsi hesab edir.

İkinci maraqlı məqalə isə Tuncay Opçinin «Azerilerin yıkılan türkiye düşleri» dir. Bakı universitetinin Türkoloji bölümünün müəllimi olan professor Kərim Əsgəroğlu Nazim Hikmətin, Orxan Vəlinin, Yəhya Kamalın, Nəcib Fazilin misralarından tanıdığı İstanbullu başının üstündəki xəritənin dərinliklərində arayır. Maddi durumunun ağırlığından əzab çəkən, rüşvət almaq kimi həqarətdən uzaq olan Kərimin Türkiyəyə aldığı dəvətin sonrakı aqibətini Tuncay Opçin başqa bir ədəbi rakursdan açıqlayır: «Her iki ülkede külliyetli miktarda mevcut olan «her devrin adamları» yüzünden, Sovet egemenligi döneminde «Türkçü olmakla suçlanan Kerim, Sovyetlerin yıkılmasından sonra «kommunist»likle suçlanacaktır.... Üstelik her iki suçla-mayı yönelten de, şimdi foltoqrafi İstanbuldaki öğretim üyesinin odasını süsleyen Çopur Cabbardan başkası degildir». Çopur Cabbardin peyda olması ilə ayaqları altından bütün xəyalları ilə bərabər yox olmaqta olan İstanbulda babasının öyüdləri ilə hərəkət edib Sıraselvilerin bir ucuz otel otağını həyatının son mənzərəsinə çevirən Kərimin faciəsini tənqidçi belə şərh edir: «Çünkü İstanbul. İnsan dolu-dizgin koşulan bir düş olmanın haylı uzağında, neredeyse Sovyet dönemindeki Azərbaycan gibidir. Bu düşler. Sıraselvilerde otele benzemeyen bir otelde, odaya benzemeyen bir odada mahkumdur artık». Bu otel odasına aciz, bacarıqsız insanların ölmək üçün gəldikləri qeyd edən tənqidçi, Kərim kimi insanı fərqləndirən, onu aciz edən səbəblərdən birini də yada salır: «Hayatının sıkıntılı anlarında her zaman babasının öğüdünü duyardı: Hangi

kuşaktan olduğunu unutma, kimin oğlu olduğunu... Hiç bir zaman alçak rəqiblərinin düzeyinə enmə. Onlala, onların yöntemiylə savaşıma, savaşırsan yenilirsin». Daha sonra Tuncay Opçin yazıcının cəsarətli mövqeyi üzərində dayanır. Tənqidçi yazır ki, filmi çəkilən bu romanın ədəbi baxımından uğurlu olub-olmaması o qədər də önəmli deyil. Önəmli olan iki ölkə arasındakı əlaqələrin daha alt qatlarında baş verənlərin səbəblərinin açıqlanmasıdır. «Anar Rzayevin metni, başqa hiç bir şey için degilse bile kamuoyudan dizlenen çarpıklığı cesur bir biçimde ortaya koyduğu için hak ediyor. Tükiyede mühtelif universitetleri dolduran Azərbaycanlı bilim adamlarının hangilerinin Kerim, hangilerinin Çopur Cabbar konumunda olduklarını da YOK-emi sorsak acaba?» (192).

Erdal Doğan «Radikal» qəzetinin 2000-ci il 22 avqust sayında dərc etdirdiyi «Röyalar kentine selam» məqaləsində yazır ki, «Otel otağı» romanının qəhrəmanı Kərim elə bir nəslin, daha doğrusu elə bir sosial tipin rəmzidir ki, nə sovet dövründə, nə bağımsızlıq dövründə praktik insan ola bilmir. O, konformist olmağı, qəbul olunmuş davranış qaydalarıyla uyuşmağı, hər hansı cəmiyyətin ruhuna riyəət etməyi bacarmır. O, sovet dönəmində türkçülüüyü damğalayan, indi isə aşırı türkücü olmuşların riykarlığını qəbul edə bilmir. Nə yazıq ki, biz Türkiyədə Azərbaycan aydınlarını heç zaman dəyişməyən əqidələrinə görə yox, indi söylədikləri yalançı və boş laflarına görə dəyərləndiririk. Bunun səbəbi odur ki, bir-birimizi, adamlarımızı yaxşı tanımırıq. «Otel otağı»nın əsas fikirlərindən biri budur.

«Aksyon» dərgisinin 2001-ci il 3-9 fevral tarixli sayında həmin əsərdən söhbət açan Mühsün Öztürk əsərin

qəhrəmanı Kərimi sovet vaxtında türkçülükdə ittiham olunmuş namuslu alim kimi görür. Atası Çopur Cabbarın xəbərçiliyiylə həbs olunmuş, Sibirə sürgün edilmişdir. Sovet vaxtında «türk» sözünü ittiham kimi istifadə edən həmin bu Cabbar indi bağımsızlıq dövründə meydanda Türklük haqqında alovlu nitqlər söyləyir. Tənqidçinin «Son illər Türkiyəyə ayaq açan insanlar arasında Kərim kimi türk dostlarını, Çopur Cabbar kimi saxta «türkçülərdən» ayırmağı bacarmalıyıq. Bu baxımdan «Otel otağı» tamamilə gerçək bir hadisə təsiri bağışlayır» (142) fikirləri ilə razılaşmaq olar.

İrfan Ülkünün bu məşhur əsər barəsindəki bir qeydi də maraqlıdır. O yazır: «Ağzında daima qəlyan tutan Anar heç kəsin dərk edə bilmədiyini fikirlərə qərq olmuş görkəmiylə Qafqaz Buddasını andırır. Türkiyədə «Sıra selvilerde bir otel odası» adıyla nəşr olunmuş «Otel otağı» romanı mənə çox böyük təsir etdi. Bədii əsər kimi də, ictimai həyatın faktı kimi də. «Otel otağı» L.Tolstoyun «İvan İliçin ölümü» əsəriylə müqayisə oluna biləcək bir ustalıqla yazılıb. Amma məsələ yalnız əsərin bədii məziyyətlərində deyil. O, Türkiyənin Azərbaycanla və başqa türk respublikalarıyla münasibətlərinin ən acı gerçəklərini işıqlandırmaq baxımından da çox önəmlidir» (148).

«Sıraselvilerde bir otel odası» əsərinə həsr olunmuş əsər müəllifi ilə müsahibə aparan «Rüyalar kentine salam» məqaləsinin müəllifi Erdal Doğanın yazıçı Anara «Kitabınızda Azerilər, Türkler tarafından kurtarılması gereken bir ulus olarak görünüyor, neden?» sualına cavab verən Anar, öncə qeyd edir ki, tarixi baxımdan Türkiyə və Azərbaycan türkləri eyni kökdən gələn, eyni mədəni-əxlaqi dəyərləri paylaşan, əsrlər boyu eyni dildə danışan iki qardaş

xalqdır. XX yüzillikdə Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrində baş vermiş iki əhəmiyyətli hadisəni: 1918-ci ildə daşnakların və bolşeviklərin Bakıda, Qubada, Gəncədə, Naxçıvanda, Qarabağda, Şamaxıda Azərbaycan türklərini soyqırırma məruz qoyarkən Türk ordusunun xalqımızı yalnız buraxmaması və 90-cı illərdə də ermənilər torpaqlarımızı işğal edərkən, xalqımız Türkiyənin keçmişdəki kimi yardıma gələcəyini düşünməsin; İkincisi isə Azərbaycanın Ermənistanla deyil, dünyanın super dövlətlərində güclü lobbisi olan, dünya mediya və maliyyə sistemində mövqelərə sahib olan bir qüvvə ilə üz-üzə qalmasını yada salır. Yazıçı bu fikirləri bir Azərbaycan ziyalı kimi anlatmağa çalışdığını söyləyir: «Romanımda Kerimin kafasındakı İstanbul imgesi, daha çox babasının anlattıklarıyla oluşan bir imge... Kerimde de babasından miras kalmış Türkiye sevgisi, Türkiye özlemi o kadar güçlüdür ki, o uzun yıllar İstanbulu bir rüyalar şehri gibi düşünür» (172).

Müsahibədə yazıçı Anarın əsər qəhrəmanı Kərimin faciəsini şərtləndirən amillərə münasibətini açıqladığı məqam maraqlıdır. Məsələ burasındadır ki, yuxarıda bu əsərə həsr edilmiş hər iki məqalədə həm Azərbaycan, həm də türk həyatı üçün eyni dərəcədə qiymətləndirilən bu faciədə Kərimin ölümə məhkumluğu onun «başarısız olması», ümidlərinin puça çıxması ilə şərtləndirilir. Anar Kərim Əsgəroğlunun faciəsinin daha dərin köklərinin onun doğma vətəninin dərdləri ilə bağlı olduğunu belə açıqlayır: «Bir de vatanı, Azərbaycana dair acıları vardır. Karabağ derdi, şəhitlər, işğal edilmiş torpaqlar, Şuşanın düşman elində olması gibi. Bunlardır onu ölüm haddine getiren».

Türkiyə qəzetlərindən birinə müsahibə verən Anar müxbirin «Sıraselvilerde bir otel odası» adlı uzun hikayenizdə Azeri bir bilim adamının gözündən, Azerilərin «hayal ülkesi» Türkiyənin ne böyük hayal kırıklığı oluşturdığını anlatıyordunuz. Hala bu hayal kırıklığı davam ediyormu? – sualını belə cavablandırır: «Türkiyə ilə aramızda demir perde vardı. O zamanlar Türkiyəyə sempati göstərən insanlara baskı yapılıyordu ve bu insanlardan biri də bendim. Ama perde açıldıktan sonra baskı yayan insanlar Türkiyənin dostu oldu. Türkiyə də onları kucakladı. Asıl Türk dostları gölgədə bırakıldı. Benim anlattığım hayal kırıklığı buydu. Ama ne mutlu ki ilişkiler normal seyrinə oturdu və şimdi herkes kimin ne olduğunu daha iyi biliyor» (162).

Lakin sovet rejimi illərində, ideoloji nəzarətin ən güclü dövründə belə, Anar həqiqəti yazdı, vətəndaş-yazıçısı üçün bu çox önəmli bir meyar idi. Anar öz azad düşüncə tərzini, onu ifadə etmək cəsarətini əsərlərində qoruyub, həm Azərbaycan, həm Türkiyə ədəbi mühiti üçün yaşada bildi.

«Sıraselvilerde bir otel odası» kitabının nəşri haqqında görkəmli ədib Çingiz Aytmatovun fikirləri də maraq doğurur: «Anarın son əsərlərini maraqla oxudum. «Otel otağı» povesti Türkiyə təəssüratlarından yaranıb. Bilirəm ki, Anar bu ölkəni çox sevır, onun tarixinə, mədəniyyətinə yaxşı bələddir. Bununla bərabər o qəbul etmədiyi şeylərdən yazmaqdan çəkinmir. Əsərin əsas qəhrəmanının- Türkiyəyə gəlmiş Azərbaycan aliminin faciəvi taleyi – hardasa bir çox ümidlərin qırılmasının rəmzidir» (105).

Betül Coşkunun «Baküden İstanbula: Bir Azeri Yazarın Kurgusal Yolculuğu» adlı məqaləsi «Sıraselvilerde bir otel odası» əsəri haqqında daha məntiqli tənqidi fikirləri ortaya qoyur. Betül Coşkun ilk öncə türk yazar və fikir adamlarının Anara böyük təsir qüvvəsindən bəhs edir. Tənqidçi Necip Fazil Kısakürekin şerindəki otel odası təsvirləri ilə romandakı otel odası arasında, şeirin son - «Ağlayın, aşinasız, sessiz, can verenlere /Otel odalarında, otel odalarında!...» - misraları ilə romanın qəhrəmanı Kərimin sonu arasında bənzərliyi müqayisə edir (169).

Həqiqətən də, Anar özü Fateh Universitetində görüşdəki çıxışında bu romanı Necip Fazilin «Otel Odaları» şeirindən ilham alaraq yazdığını qeyd etmişdi. Daha sonra tənqidçi «Kayıp zamanın izinde bir yolculuk» başlıklı bölümündə Kərimin fiziki yolculuğu ilə keçmişə xəyali yolculuğunun paralelliyində Anarın Azərbaycan tarixini anladan tarixi bir yolculuğu ortaya qoyduğunu, «Bakü, Şuşa və İstanbul Üçgeninde» isə Kərimin həyat coğrafiyasının kəsişdiyi məqamlarda real tarixi hadisələrin bədii mənzərələrinin ustalıqla yaratdığını yazır. Məqalənin «Azeri aydınının dramı» başlıklı bölümündə tənqidçinin gəldiyi qənaət belədir: «Kerim, bizdeki Tanzimat aydınının yaşadığı dualiteyi yaşar. İnandığı dəyərlər və milli kultürlə kommünist ideolojinin benliyinə işlədiyi inançsızlıq arasında çatışma yaşar. O, nihilizmin kurbanlarından biridir... Bizim entelektüelimizin də yaşadığı din, milliyet, kultür gibi dəyərlərlə pozitivist- materyalist felsefə, sosyalizm arasında sıkışmışlık duygusu Azeri aydınına da yabancı değildir».

Betül Coşkun roman haqqında fikirlərini ümumiləşdirərkən yazır ki, sonda Anar dövrünün və Azərbaycan cəmiyyətinin erməni işğalından azeri aydınına, Türkiyə-

Azərbaycan əlaqələrindən türkçülük fikrinə qədər hadisələri əhatə edən təsirli faciəvi süjet xətti ilə davam edən bir roman yazmışdır. Tənqidçinin fikirlərindəki bu məqam da maraqlıdır: «Bizim entelektüelimizin de yaşadığı din, milliyet, kültür gibi değerlerle pozitivist- materyalist felsefe, sosyalizm arasında sıkışmışlık duygusu Azeri aydınına da yabancı değildir. Azeri-Türk fikir dünyasının ortak kaderi, iki kardeş ülke arasındaki pek çok yakınlaşma ve benzerliğin sadece bir uzantısıdır. Anar Rızayev, bu ortak değer ve tarih şuurunu yansıttığı için tekrar tekrar okumaya değer» (169).

Türkiyə ədəbi tənqidinin diqqətini çəkən əsərlərdən biri də «Dantenin yubileyi»dir. Əsərinin qəhrəmanı Kəbirlinski böyük hünər sahibi, qurub-yaradan, dağı-dağ üstə qoyan insan deyil. Vaxtilə teatrda aktyor işləmiş, indi isə qocalaraq teatrdan uzaqlaşmış və unudulmuş, lakin müəllif tərəfindən mükəmməl işlənilmiş obrazdır. Əsər o qədər də mürəkkəb olmayan süjet xəttinə malikdir. Ömrünün adi günlərini yaşayan Kəbirlinski günlərin birində Dantenin yubileyinə dəvətnamə alır, sevinir ki, onu da unutmayıblar. Lakin bir azdan bu sevinc sarsıntıya çevrilir, çünki onu aldadıblarmış.

Göründüyü kimi, əsərdə heç bir dəhşətli hadisə baş vermir. Lakin bu halda saf, təmiz bir yaşlı insanın qəlbinə toxunulması, daxilən sındırılmasının çox böyük sənətkarlıqla verilməsi, zavallı qocanın düşdüyü vəziyyət oxucuya faciə təsiri bağışlayır. Bu isə, real həyat hadisələrinə yazıçı müdaxiləsinin, Anar istedadının gözəl bir nümunəsidir.

«Azərbaycandan bir öykücü Anar» adlı məqaləsində «Dantenin yubileyi» əsərinin qəhrəmanı Kəbirlinski obrazı haqqında söhbət açan Ulaş Başar Gezgin bu tipli

qəhrəmanın xarakterində nə axtarıldığını anlaya bilmir. Tənqidçi yalnız Feyzulla Kəbirlinski obrazı çərçivəsində insanın dəyəri və dəyərsizliyi düşüncələrinin açıqlanmış olması fikri ilə kifayətlənir. «Yaxşı padşahın masalı» hekayəsinə gəlcə «siyasal təslimə baxışının hegemonluğu»nu qeyd edir və əsərin təqdir etdiyi demokratik fikirləri oxuculara tövsiyə edir.

Anarın «xalq deyimlərinə yaslanan kıvrak diliylə» əsərlərinin təhkiyəsinə qeyd edən müəllif, nədənsə, kitaba daxil edilmiş «Dantenin yubileyi» povestini Anar yaradıcılığında ən zəif nəsr əsəri kimi qiymətləndirir. Lakin tənqidçi bu qənaətinin nədən ibarət olduğunu açıqlamır. Görünür sovet həyat tərzini fonunda Kəbirlinski varlığını formalaşdıran cəmiyyətin yaşantılarının dərin qatlarına bas vurmayan müəllif, əsəri yaxşı başa düşməmiş, onu bir qədər bəsit qəbul etmiş və daha sonra «altmış il sahne tozu yutmuş «başarısız» bir oyunçuyu belirleyen öyküdə, kimsenin dəyər vermediyi, yazarın sözüylə «olsa ölsə, kimseyə kayıp vermemiş olacak» bir oyunçu, Feyzulla Kəbirlinski çərçivəsində, insanın dəyəri və dəyərsizliyi türü düşüncələr işleniyor»- fikri ilə kifayətlənmişdir. Bu halda tənqidçi yazıçının bu tipli qəhrəmanların xarakterində nə axtardığını, nə gördüyünü ifadə etməkdə çətinlik çəkmişdir. «Dantenin yubileyi» povestindəki Kəbirlinski obrazını Türkiyəli tənqidçilər «başarısız» bir oyunçu, kimsənin dəyər vermədiyi insan çərçivəsində görüb, qəhrəmanın xarakterində nə axtarıldığını, nə görüldüyünü müəyyənləşdirməyə çətinlik çəkirlər. Müqayisə üçün deyək ki, rus tənqidçilərindən İ.Borisova «Köhnə hesabla» («Postaromu şçetu») adlı məqaləsində yazıçının obrazı tədqiq etdiyini və onu əhatə edən, onunla münasibətdə olan

insanların mövqeyindəki fərqləri üzə çıxardığını önə gətirir. Ulaş Başar Gezgindən fərqli olaraq, rus tənqidçisi obrazın xarakterində mənəvi qatları izləyərkən, müəllifin insan talelərində axtardığı nədir, onu təhrik edən yalnız «kiçik insan»-ni müdafiə etmək xeyirxahlığıdır?» sualını qoyur. Tənqidçinin maraqlı mülahizələri bu suala cavabda öz əksini tapır: «Bəli, müdafiə edir, lakin bu acımaqdan irəli gəlmir» (155). Müəllif yazır ki, Anar öz qəhrəmanlarına hörmətlə və ciddi yanaşır, onlardakı layaqət və xeyirxahlığa səcdə etmək qalır. O Feyzullaya nə haqq qazandırır, nə də onu günahlandırır. Feyzullanın xarakterini açan müəllif onu müxtəlif aspektlərdə tədqiq edir və bu xarakterlə toqquşan insanların fərqli mövqelərini izhar edir və bununla da xarakter dolğun və həcmli alınır. Tənqidçi Anarın ciddi inam aşıladığını qeyd edir, ciddi suallara və hisslərə toxunmaq sənətkarlığını buna zəmanət sayır. Bu aspektdə, «Dantenin yubileyi» əsəri ilə laqədar rus tənqidi fikrini əks etdirən M.Vostrışevin «Devyat syujetov odnoy kniqi» (Bir kitabın doqquz süjeti-Z.Ə) (158), V.Bojoviçin «O xodyaçix istinax i o çeloveçeskom dostoinstve» (Adi həqiqətlər və insan ləyaqəti haqqında- Ə.Z) (156) və s. məqalələri müqayisəyə cəlb edib nümunələrin sayını artırmaq da olar. Təəssüf ki, türkiyəli tənqidçilərin mülahizələrində analoji tənqidi fikirlərin maraqlı məntiqi nəticələrini görürük. Məsələn, V.Bojoviç əsərinin qəhrəmanı Feyzulla Kəbirlinski surəti haqqında fikrini belə tamamlayırdı: «Feyzulla Kəbirlinski öz sənətinə yüksək mənəvi tellərlə bağlıdır. Anar situasiyanı gərginləşdirərək öz yapışıqlı və rıqqətləndirici qəhrəmanını doğrudan da tamamilə istedadsız, bacarıqsız aktyor kimi göstərir və «istedadsız» aktyoru H.Turabov ekranda öz böyük istedadının bütün parlaqlığı ilə təqdim edir. Kəbirlinskinin sənətə məhəbbəti

təmənnəsizdir, fədakarcasıdır, amma qarşılıqsızdır, buna görə də haradasa faciəvidir. Lakin sənətə belə təmənnəsiz bağlı adamlar olmasaydı sənətin özü də olmazdı. «Dantenin yubileyi» filmi öz işığı ilə bu adi həqiqəti bizə bir daha anladır» (156).

A.Tverskoy «Dantenin yubileyi» adlı məqaləsində (Yunost, 1970, 5-ci sayı) yazırdı ki, Əvvəlcə mənə soyuqqanlı görünən bu adam çox həssas və ətrafında baş verən hər şeyə qarşı həyəcanını səmimiyyəti ilə seçilir. Anar belədir. Onun vətəndaşlığı kövrək və ritorik deyil, həqiqidir və oxucunu həyəcanlandırmaya bilməz. Anarın sətirləri arxasında böyük optimizm hiss olunur, həqiqətə, ədalətə inam, qondarma yox həqiqi həssaslıq hiss olunur. Və həyatı bilməsi.... Onun yazıçı fantaziyası poyetik əv yüksəkdir, Bu mənada «Gürcü familiası», «Asılıqanda işləyən qadının söhğbəti», və ona şöhrət qazandırmış «Mən, sən, o və telefon» gözəl əsərlərdir. Gənc olmasına baxmayaraq o başa düşür ki, qocalıq nədir və ona münasibətini təkcə «Dantenin yubileyi»ndə yox, «Ötən ilin son gecəsi»ndə bildirir.

Azərbaycan ədəbi tənqidi də bu obraz haqqında fikrini söyləmişdir. Bu haqda tənqidçi və ədəbiyyatşünas R.Uluselin fikirlərinə diqqət yetirək: «Markesin Melikadesi («Yüz ilin tənhalığı») isti Makondo şəhərciyində qaraçının gətirdiyi buz külçəsinə əlini vurub heyratlə «Bu bizim əsrimizin ən böyük kəşfidir» deyirsə, Anarın Feyzulla Kəbirlinskisi Dantenin yubileyinə dəvət ilə aldadılıb çox pərt vəziyyətə düşdükdən sonra arvadı Həcəri yalnız metro möcüzəsi ilə təəccübləndirməyə gücü çataraq söyləyir: «Bəli, görürsən, bu da yeriyən pilləkən. Assosiasiya doğuran situasiyalar ...Markes bütöv bir nəslin aramsız süqutunu, Anar isə sayğısızlıq gerçəyində mənəviyyətin

ölümü təhdidində belə onun diriliyinə işartıları göstərir» (1).

Anar özü isə sadə, sıradı bir insanın həyatını qələmə almasını türk oxucusuna şərh edərək yazırdı ki, ədəbiyyata olağanüstü qəhrəmanlar deyil, sıradan insanlar: sadə peşə sahibləri, onların gün-məişət qayğıları, ümidləri, dərdləri, ağrı-acıları və sevinci gəldi. «Dantenin yubileyi» hekayəsindəki Feyzulla Kəbirlinski də məhz belə bir sıraya aiddir.

«Dantenin yubileyi» əsərinin mərkəzi personajı olan Feyzulla Kəbirlinski haqqında «Dergibi» elektron nəşrinin müəllifi Melih Bayram Dedeye verdiyi müsahibəsində Anar, bir daha bu qəhrəman haqda türk ədəbi tənqidinin mövqeyinə qayıdaraq türk oxucusuna öz sözünü belə demişdir: «Bizim kuşağın şansı, edebiyata Sovyetlər Birliyinin yumuşaması devrinde girmek oldu. Edebiyat karşısında ünceleri olduğu gibi pozitif kahramanlar, proletarya üncüleri yaratmak ve ya Sovyet sistemini üymek zorunluluğu bulunmuyordu. Bizler, 60- kuşağı da bu durumdan yararlandık. Edebiyata olağanüstü güçlere sahip super kahramanlar degil, gerçek hayattan sıradan insanlar getirdik. Eserlerimizde onların hayatını, işini aks ettirdik. Onların umutlarını, sevinçlerini, acılarını, dertlerini yazdık. «Dantenin yubilesi» adlı eserimde Feyzullah Kebirlinski de böyle kişilerdendir, sorunları, büyük kağıları, küçük sevinçleri, olan sıradan bir insan» (56).

Görkəmli tədqiqatçı və tərcüməçi, professor Fatma Özkan Anarın «Geçen yılın son gecəsi», «Ben, sen, o ve telefon», «Sevgililər gününə özlem», «Bir bardak su», «El eli, el de yüzü yıkar, yahut bozbaş ziyafeti», «İyi padşahın nağılı» və s. əsərlərini türkcəyə çevirmişdir. Fatma Özkan

yazıçının yaradıcılığına dair «Anarın eserlerine yansıyan fikir dünyası», «Anarın eserlerine dair bir kaç söz», «Anar: Yazar çağının vicdanı olmalı» və s. məqalələrlə Türkiyə mətbuatında, ədəbi jurnallarda çıxış etmişdir.

Müasir türk ədəbi tənqidin digər görkəmli nümayəndəsi olan doktor Fatma Özkan türk dilinin demək olar ki, bütün tarixi dövrlərinə müraciət etmiş, tatar, qazax, uyqur, özbək, xakas kimi türkdilli xalqların dili, ədəbiyyatı və mədəniyyəti üzərində elmi tədqiqatlar aparmışdır. Geniş elmi araşdırmaları olan müəllifin 7 kitabı, o cümlədən, Azərbaycan ədəbiyyatına dair əsərləri işıq üzü görmüşdür.

Qeyd edildiyi kimi, türk dili və ədəbiyyatı sahəsində tədqiqatları ilə seçilən Fatma Özkanın Azərbaycan ədəbiyyatına, onun klassiklərinə, müasir ədəbi nəslin nümayəndələrinin yaradıcılığına marağı dərc etdirdiyi elmi məqalələrində öz əksini tapmışdır. Bu sahədə Fatma Özkanın xidmətlərindən professor İsa Həbibbəyli «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (2003, 25 iyun) dərc etdirdiyi «Ustad Mirzə Cəlili tanıتماğa xidmət» adlı məqaləsində geniş söhbət açmışdır. Fatma Özkan «Taksi və vaxt», «Yaxşı padşahın nağılı», «Sayların sərgüzəşti» əsərlərini də böyük ustalıqla türk dilinə çevirmişdir.

Təbiidir ki, Türkiyədə Azərbaycanlı yazıçıların yaradıcılığına olan marağın mərkəzində Anar əsərləri xüsusi yer tutur. Görkəmli tədqiqatçı və tərcüməçi Fatma Özkanın Anarın əsərlərinə «qadın duyurlığı» ilə yanaşması, onun türkcəyə çevirdiyi əsərlərin seçimindən də hiss olunur: «Geçən yılın son gecəsi», «Ben, sen, o ve telefon», «Sevgililər gününə özlem», «Bir bardak su», «El eli, el de yüzü yıkar yahut bozbaş ziyafeti», «İyi padşahın masalı» və s.

Anarın ayrı-ayrı hekayələrini türkcəyə çevirərək türkdilli oxucuların diqqətinə çatdıran Fatma Özkan onun yaradıcılığını daim izləyərək yazıçı haqqında öz fikirlərini əks etdirən məqalələri ilə Türkiyə mətbuatında, ədəbi jurnallarda müntəzəm olaraq çıxış edir. Məsələn, «Anarın eserlerine yansıyan fikir dünyası», «Anarın eserlerine dair bir kaç söz», «Anar: Yazar çağının vicdanı olmalı» yazıları bu qəbildəndir.

«Türk kültürü» dərgisində yazıçının «Keçən ilin son gecəsi» əsərini türkcəyə çevirərək oxuculara təqdim edən Fatma Özkan Anarın qısa həyat tarixçəsini açıqlayaraq, türk oxucusuna onu belə təqdim edir: «Anar Azərbaycan sahası Türk Edebiyyatının tanınmış şəxsiyyətlerindendir... Çok iyi bir kültür mühitinde yetişen Anar, Azerbaycan Türk edebiyatını olduğu kadar, Rus və Batı edebiyatlarını da tanıma fursatını bulmuşdur. Şair bir ailede yetişmiş olmasına rağmen Anar, başarısını nesr alanında göstermiştir. Edebiyat dünyasına 1960 yılında yazdığı «Bayram hasretinde» və «Keçen yılın son gecesi» hikayeleri ilə ilk addımın atmıştır. Eserlerinde Azerbaycan türkünün hayatından kesitler veren yazar, geniş edebi kültürü sayesinde, milli olandan beşeriye ulaşmayı başarmıştır. İnsan problemini ustalıkla işlemiş, günümüz insanının iç dünyasını başarıyla tahlil etmiştir. Çok yönlü bir yazar olan Anar, roman, hikaye, tiyatro, deneme, senaryo və tenkit türünde eserler vermiştir...» (140). Bu yazısında türk oxucusuna yığcam məlumatlar verən Fatma Özkan Anar yaradıcılığı üçün xarakterik olan əsas xüsusiyyətləri ön plana çəkə bilmişdir.

Professor Fatma Özkan «60-cı illər nəslə olaraq daha şanslıydıq» başlığı ilə «Kül-öykü» dərgisində Anarla müsahibəsində bir sıra yaradıcılıq məsələlərinə toxunur. Fatma Özkanın «Siz hər zaman ideolojilər üstündə davrandınız, hər hansı bir ideolojiylə bağlanmadınız, amma bu sizin yazıya başladığınız dövərdə çox yayqındı» qeydinə Anar öz münasibətini belə bildirir: «30'lu yıllardan beri partili edebiyat teşekkül bulmaya başladı. Biz, 60'lı yıllar nesli olaraq daha şanslıydıq. Çünki dünyaya daha açıq nesildik. Ben hiçbir zaman yalan yazmadım, istemediğimi yazmadım... «İyi padişahın masalı» adlı hikayemi yayın ettiğimde benden donos verdiler, sanki ben orda Rusya rejimini ve diktatörlüğü eleştiriyorum. Hatta «iyi padişahın» Brejnev olduğunu da söylediler. Aslında Mizahi bir durum vardı bu hikayedə. Hayatın kendisi bu Mizahi tamamladı» (139).

Müsahibəni davam etdirən Fatma Özkan Anarın türk ədəbiyyatı ilə tanışlığı məsələlərinə də diqqət yetirir, ona «Türk ədəbiyyatından kimləri özünüə yaxın bilirsiniz?» sualı ilə müraciət edir. Anar Nazim Hikmət, Yəhya Kamal, Oktay Akbal, Nəcib Fazil, Peyami Səfani, Əhməd Haşımı və bir çox başqalarının əsərləri ilə tanış olduğunu etiraf edərək, türkiyəli yazarların Azərbaycanda tanındığı qədər, azərbaycanlı yazarların eyni ölçüdə Türkiyədə tanınmamasından gileylənir və bildirir ki, «Məhəbbət qarşılıqlı olmalıdır» (5).

Tanınmış jurnalist, yazıçı Melih Bayram Dede Türkiyədə yeni nəşrləri təbliğ edən «Dergibi» saytının (www.melihbayramdede.com) aparıcısıdır. Bu sayt Türkiyə Yazarlar Birliyi tərəfindən yüksək dəyərləndirilərək «Elektronik yayıncılıq» ödülünə layiq görülmüşdür.

Saytın səhifələrində Anarın yeni əsərləri haqda məlumatlarla yanaşı, onun haqqında yazılmış materiallara da tez-tez rast gəlmək mümkündür. Melih Bayram Dede Anarın «Dantenin yubileyi» əsərinin nəşri münasibətilə yazısında əsərin türkcədə yayımlanmasından çox məmnun olduğunu vurğulamışdı: «Belə ki, bu günə qədər Anarın kitabları Azərbaycanda və digər ölkələrdə, müxtəlif xarici dillərdə 30-dan artıq kitabı nəşr olunmuşdu. 65 illik yubiley yaşında Türkiyədə yayımlanan bu kitabı yazıçının 60-cı yubiley nəşri oldu». Melih Bayram Dede Anarın müsahibə zamanı söylədiyi bu fikri xüsusilə qeyd edir: Əgər türk oxucularının Azərbaycan ədəbiyyatı, qardaş xalq və qardaş məmləkət haqqında bilgilərinin artmasında mənim yazılarımdan azacıq da olsa bir xidməti olursa, bundan sevinc duymam təbiidir. Melih Bayram Dədə «Anar Rzayev kimdir?» başlıqlı məqaləsində yazıçının 60-cı illərdə təsvir olunan super qəhrəmanlar müəllifi kimi yox, sıradan insan kimi ədəbiyyata gəlməsindən bəhs edən fikirlərini açıqlayır, onun həyat və yaradıcılığı haqqında qısa bir anons verir. təkrar

Azərbaycan ədəbiyyatının Türkiyədə tanınmasında Eldəniz Kurtulanın da xidməti böyükdür. Azərbaycan dilindən türkcəyə çox sayda çevirmələri ilə yaxşı tanınan Eldəniz Kurtulanın tərcüməsində Anarın «Ak liman», «Beş katlı yapının altıncı katı», «Seçilmiş öykülər», Elçinin «Mahmud və Məryəm», Süleyman Rəhimovdan «Aynalı» kimi əsərləri çapdan çıxmışdır.

Anar Eldəniz Kurtulanı Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatının yorulmaz təbliğatçısı, yaxın tariximiz haqqında mükəmməl bilik sahibi kimi qiymətləndirir. Eyni səmimiyyətlə Eldəniz bəy «Size Anarı sunuyoruz,

«Çağdaş Azərbaycan edebiyatının modern düzyazı tarzının en böyük ismini» deyə türk oxucularına müraciət edir. Türkiyə Yazarlar Sindikatının üzvü, Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatının fəal təbliğatçısı, tanınmış tərcüməçi Eldeniz Kurtulanın müsahibələrinin birində Azərbaycan haqqında «Bura mənim öz vətənimdir» deməsi də təsadüfi deyildi. Eldeniz Kurtulanın Anarla tanışlığı səmimi və uğurlu, Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələrini yeni məcrada inkişaf etdirən yaradıcı bir dostluğa çevrilmişdi. Bu haqda Anar özü belə yazırdı: «Eldeniz Kurtulanla bir kaç yıldan beri tanışıyoruz. Bakü və İstanbuldakı görüşlerimiz sırasında onun son derece zengin bir iç dünyası, geniş kapsamlı bilgileri, gayet ilginç bir anılar dünyasına sahip bir kişi olarak tanıdım. Tevazusu da hizmetleri kadar büyüktür». Əslən Quzey Azərbaycandan olub, bir zamanlar ailəsi ilə Güneydə də yaşamış Eldeniz Kurtulanın babası Ejder Babazade Müsavat partiyasının Tehrandə təmsilçisi olmuşdur. Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinə öz töhfələrini bəxş etmiş bu yaradıcı insanın vəfatı təbii ki, Azərbaycan yazarlarını mütəəssir etmiş, Anar «Ağır itki» adlı məqaləsin məhz bu insana həsr etmişdir.

Eldeniz bey Anarın «Ağ liman», «Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» romanlarını türkcəyə çevirərək «Sima-vi» yayınlarında nəşr etdirmişdir. Türkiyə mətbuatında bu əsərlərin tərcüməsi ilə əlaqədar yazılmış məqalələrdə Adnan Özyalçınər və Mustafa Kutlu Eldeniz Kurtulanın çevirmələrini yüksək dəyərləndirmişdir.

Anar yaradıcılığı üçün xarakterik olan və insan taleyinin müxtəlif çalarlarını bədii sözün qüdrətilə açmağa səy göstərən yazıçının bir sıra əsərlərində, o cümlədən «Dantenin yubilesi», «Ben, sen, o ve telefon», «İyi

padşahın masalı», «Keçən yılın son gecəsi»ndə lirik düşüncələrin qısa xronikasını verir, ədəbi qəhrəmanların canlı obrazlarını yaradır.

Melih Bayram zaman məchulluğunda telefon dəstə-yini dinləyib özü də hiss etmədən qarşısındakının məhəbbət dolu nəfəsini rabitə tellərində soraqlamağın intizarında olan Mədinəyə münasibətdə əsər qəhrəmanının girişdə verilən fikirlərinin romantikasına dalır: «Dün senin telefonun öldü. Yalnız insanlar ölmez ki...», «Bazen ben siyah telefonun ahizesini öyle kaldırıyorum ki, sanki piyanonun kapağını açar gibi. Bazen bu siyah telefonu öyle kapatıyorum ki, sanki tabutun kapağını kapatır gibi...».

«İyi padşahın masalı» hekayəsinə gəlincə tənqidçi Ulaş Başar Gezgin əsərdə «siyasal taşlama bakişının» hegemonluğunu haqlı olaraq qeyd edir və əsərin təqdir etdiyi demokratik fikirləri oxuculara belə tövsiyə edir: ««İyi padşahın masalı» özeleştiri nedir bilmeyen toplumlara ya da kendi sözlerini özeleştiri olarak degerlendirme bilincine erişmemiş toplumlara yöneltmiş bir kara mizah olarak da elbette okunabilir». Qeyd edək ki, «İyi padşahın masalı» hekayəsi 1985-ci ildə Hayati Develi, 2004-cü ildə Fatma Özkan, 2006-cı ildə Ayşe Atay tərəfindən türkcəyə çevirilmişdir.

Hələ 1960-cı ildə «Azərbaycan» jurnalında çap olunmuş «Keçən ilin son gecəsi» adlı ilk hekayəsi minlərlə oxucunun qəlbində özünə yer tapmış Anarın yazıçı kimi uğurlarının əsas səbəbi, mövzunun həyatiliyi, real həyat səhnələrinin yüksək bədii təsviri və ən əsası böyük məhəbbət və ilhamla qələmə alınmış, analıq hisslərinin bütün çalarları ilə mükəmməl süslənmiş azərbaycanlı qadın – Həmidə xanım obrazı olmuşdu. Çəkinmədən demək olar

ki, bu obraz Azərbaycan ədəbiyyatında ən mükəmməl və dolğun təsvir edilmiş ana obrazlarından biridir. Əsər ilk qələm təcrübəsi olmasına baxmayaraq, müəllifinə geniş şöhrət qazandırmışdı. Anar yaradıcılığının bu ilk uğuru haqqında nədənsə qısa bir neçə cümlə ilə kifayətlənən Ulaş Başar Gezgin «Sayların macerası» hekayəsini «ilköğretim öğrencilerine sevdirmək üçün» yazılmış, Səməd Behrənginin hekayələri kimi «toplumsal bir iletisi bulunmakta» olan kimi dəyərləndirir.

«Türkiyəni ikinci vətənim sayıram» deyən Anar, birinci vətəni Azərbaycanda gördüyü naqislikləri qələminin kəsəri ilə tənqid etdiyi kimi, ikinci vətəninə də «sözünü tutmayan, vədinə əməl etməyən, havayı söz danışan adamlar» haqqında da susmaq istəmir. Çünki ona görə Vətəni sevməyi onu hər cür qüsurlardan xali görmək istəyidir və qələmi bu məqsədə yönəltməkdir. Onun «Muhakka görüşürüz» hekayəsində bu qəbildən düşüncələr öz əksini tapmışdır.

«Beş mertebeli evin altıncı mertebesinde oturan adam: Anar» adlı məqalənin müəllifi Veysel Şahin yazır: «Anarın əsərlərindəki personajları xüsusiyyətlərinə görə və hekayələrinin bölümlərdən meydana gəlmiş olmasını Mopassan tərzində görür və «olmayacaq, olmaması gərəkən işləri yapan, güclü, qüvvətli, kafasına qoyduğunu gerçəkləştiren kişilerden çok kendi acizlikleriyle de ortaya çıkan, sıradan ve gündelik yaşamda karşılaştığımız basit durumlar içindeki insanları anlatmasından dolayı, onun hikaye anlayışında Çexov tarzını benimsemiştir». Veysel Şahin Anarın əsərlərini mövzularına görə 5 qrupa bölür:

1. Həyatın mənası və insanın həyatla olan əlaqələri
Anar dəyişən dünyada hər an sarsılan insanın

- həyatı öz ağılıyla dərk etmək səylərini, həyatı yenidən qurmaq vəzifəsini müdafiə edir («Ağ liman», «Beş mərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi»).
2. İnsanın kəndi dəyərlərinə dönməsi. Geleneksel dəyərlər. (Keçən ilin son gecəsi), «Şəherin yay günləri», «Dede Qorqud».
 3. Varlık və zaman («Ağ liman», Elaqe», «Macal»)
 4. Ölüm və həyatdan kənara atılma, zamana yenik düşmə.
 5. Ötekiləşmə (başqa bir dünyaya keçid – Z.Ə.) kişinin kəndi dəyərlərinə savaş açması şəklində gerçəkləşir. Əxlaqi dəyərlərin təhqir edilməsi, keçmişin unudularaq, qan bağlarının qeyb olması, qanunlara xidmət edən robotlara dönməsi Anara görə ötekiləşmənin başlıca səbəbidir.

Türkiyə ədəb-mədəni mühitində maraqlı elmi araşdırmaları ilə tanınmış qadın yazar-publisist Yasemin Bayer 2005-ci ildən Azərbaycan ədəbiyyatından çevirmələrlə yaxından məşğul olmaqla yanaşı, onun fəal təbliğatçısına da çevrilmişdir. Atatürk Mədəniyyət Mərkəzində Yasemin Bayerin tərcümə və nəşr etdirdiyi ölməz yazıçımız «Dəli Kür» (İsmayıl Şıxlı) romanının təqdimat mərasimində professor Kamal Abdulla çıxış edərək onun gördüyü işləri layiqincə qiymətləndirmişdi: «Yasemin Bayerin bir ürəyi Türkiyədirsə, bir ürəyi Azərbaycandır. Onun «Dəli Kür»ü Türkiyə türkcəsinə tərcümə etməsi də ədəbi əlaqələrimizə bir töhfədir».

Yasemin Bayerin Yazıçılar Birliyinin sədri Anarla tanışlığı da Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı hansı xidmətlər göstərə biləcəyini soruşması ilə başlamışdı. Anar müəllim də cavan yazıcıların əsərlərini Türkiyə türkcəsinə

uyğunlaşdırmağı təklif etmiş, xanımı AYB-dəki gənc yazarlarla tanış etmişdi. Beləcə, Yasemin Bayerin çevirməsində «Sular Günəşə şarkı söylərkən» adı ilə cavan yazıçıların əsərlərindən ibarət kitab işıq üzü görmüşdü.

Sonralar Yasemin Bayer H.Mirələmovun «Gəlinlik paltarı», S.Babullaoglunun «Hazıranda oxunan nəğmələr», N.Cəfərovun «Klassiklərdən çağdaşlara» (2006), «Hazar kıyısında yerlə göy» (2007), Mustafa Kamal Atatürkün «Nutuk» miniatür nəşri, H.Mirələmov və V.Andriyanovun «Önemli insanların yaşamı; Heydər Əliyev» (2008), İsmayıl Şıxlının «Dəli Kür», «Ölüləri qəbiristanda basdırın» (2009) əsərlərini Türkiyə turkcəsinə uyğunlaşdırıb. O bu xidmətlərinə görə «Azərbaycan ədəbiyyatının dostu» (2005), «San Yarlığı» (2006), «Beynəlxalq Rəsul Rza Ədəbiyyat Fondu», «Milli kulturoloji mükafatın diplomu» (2007), «Heydər Əliyevi anma günü plaketi» (Türkiyə), türkiyəli iş adamlarının təsis etdiyi Bakı Söhbət Toplantıları Kurulunun «Şükran plaketi» (2008) ödülləri ilə təltif olunmuşdur.

Türk qadın yazarları arasında xüsusi uğurları ilə seçilən Yasemin Bayer Anar yaradıcılığına da böyük maraq göstərmiş, ona həsr etdiyi yazılarında Anarı geniş dünyagörüşə malik «Türk elm Adamı» kimi səciyyələndirmiş, yazıçının yaradıcılığına xas olan incə və duyğulardan söhbət açmış, onun ürəkdən gələn səmimiyyətinə inandığını söyləmişdir.

Yasemin Bayer Anarın tərcüməçilik fəaliyyətindən söhbət açaraq qeyd edir ki, «Azərbaycan edebiyatında yaptığı şiir çevirileri de azımsanmayacak kadar çok. Kimler yok ki, Hesiod, Ovidii, Rudeki, Hafız Şirazi, Françesko Petrarka, Con Donn, Bayron, Alexandr Puşkin, Fyodor

Tütçev, Ablok, Boris Pasternak, Marina Svetaeva....Anarın edebi yapıtlarına yazdığı senaryoları və çəkdiyi filmləri eklemek gerek. Üstünə üstlük on bir bedii filmin senaryo yazarıdır: Yazdığı bir kaç şiri de E.Sabitoğlu, X.Mirzazadə və Cavanşir Quliyev tərəfindən bestelənmişdir... Azərbaycan Edebiyatının dəyərli, kalıplara sığmayıp taşan yazarıyla tanışmaktan dolayı böyük onur və kurur duyduğumu söylemeliyim» (199).

Anarın əsərlərinin dünya xalqlarının dillərində olan coğrafi mənzərəsini birinci fəsildə qeyd etmişdik. Lakin bunu da qeyd etmək məqsəduyğundur ki, Anar özü də bu sahədə həmin xalqlara borclu qalmamış, təxminən 30-a yaxın xalqın bedii ədəbiyyat nümunələrini dilimizə çevirmişdir. Düzdür o, mütəmadi olaraq tərcümə sənəti ilə məşğul olmasa da, müxtəlif xalqların ədəbi irsindən xeyli nümunələri dilimizə tərcümə etmişdir. Onun Azərbaycan dilinə tərcümə etdiyi ilk əsəri (Araz Dadaşzadə ilə birlikdə) 1961-ci ildə Azərnəşr tərəfindən buraxılmış böyük hind yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı Rabindranat Taqorun «Bağban» kitabıdır. İngilis dramaturqları Şekspirin «Fırtına», Bernard Şounun «Avqust iş başındadır», alman yazıçısı B.Brexlin «Qalileo Qaliley» pyeslərini, Amerika yazıçısı Selincerin və alman yazıçısı Borherdin hekayələrini də dilimizə çevirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Anar dünya ədəbiyyatının zəngin söz xəzinəsinə müraciət edərkən əlinə keçən hər bedii əsəri deyil, onun üçün maraqlı və əhəmiyyətli görünən, müxtəlif xalqların müxtəlif dövrlərdə yaşamış ayrı-ayrı sənətkarları tərəfindən qələmə alınmış mətnləri seçmiş və tərcümə etmişdir. Tərcümə etdiyi əsərin orijinala yaxın olması üçün bəzi hallarda sərbəstliyə də yol

verilmişdir. Tərcüməçi özü bu haqda qeyd edir ki, dünya xalqlarının müxtəlif dövrlərdə yaşamış sənətkarlarının yaradıcılığı ilə oxucuları tanış etməklə yanaşı, həm də dilimizin hansı imkanlara malik olduğunu müəyyənləşdirməyi də qarşıya məqsəd qoymuşdur.

Anarın maraqlı tərcümələrindən biri də ispan yazıçısı Anna Mariya Matutenin «Biz ona görə yazmağa başladığ ki, narazıydıq» essesi idi. Essədə Anar müəllifin dünya-görüşünün, hisslərinin, baxışlarının, sovet dönəmində yaşayan və daxili narazılıqlarını oxucusuna çatdırmağa çalışan 60-cılara nə qədər yaxın olan ruhda olduğunu görmüş və onu dilimizə çevirmişdi. Anarın tərcüməçilik sahəsində məharətindən bəhs edərkən romantik bir duyumla fikrini bildirən Ataol Bəhramoğlu yazırdı ki, «Pasternak kimi mürəkkəb üslublu şairi Azəri türkcəsində «danışdıra» bilən adam öz xalqına əvəzsiz töhfə vermiş olur» (109).

Ümumiyyətlə, Anar dünyagörüşü geniş, intellekt səviyyəsi yüksək, maraq dairəsi əhatəli bir sənətkardır. O, elm, mədəniyyət, incəsənət və ədəbiyyatın müxtəlif sahələri ilə təkcə milli çərçivədə deyil, bəşəri anlamda maraqlanan, bu sahələrin sənət incilərinə həssaslıqla yanaşan, öz üzərində daima çalışan, vaxtını boş keçirməyi sevməyən, öyrənməyə, mütaliəyə daim həvəsli olan yetkin bir ziyalıdır. Bunu onun tərcüməçilik fəaliyyətinin coğrafi həddləri də təsdiq edir. O, qədim Şumer mədəniyyəti qaynaqları, qədim hind, ərəb, çin, yapon və digər xalqların sənət nümunələrindən dilimizə çoxlu tərcümələr etmişdir. Bunlardan Rudəki və Hafız, F.Petrarka və C.Bayron, H.Hayne və M.Tven, F.Kafka və E.Heminquey, P.Satr və A.Kamyu, F.Lorka və P.Neruda və b. sənətkarları

göstərmək olar. Rus şairlərinin yaradıcılığına daha çox müraciət edən Anar Y.Yevtuxenko, K.Simonov, A.Tvardovski, M.Zoşşenko, A.Axtmatova, B.Pasternak, M.Svetayeva, V.Mayakovski, S.Yesenin və b. yaradıcılığından poetik nümunələri tərcümə etmişdir. Anarın tərcüməçilik fəaliyyəti geniş şərhə möhtac olan bir mövzudur. Türkiyə ədəbi mühiti Anarın tərcümələrinə də maraq göstərmişdir.

«Biz keçid dövründə yaşayırıq və insan faktoru – yeniləşmənin ən qlobal, fundamental amilidir. Cəmiyyətinə strukturunda heç vaxtlə siyasi, ideoloji sahələrin funksiyalarının əhəmiyyətini heç də azaltmadan, inkar etmək olmaz ki, insan qəlbinə ən qısa yol ədəbiyyat və incəsənətdən keçir. Təsadüfi deyil ədəbiyyata – insanşünaslıq deyirlər. Барометр времени //Литературная газета, 7 йанвар, 1987 isə rəssamdır» - deyən, Anar haqqında Türkiyə ədəbi tənqidində dərc olunmuş və haqqında söhbət açılmasına ehtiyac olan məqalələr də Anarın çöxsahəli yaradıcılığına rəğmən məzmunca rəngarəngdir. Onları müxtəlif qruplara – ictimai-siyasi, elmi, ədəbi-tənqidi, incəsənət (musiqi, rəssamlıq, teatr və s.), kinoya və s. bölmək olar. Mövzusunun asılı olmayaraq hər bir məqalədə müəllfin dünyagörüşünün genişliyi, intellektual və elmi səviyyəsi, dilinin səlisliyi və zənginliyi, fikirlərinin aydınlığı və səmimiyyəti ilk növbədə diqqəti cəlb edir.

Beləliklə, Anarın orijinal yaradıcılıq təxəyyülü, nəsr əsərlərinin poetikası, bədii strukturu, mövzu rəngarəngliyi, maraqlı, orijinal süjet xətti, bənzərsiz obrazları türk ədəbi tənqidinin diqqətini çəkmişdi. Anarın əsərlərində bədii əsər üçün tələb olunan bütün komponentlər yerli-yerində,

seçdiyi mövzular isə cəlbedici idi. Məhz bu səbəbdəndir ki, onun ayrı-ayrı əsərləri Türkiyə ədəbi tənqidi tərəfindən də geniş təhlil olunmaqda, haqqında fikirlər söylənilməkdədir.

2.2. Anar və Türkiyə ədəbi-mədəni və ictimai mühiti

Anarın bədii yaradıcılığı ilə yanaşı ictimai fəaliyyəti – ali kürsülərdəki çıxış və məruzələri, ağıllı və ciddi tələbləri, məntiqli təklif və təşəbbüsləri, Azərbaycan, Türk dünyası, doğma dilimiz naminə çalışmaları, Qarabağ ətrafında gedən mübarizələrdə tutduğu qətiyyətli mövqeyi, siyasətçi olmadan siyasətə təsir göstərmək məharəti Türkiyə ədəbi mühiti, ədəbi tənqidinin diqqətindən yayınmamış, ayrı-ayrı müəlliflərin əsərlərində dönə-dönə xüsusi qeyd olunmuşdur. O, doğma xalqının istək və arzularına, dərdlərinə heç zaman biganə olmayan əsl xalq ziyalı olmaqla yanaşı, Türk dünyasının sevimli yazarı olmaq şərəfinə də layiq görülmüşdür. Anar Türk dünyasının müasir yazarı kimi öz yaradıcılıq uğurları, nailiyyətləri ilə sevilərək söz-sənət incilərini çağdaş həyatın aktual problemləriylə sintezdə verməyi bacarmışdır.

Doğma Azərbaycanda olduğu kimi, Türkiyədə də keçirilmiş müxtəlif beynəlxalq tədbirlərdə, qurultay və konfranslarda, xaitirə gecələri və müxtəlif seminarlarda Anar fəal iştirak etmiş, özünün mənalı çıxış və məruzələri, məntiqli təklifləri, yaddaqlan söhbətləri və bəyanatları ilə ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışdır.

Anar istər yazıçı, istərsə də ictimai-siyasi xadim kimi dəfələrlə Türkiyədə olmuş və hər dəfə də Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni və ictimai-siyasi əlaqələri salnaməsinə qiymətli səhifələr yazmışdır. Hansı məqsədlə və neçə müddətə getməsindən asılı olmayaraq yazıcının əsas

məqsədi bu iki ölkə arasında mövcud olan əlaqələrə nə isə yeni bir töhfə bəxş etmək olmuşdur.

Anarın Türkiyədə ədəbi hadisəyə çevrilən hər səfəri, türkiyəli yazıçı, şair və ziyalılarla görüşləri maraqlı təəssüratlarla yadda qalır, yeni bir yaradıcılıq ünsiyyətinin başlanğıcına çevrilir, Anarla görüşlərdəki bu məqamların əhəmiyyətini qeyd edən ədəbiyyatşünas və türkoloq Kamil Vəliyev, onun «səviyyəsi və təkmini ilə dinləyiciləri heyran qoymasını, maraqlı təklif və təşəbbüslərinin böyük hörmətlə qarşılanmasını» xüsusi vurğulayır.

Yazıcının Türkiyə ədəbi-mədəni, ictimai mühitindəki görüşlərinin, söhbətlərinin nəticələri adi təssürat olaraq qalmır, yeni yaradıcılıq fikirlərini reallaşdırmağa doğru atılmış addımlara çevrilir. «Türkiyəyə dəyişik dövəmlərdə yaptığım səyahətlər sırasında Mehmet bey Kengerli, Ahmet Karaca, Cemil Ünal gibi mücahitlərə – Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin, Mehmet Emin Resulzadənin ölkələrini, tarix hafızamızı bütün bu yıllar zarfında koruyan və günümüz kuşaklarına ulaştırabilen insanlarla yaptığım kapsamlı sohbətlərimizi ayrıca yazmayı düşünüyorum... Bu ədəbiyatı tanımaq və tanıtmək imkanına ulaştıktan sonra bu yöndə bazı çalışmaları gerçəkləştirildi» (52).

Artıq Müstəqil Azərbaycanın vətəndaş-yazıçısı kimi Türk dünyası Yazıçıların qurultayında (Ankara, 1992-ci ilin 22-26 oktyabr) iştirak edən Anar Türkiyə, Başqırdıstan, Qazaxstan, Qüzey Kipr Türk Cümhuriyyəti, Qırğızstan, Tatarstan və Türkmənistanın yazıçı təşkilatlarının rəhbərləri və səlahiyyətli nümayəndələri ilə birlikdə, Türk Dünyası Yazarlar Birliyinin yaradılması haqqında bəyanata imza atmışdır. Siyasi təlatümlərin artdığı bir dövrdə öz yazıçı-vətəndaş mövqeyi, qətiyyəti ilə seçilən Anarın

təklifiylə qurultay Qarabağ məsələsilə bağlı Azərbaycanın haqq mövqeyini müdafiə edən bəyanat qəbul edirdi.

Yazıcının dünyagörüşünə, zəngin mənəvi dünyasına, miili köklərə söykənən ədəbi şəxsiyyətinə getdikcə daha yaxından bələd olan Türkiyə ədəbi mühiti Anarla yeni-yeni təmaslara ehtiyac duyurdu. Azərbaycan-Türkiyə dostluq cəmiyyətinin sədri kimi bir vəzifəyə layiq görülmüş Anarın həyatında İstanbulun Memar Sinan universitetində dərslər deməyə dəvət alması yeni bir hadisə oldu.

Azərbaycan ədəbi mühitində Anarın Türkiyəyə bu gedişinə münasibət birmənalı deyildi. Bu haqda Azərbaycan mətbuatında əslində Anara xalq məhəbbətini ifadə edən gileyli fikirlər də öz əksini tapmışdı: «Səhər eşidəndə ki, sən Azərbaycan oxucuları ilə radio vasitəsiylə xudahifzləşib Türkiyəyə gedirsən, ürəyimin elə bil teli qırıldı. Keyidim, qıvrılıb yenidən açıldım, daxilimdən iniltili bir səs gəldi: torpağımızın, xalqımızın bu ağır, çətin günündə hara gedirsən Anar? Sənin bu dar, gərgin vaxtda Türkiyəyə gedib oranın ali məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatından mühazirə oxumağın görəsən çox zəruri imiş?! Sən həm bir yazıçı kimi, həm də ictimai xadim kimi son vaxtlar xalqımızın əzizi olmusan. Sənin indiki vəziyyətdə Türkiyəyə səfərin məni sarsıtdı» (Qulu Xəlilov, Azərbaycan, 1933, 24 fevral), «Anar bəyin işləmək üçün Türkiyəyə getməsinə sevinirəm. Nə yaxşı ki, İstanbul Universitetində Azərbaycan ədəbiyyatından Anar bəy mühazirə oxuyacaq, müxtəlif elmi adların, titulların kölgəsində uyuyan və bu qondarma tutullara görə özünü alim sayan bir nadan yox!» (Məmməd Oruc, Müstəqil qəzet, 1993, 10 mart) və s. Yazıcının bu səfərdə əsas məqsədi Türkiyədə Azərbaycan üçün buradakından daha

çox iş görmək imkanlarından istifadə etmək idi. Elə Türkiyəyə qədəm qoyduğu ilk günlərdən belə «7 Gün» qəzetinə verdiyi müsahibəsində (6 noyabr, 1993) «...türk oxucularının Azərbaycan ədəbiyyatı, qardaş xalq və qardaş məmləkət haqqında biliklərinin artmasında mənim yazılarımdan azacıq da olsa bir xidməti bulunursa bundan mutluluk duymam doğaldır» - deyən Anar üçün iki Vətəninin sevgisi ilə yoğrulmuş bilikləriylə paylaşması üçün imkan yaranmışdı.

Memar Sinan Universitetində müəllimlik etdiyi müddətdə mühazirələri, çıxışları, söhbətləri ilə türk oxucularının, tələbələrin, ümumiyyətlə Türk ədəbi mühitin dərin marağına səbəb olan Anarı bir ədəbiyyatşünas alim kimi yüksək qiymələndirən professor Fikret Türkmen «Anarın çox yaxşı bir filoloq olduğunun» şahidinə çevrildi.

Fırat universitetində hər dəfə «Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı» mövzusunda məruzələrindən sonra maraqlı suallarla müraciət edən auditoriya yazıçıya yeni sevinclər yaşadırdı. Hətta Universitetin məzunlarından biri yazıçı ilə daha geniş müsahibə təşkil edərək, «Otel otağı» və «Ağ qoç, qara qoç»la bağlı bir sıra məsələləri aydınlaşdırmaq istəmişdi. Doğrusu, ucqar bir Türkiyə şəhərində kitablarının oxunduğunu, yazıları ilə maraqlanan gənclərin diqqəti Anarı sevindirməyə bilməzdi.

Türkiyədə olduğu müddət ərzində aldığı təəssüratları ilə bölüşən Anar Memar Sinan Universitetindən başqa Boğaziçi Universitetində, İstanbul Bələdiyyəsinin məşhur Qaraca Teatrında Türkiyə Yazarlar Sindikasıyla Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin birgə tədbirlərində iştirakından, Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının tarixindən və

bu günündən bəhs edən çıxışlarına göstərilən maraqlardan məmnun qaldığını qeyd edirdi. Anarın Türkiyə görüşləri onun ədəbi fəaliyyətinin bir hissəsi olaraq mətbuatda («Cümhuriyyət», «Hürriyyət») geniş işıqlandırılır, görüşlər haqqında Televiziya kanalları və başqa qəzetlər geniş məlumat verirdi.

Ümumiyyətlə Anarın Azərbaycan ədəbiyyatına, incəsənət və mədəniyyətinə dair dərc olunan və öz faktiki elmi yükü, milli təəssübkeşliyi, orijinal üslubuna görə fərqlənən yazıları Türkiyə ədəbi mühiti üçün də maraqlı idi.

Anarın Türkiyədəki görüşləri onun doğma yurdunun ədəbiyyatı ilə bağlı çıxışları ilə də əlamətdardır. Yazıçı Oqtay Akbal, Fikri Çağlar, Cümhuriyyət Xalq Partiyasının sədri Dəniz Baykalla və digər türk ziyalıları ilə keçirdiyi görüşlər, etdiyi söhbətlər unudulmazdır.

Türkiyə yazıçıları haqqında Azərbaycanda, Azərbaycan yazıçıları haqqında Türkiyədə materialların çap edilməsinin ölkələr arasında ədəbi əlaqələrin inkişafına təkan verəcəyi fikrini dönə-dönə qeyd edən Anar, iki xalqın mədəni əlaqələrinin arzu olunacaq səviyyədə inkişaf etməməsindən narahatlığını məqalə və çıxışlarında, görüşlərində bildirirdi. Ona görə də bir zaman Türkiyənin Mədəniyyət naziri olmuş Namik Kamal Zeybekin mərkəzi Bakıda olmaqla Türkdillli ölkələrin Yazıçılar Birliyi təşkil olunması təklifini Anar böyük həvəslə dəstəkləmişdir.

Türk dünyası yazıçılarının IV qurultayının açılışında Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Anar YUNESKO-nun 1998-cü ili «Dədə Qorqud ili» elan etməsini və qurultayın da əsas mövzusunun Dədə Qorqud olduğunu, amma bununla yanaşı «Türk dünyasında roman» mövzusunun da müzakirə ediləcəyini bildirdi. Qurultayın

gedişi günlərində Dədə Qorqud simpoziumunun iclasında çıxış edən yazıçı Anar «Dədə Qorqud» dastanının böyük tarixi əhəmiyyətindən söhbət açaraq bu əsərin qədim Azərbaycan dilində yazıldığını və eposda təsvir olunan hadisələrin coğrafi cəhətdən məhz Azərbaycan ərazisində cərəyan etdiyini söyləmiş, əsərin nikbin ruhunun, fəlsəfi müdriçliyünün xalqımızın ən ağır günlərində imdadımıza çatdığını qeyd etmişdir.

Anar bir vətəndaş, Azərbaycan ədibi, Türk dünyasının tanınmış bir sənətkarı kimi təkcə Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının bir-birinə yaxınlaşması, müxtəlif sahələrdə əlaqələrinin genişlənməsi çərçivəsində deyil, eyni zamanda daha geniş mənada bütün türk xalqlarının, o cümlədən Asiya və Avropa qitələrində məskunlaşan türkdilli xalqların yaxınlaşması, onların iqtisadi-siyasi, ədəbi-mədəni və digər sahələrdə əlaqələrinin möhkəmlənməsi sahəsində də xeyli işlər görmüşdür. Bu məqsədlə o, hələ 1998-ci ildə «Dialog Avrasiya» təşkilatı yaratmaq təşəbbüsünə qoşulmuş və buna nail olmuşdur.

Anarın fəaliyyətinin nəticəsidir ki, İstanbulda türk və rus dillərində «DA-Dialog Avrasiya» dərgisi nəşrə başlamış, yazıçı həmin jurnalın redaksiya heyətinə seçilmişdir. Azərbaycanlı yazarın bu sahədəki yorulmaz fəaliyyəti ona böyük bir etimad göstərilməsi ilə nəticələndi. Belə ki, 1998-ci ildə İstanbulda 18 ölkənin nümayəndələrinin iştirak etdiyi Birinci Avrasiya Qazeteçi və Yazarlar Qurumları Dialog toplantısında çıxış edən Anar Türkiyədə «Dialog Avrasiya» təşkilatının yaradıcılarından biri kimi, iki müddətə (dörd il) bu təşkilatın sədri, 2004-cü ildən isə fəxri sədri seçildi.

Onu da qeyd edək ki, türkiyəli həmkarları və ziyalılarla görüşlərində Anar xalqların tarixi, mədəni, ədəbi irsini, elmi nailiyyətlərini bir-birinə tanıdacaq müştərək jurnalın vacibliyini nəzərə çatdırır, Avrasiya ölkələri üçün onun əhəmiyyətini önə çəkirdi.

SSRİ dövründə əsasən Moskvada keçirilən görüşləri xatırlayan Çingiz Aytmatov yazırdı ki: «İndi biz daha çox Türkiyədə, İstanbulda görüşürük... İstanbulda ən müxtəlif simpoziumlarda, konfranslarda iştirak edərkən Anarın Türk dünyasında necə böyük nüfuz sahibi olduğunu görmək mənə çox xoşdur. Bu hörməti o həm Türkiyədə nəşr olunmuş kitablarıyla, həm də ən mühüm ədəbi və ictimai-siyasi məsələlərin müzakirələri zamanı prinsipial, düşünülmüş çıxışlarıyla qazanıb. Elə onun təşəbbüsüylə iki dilli (türk və rus) «DA. Dialoq Avrasiya» jurnalı nəşr olunmağa başladı. Dörd il ərzində Anar İstanbulda «Dialoq Avrasiya platformu» adlanan Beynəlxalq təşkilatın sədri olmuşdu, indi isə Fəxri sədridir» (105).

«Müharibələrin, münaqişələrin olmamasını, olacaqsada bunların qələmlə, fikirlə baş verməsini arzulayan» Anar İstanbulda Avropa və Asiyanın 20 ölkəsindən 100-dən artıq nümayəndənin iştirakıyla «Dialoq Avrasiya» simpoziumundakı çıxışında (6 may, 2000) yeni nəşrə başlayan jurnalın da bu məqsədlərə xidmət edəcəyinə inandığını və İstanbulda Avropanı Asiyaya bağlayan iki körpüdən başqa, bu dərginin «üçüncü –mənəvi körpünün təməli» olacağını söyləyirdi.

Bakıda, «Gülüstən» Sarayında «DA. Dialoq Avrasiya» dərgisinin baş tutmuş təntənəli təqdimatında «Dialoq Avrasiya» təşkilatının baş koordinatoru Erkam Tufan Aytav da (iyun, 2000) «bu işdə ən çox zəhməti və

haqqı olan Azərbaycan tərəfi və Anar»in adını xüsusi qeyd edirdi. Həmin tədbirdə Türkiyəni təmsil edən nümayəndə heyətini Gülay Göytürk, Xalit Rəfiq, Zeynep Göpüş, Harun Tokak, İkrəm Tufan Aytap, Mustafa Ərmağan, Mehmet Saray, Nəci Tosun, Hüseyin Gülerce, Mehmet Altan kimi tanınmış yazıçılar təmsil edirdilər.

Türk dünyasının ən tanınmış ədəbiyyatçılarını bir ədəbi ocaq başında növbəti görüşü Türk Dünyası Çağdaş Edebiyyat günlərində (fevral, 2001) baş tutdu.. Bu maraqlı görüşlərə səhifələrində yer verən «Hürriyyət» qəzeti yazırdı: «...Türk cümhuriyetleri arasında irəlilişim saxlanması və qarşılıqlı olaraq edebiyatların tanınması için neler yapılabileceyi konu oldu...ülkemizde tanınan ve kitapları yayımlanan iki konuk yazar kırgız Çengiz Aytmatov və Azərbaycanlı Anar ilə konuşuruk...». Həmin günlərdə «Hürriyyət» qəzetinə verdiyi müsahibədə Anar belə tədbirlərin əhəmiyyətini qeyd etməklə yanaşı, gündəmə çıxarılan məsələlərə, o cümlədən ədəbiyyatların qarşılıqla tanınması, ortaq dil məsələlərinə toxunaraq fikirlərini belə açılayırdı: «Türk xalqları arasında iletişim dili Türkiye tüpkəsi olmalıdır. Bir ortak dil yaratılması imkansızdır. Türkiye türkçesi diğer dilleri etkiledigi gibi onlardan da etgilenecektir. Diğer diler de onu etkileyecektir. Siz «anahtar» diyorsunuz, biz isə «açar». Kiminle konuşsam «açarı» beyeniyor, amma yine de «anahtar» diyorlar. İstanbulda her dilden bir edebiyatçı temsilçinin yer alacağı 10-15 üyenin bulunacağı bir merkezde etkinlikleri planlamalı, ve hükümetlere danışmanlık yapılmalı. Bir-birimizin yazarlarını tanıyacağız, kitap piyasaları gelişecek. Mutlaka bir ortak kitap fuarı düzenlenmeli ve her

ülkeyi dolaşmalı. Bunlar üzəlliklə televizionda, basında tanıtılmalı» (162).

2002-ci ildə idarə heyətinə Çingiz Aytmatov(Qırğıstan), Oljas Süleymenov, Muxtar Şaxanov (Qazaxstan), Anar (Azərbaycan), Rostislav Rıbakov (Rusiya), Qulia Alasania(Gürcüstan), Boris Marian (Moldaviya), Şenol Dəmiröz, Harun Tokak (Türkiyə) daxil olduğu «Dialog Avrasiya» Beynəlxalq təşkilatının ilk sədri Anar seçilmişdir. Bu isə təkcə Türkiyə ictimaiyyəti və ədəbi tənqidinin deyil, eyni zamanda bütün türk dünyasının Anara verdiyi yüksək qiymət idi. Toplantıda çıxış edən Anar bu etimada görə təşəkkür etmiş və bir sıra təkliflər irəli sürmüşdür. On üç ildən bəri Azərbaycana qarşı erməni terrorunu xatırladan yazıçı təklif etmişdir ki, Platformanın növbəti toplantısının mövzusu «İslam terrora qarşı, İslama qarşı terror» mövzusunda müəyyənləşsin. Təklif yekdilliklə bəyənilmişdi. Anar habelə Nazım Hikmətin 100 illiyi ilə əlaqədar Türkiyədə, Azərbaycanda, Rusiyada və digər Avrasiya ölkələrində tədbirlərin keçirilməsinin vacibliyini vurğulamış, «Dialog Avrasiya»nın ədəbiyyat sahəsində mükafatlarının təsis edilməsini, münisflər heyətinə Çingiz Aytmatovun rəhbərlik etməsini təklif etmişdir. Bu isə bir daha sübut edir ki, Anarın Türkiyəyə hər bir səfəri adi xarakter daşımır, onun görüşləri yeni-yeni arzu və təkliflərin həyata keçirilməsi, reallaşması ilə əlaqədardır. Müstəsna xidmətləri ilə türkdilli xalqların yaradıcı birliyinin, «dağılmış SSRİ-nin parçalarını İstanbul öz qoynunda birləşdir»məsinin sevincini yaşayan Azərbaycan Yaşıçılar Birliyinin sədri, Anar yeni dövrün ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişafına öz xidmətlərini göstərir, ictimai-mədəni həyatda uzaqgörən təklifləri

Türkiyə ədəb-mədəni mühiti tərəfindən böyük inam və dəstəklə qarşılanırdı. Ən yüksək səviyyələrdə Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələrinin inkişaf perspektivlərinə qayğı ilə yanaşan yazıçı, bu istiqamətdə problemlərin həlli yolları haqqında da düşünürdü. Məsələn, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin sədri Ömər İzginin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə Azərbaycan Milli Məclisinin Mədəniyyət üzrə daimi komissiya sədri və Azərbaycan-Türkiyə parlamentlərarası işçi qrupunun üzvlərinin görüşünü aparan Anar Türkiyədə Azərbaycan mədəniyyət mərkəzi, Bakıda isə Türkiyənin mədəniyyət mərkəzinin yaradılması təklifini də irəli sürmüşdür. Ömər İzgi Anarın bu təklifini dəstəkləyərək belə mərkəzlərin yaradılmasının zəruri olduğunu vurğulayırdı.

Anarın Türkiyə görüşləri zamanı irəli sürdüyü təklif, istək və arzuları, orijinal fikirləri Türkiyə ədəbi tənqidi tərəfindən dəfələrlə yüksək qiymətləndirilmişdir. Eyni zamanda türkdilli ədəbiyyat, türkiyəli alim, yazıçı, sənət adamları haqqında öz dərin mənalı çıxışları və məqalələrində zəngin biliyi və dünyagörüşü ilə seçilən Anar, qarşılıqlı təması, ünsiyyəti genişləndirmək yolları haqqında daim düşünür, daim narahatçılıq keçirir.

Anarı öz doğma sənətkarı kimi sevən Türkiyə ədəbi-mədəni mühiti 2003-cü ildə yazıçının 65 illiyinə həsr olunmuş tədbirlər keçirmidir. İstanbul şəhər Bələdiyyəsinin təşkil etdiyi tədbir Tarık Zafer Tuna Kültür Mərkəzində təşkil olunmuşdur. Təntənəli mərasimə Türkiyənin görkəmli elm, ədəbiyyat və sənət xadimləri, ictimai təşkilatların və universitetlərin, nazirliklərin və dövlət komitələrinin nümayəndələri, jurnalistlər, burada işləyən və təhsil alan soydaşlarımız dəvət olunmuşdular. Tədbir

iştirakçılarına yazıçının həyat və yaradıcılığından bəhs edən film göstərilmişdir. Sonra Türkiyə Yazarlar Sindikasının sədri Çingiz Bektaş, İstanbul Böyük Şəhər Bələdiyyəsinin Mədəniyyət departamentinin başçısı Şenol Dəmiröz, Azərbaycanın əməkdar incəsənət xadimi, rejissor, professor Tofiq İsmayılov, Türkiyənin tanınmış sənətçiləri rejissor Xalid Rəfiq, rəssam İbrahim Balaban, ədəbiyyatçılar Osman Sertkaya, Firudin Andac, Yusif Gedikli, cərrah İbrahim Yıldırım, tərcüməçi Eldeniz Kurtulan və b. çıxış etmişlər. İstanbul Böyük Şəhər Bələdiyyəsi tərəfindən Anara «Türk dünyası kultür ve sanat» Şərəf mükafatı təqdim edilmişdir. İstanbul Bələdiyyə teatrında Anarın «Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi» pyesinin növbəti tamaşası göstərilmişdir. Bu əsər son üç ay ərzində İstanbulda 56 dəfə oynanılmışdır. Qeyd edək ki, bu əsər türk tamaşaçılarının böyük rəğbətini qazanmış və növbəti ilin teatr mövsümünün repertuarına daxil edilmişdir. Tamaşadan sonra Anar teatrsevərlərlə görüşmüş və Türkiyədə çıxan kitablarını tamaşaçılara təqdim etmiş, tədbirlə əlaqədar Anarın filmlərinin festivalı keçirilmiş, kitab və foto sərgi nümayiş etdirilmişdir.

Növbəti yubiley tədbiri Ahmət Yasevi Universiteti, TÜRKSAY və Türk dünyası Kultür Mərkəzinin təşəbbüsü ilə «Çağdaş türk dünyası ədəbiyyatının təmsilçilərindən Anarın əsərləri və sənət dünyasına baxışları» başlığıyla Ankaranın Rəsm və Heykəl muzeyinin böyük konfrans salonunda təntənə ilə keçirilmişdir. Tədbirlərdə Türkiyə ictimaiyyəti, millət vəkilləri, dövlət nümayəndələri, elm və ədəbiyyat, mədəniyyət xadimləri, müxtəlif dövlətlərin səfirləri, ədəbiyyatşünaslar və tənqidçilər iştirak etmiş və yazıçının yaradıcılığı, əsərlərindəki dilin zənginlikləri,

bədii obrazların dolğunluğu, əsər süjetlərinin reallığı və s. məziyyətləri qeyd olunmuşdur.

Yubiley tədbirləri Türkiyənin kütləvi informasiya vasitələrində geniş işıqlandırmışdır. Azərbaycançılıq düşüncələri ilə türkçülük düşüncələri vəhdətdə olan və artıq Türk dünyasının Anarı kimi tanınan yazıçının çoxsahəli yaradıcılıq yolu ictimai fəaliyyəti ilə paralel vüsət alaraq həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur.

Anarın son illərdə həyata keçirdiyi Türkiyə görüşlərindən biri İstanbulda Atatürk Kültür Mərkəzində F.H.Dağlarcanın 90 illik yubileyində iştirakı və şairi təbrik etməsi, Türkiyə Yazarlar Sindikasının Başqanı Çinciz Bektaşla Azərbaycan Yazıçılar Birliyi arasında anlaşmanın (müqavilə) imzalanması ilə nəticələnmişdir.

Son illərin daha maraqlı digər ədəbi hadisələrindən biri Türkiyənin 120 ölkədə yayınlanan TRT –İNT kanalıyla Azərbaycanlı yazar Anara həsr olunmuş yarım saatlıq veriliş olmuşdur. Həmin verilişdəki çıxışında Anar

Azərbaycan ədəbiyyatının çağdaş vəziyyətindən danışmış, Nobel mükafatı almış türk yazıçısı Orxan Pamukun qondarma erməni soyqırımını ilə bağlı verdiyi bəyanatdan dərin təəssüf hissi keçirdiyini bildirmişdir. Anara həsr olunmuş digər bir verilişdə proqramın birinci hissəsində daha çox Anarın həyatına, xatirələrinə və ədəbi simasına yer ayrılmış, ikinci hissədə Anarın Yazıçılar Birliyinin sədri kimi fikirlərinin, dünyaya baxışının, yaradıcılığının üzərində dayanılıb, qələmə aldığı əsərlərə, onların xüsusiyyətlərinə toxunularaq, onun Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı rolundan, xidmətlərindən danışılmışdır. Anarla müsahibədə M.Ə.Sabirin, C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığına toxunularaq, 1937-ci il repressiyalarından sonra yaranmış dərin boşluqdan söhbət açılmış, yazıçının son böyük əsəri olan «Ağ qoç, qara qoç» romanından bəhs olunmuşdur.

«Türkiyə dünyasının ulduzları» seriyasından təşkil olunmuş bu proqramda ölkənin ən tanınmış sənət adamları ilə bərabər yazıçının oğlu Tural da iştirak etmişdir. Tarik Zafer Tunaya Kültür Mərkəzində yazıçıya həsr olunmuş tədbir, Anara «Türk Dünyası Kültür və Sanat ödülü»nün təqdimatı (174) geniş işıqlandırılmışdır.

Təqdimat zamanı Anarın: «Türkiyə və Azərbaycan halklarının aynı milletin iki hissəsi olduğunu və bu mükafatın Nobel mükafatından daha dəyərli olduğunu»nu bildirən minnətdarlıq sözləri maraq doğurmuşdur. Təqdimatdan sonra «Əlaqə» filmindən parça nümayiş etdirilmiş, sonrakı həftə boyu Anarın əsərlərinə çəkilmiş filmlər- «Dədə Qorqud», «Gün keçdi», «Otel odası», «Hüzn pəncərəsi», «Təhminə», «Üzeyir ömrü» - nümayiş etdirilmişdir.

Anarın türk dünyasına, türk ədəbi dəyərlərinə dərin hörməti, bu yolda fəaliyyəti təkcə Türkiyə görüşləri və çıxışları ilə tamamlanmır və ya təkcə Türkiyə sərhədində qalmır. O doğma Azərbaycanında da bu şərəfli missiyanı davam etdirir. Elə 2005-ci ilin may ayında onun sədrliyi ilə Mahmud Kaşğarlı fondu yaradılır. Fondun ilk toplantısında türk dünyasında adı məşhur olan Mahmud Kaşğarlının «Divani lüğət-it-türk» kitabının Azərbaycan dilində nəşr olunması qərara alınır.

Moskvada 38 ölkədən ictimai-siyasi xadimlər, yazıçılar, alimlər, müxtəlif dinlərin nümayəndələri iştirak etdiyi «Terrordan planetar etikaya doğru. Dinlər və dünya» devizi ilə keçirilən beynəlxalq konfrans da (2005, iyul) belə görüşlərin arasındadır. «Dialog Avrasiya» platformunun fəxri sədri, Xalq yazıçısı Anarın konfransdakı maraqlı çıxışının tam mətni İstanbulda çıxan «Dialog Avrasiya. DA» jurnalının avqust sayında türk və rus dillərində dərc olunmuşdu. Anar öz çıxışında mədəniyyət, ilk növbədə ədəbiyyat və incəsənətin xalqların bir-birinə yaxınlaşmasında, qarşılıqlı anlaşmasında, hər cür milli və dini baxışları aşmaqla, böyük rol, bəlkə də həlledici rol oynaya biləcəyini qeyd edirdi. «Əlbəttə, hər bir xalq öz musiqisini və ədəbiyyatını dünyada ən yaxşı, ən üstün hesab edə bilər. Lakin bu mübahisədən hələ dünyada heç bir münaqişə və ya müharibə yaranmamışdır. Müharibələrin həmişə dini, siyasi, iqtisadi, ideoloji, milli səbəbləri olumşdur, lakin heç bir zaman mədəni yox. Ona görə də gəlin hər bir millətin mədəni dəyərlərinə hörmətlə yanaşaq»,– söyləyən yazıçının ədəbi yaradıcılıq missiyası, bəşəri anamlara söykənən vətəndaş-yazıçının mövqeyi belə olmuşdur.

I Türkoloji Qurultayın 80 illiyinə həsr edilmiş elmi konfransın keçirildiyi günlərdə (may, 2006) Yazıçılar Birliyində görüşlər zamanı Anar Türkiyənin görkəmli ədəbiyyat aydınları Ahmət Bican Ercilasuna, Fikrət Türkmənə və Osman Sertkayaya Yazıçılalar Birliyinin fəxri üzvlük vəsiqələrini təqdim etmişdir.

Elə həmin ildə AnarınTürk dünyasına, ümumiyyətlə dünya mədəniyyətinə ədəbiyyatına xidmətlərini nəzərə alan Balkanlar Aydın və Yazarlar Birliyi özünün Türk dünyasına xidmətə görə mükafatını ona təqdim etmişdir. Mükafatı təqdim edən BAY-ın sədri Osman Baymek yazıçının əsərlərinin Makedoniyanın Skople Universitetində də tədris edildiyini və belə bir yazıçının varlığı ilə fəxr etdiyini bildirmişdi.

Mədəniyyətlərarası dialoqun tərəfdarlarından və fəal iştirakçılarından biri olan Anarın bir yazıçı, ictimai xadim, humanist bir insan kimi xoşməramlı missiyasından geniş danışmaq olar.

Bu mənada Anarın iştirakçısı olduğu «Değişen dünyada yazarın konumu» devizi ilə dünya ədəbiyatçı-larının Üçüncü İstanbul görüşü də mühüm əhəmiyyət daşımaqdadır. Anar bu tədbirdə həm Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, həm də Asiya-Afrika Yazarlar Birliyinin Azərbaycan Komitəsinin başçısı kimi təmsil olunurdu. Görüşün keçirildiyi günlərdə «Tanıtım» dərgisinə «Türkiye Doğu memleketlerine örnek ola bilecek» başlıklı müsahibəsində Anar iştirak etdiyi bu tədbirdə öz yazıçı-vətəndaş missiyasını belə anladır: «Değişen dünyada barış ve milletlerarası anlaşma oldukça bir-birine karşı hareketler ortadan kalkma durumundadır...Bu teşkilatın geleceğini Doğu ülkelerinin kültür, eğitim, bilim, plan

ilişkilerini yapan bir təşkilat gibi görüyorum...ayrıca benim söylemek istediğim, Azərbaycanın sesini duyurabilmek, içinde bulunduğu durumu anlada bilmek. Batı basınında yer alan, uydurma haberlerin aslını, doğrusunu dile getirebilmek. Türkiye işte bize körpüdür.Doğu ve Batı arasında önemli yeri var. Avrupa ruhlu, Avrupa çapında olan bir memleket, aynı zamanda milli kaynaklarını, milli köklerine sahip ola bilmiş bir memleket. Onun için Doğu memleketlerine örnek ola bilecek bir memleket».

Son illər Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin inkişafında Avrasiya Yazarlar Birliyi yeni bir səhifə açmışdır. Azərbaycanda olmuş və Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Mətbuat evi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyində, universitetlərdə bir sıra görüşlər keçirmiş Avrasiya Yazarlar Birliyinin (AYB) sədri Yakup Dəliömrəoğlu və Ömer Kayır bir sıra yeni layihələrlə Türkiyəyə dönmüşdülər. Həmin layihələrin ilki Azərbaycan ədəbiyyatının klassik və müasir yazarlarının on əsərinin Türkiyədə nəşridir. Bundan başqa Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrində xüsusi xidmətləri olan, sovet dönməsi, keçid dövrü və bu gün yaşayan yazar, şair, ziyalılar haqda məlumatların daxil edilməsi nəzərdə tutulan «Azerbaycan Aydınları Belgeseli» adlı nəşr hazırlanır. Təbiidir ki, Anar bu işlərin ən fəal təşkilatçılarından və təşəbbüskarlarından biridir.

2008-ci ildə Türkiyədə Anarın 70 illiyi münasibətilə keçirilən yubiley tədbirləri Türk ədəbi mühitinin rəğbətini, ədibə verdiyi yüksək dəyəri, onun ikinci vətəninə əsil xalq sevgisini bir daha təsdiq etmiş oldu. Bu haqda öz təəssüratlarını bölüşən Xalq şairi Fikrət Qoca yazır: «İlk tədbir Ankarada Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan çadırlarında

baş tutdu. Bu çadırlar türklərin «yurtlar» adlandırdıqları möhtəşəm restoranlardır. Çadırların hər birində Anarla arı-ayrı görüşlər keçirildi və bu görüşlər Türkiyənin TRT kanalı vasitəsilə işıqlandırıldı. Sonra Akara Milli Kitabxanası Anarın yubileyinə həsr olunmuş, iki saatdan çox davam edən konfrans keçirdi... Beləliklə bir şəhərin içində bütün Türk dünyası Anarın yubileyini qeyd etdi» (177).

Yubiley tədbirlərində AYB–nin sədri Yaqub Dəliömrəoğlu, Milli Kitabxananın direktoru Tuncel Acar, Azərbaycanın Ankaradakı səfirliyinin Mədəniyyət ataşesi İrşad Vahabzadə, millət vəkili Nezat Köseoğlu, Mədəniyyət naziri Namiq Kamal Zeybek, ədəbiyyatşünas Fikrət Türkmən, Ayşe Atay və b. çıxış edərək, Anara Türk dünyasının sevgisini çatdırdılar. Avrasiya Yazarlar Birliyinin başkanı Yakub Dəliömrəoğlu Anar haqqında fikirlərini bölüşərkən qeyd edirdi ki, Anar yalnız yazıçı deyil, cəmiyyətin önündə gedən ziyalılardandır. Avrasiya Yazarlar Birliyini yaradılması, «Kardeş kalemlər» dərgisinin çapı, Türkiyədə azərbaycanlı yazıçıların, Azərbaycanda Türkiyəli yazıçıların əsərlərinin nəşri və s. kimi mühüm tədbirlərin təşəbbüskarı, məsləhətçisi məhz Anar olmuşdur.

Professor Ahmet Bican Ercilasun «Anarın ədəbi şəxsiyyəti və əsərləri», doktor Orhan Söylemez «Romanları ilə Anar», Ali Akbaş «Ağ qoç, qara qoç» əsəri» adlı məruzələri ilə çıxış etdilər. Toplantıda Namiq Kamal Zeybek bildirdi ki, bir gün Anar onlardan Türk millətini tanıtmaq üçün bir kəlmə söz söyləmələrini xahiş etdi. «Nevzatla yığitlik, kahramanlık gibi bir sürü sözcük sıraladık. Hiç birinin beğenmedi. En sonunda Anar, Türk milletini hüznle tanımladı»(187).

Daha sonra Namiq Kamal Zeybek Anarın əsərlərinin isanının mənəvi dünyasına təsirindən danışaraq, bəzi yazarların Nobel mükafatı almasına baxmayaraq əsərlərinin heç də oxunaqlı olmadığını qeyd etdi və Anarın bütün Türk dünyasının yazarı olması ilə qürur duyduğunu bildirdi.

«Türklər yaşadığca türkcə, Türkcə yaşadığca Türklər yaşayacaqdır, bir gün türkcə Türk dünyasının ortaqlı dili olacaqdır» amalı ilə yaşayan İsa Kayacanın da «O sadəcə Azərbaycanın deyil, Türk dünyasının Anarıdır» (183) fikrində Anara Türk dünyasının böyük məhəbbəti ifadə olunur.

Ankarada TÜRKSOY-un 15 illiyi yubileyində (yanvar, 2009) iştirak edən Anar mükəmməllərlə təltif olunur. TÜRKSOY-un Ankarada baş qərargahında keçirilmiş mətbuat konfransında təşkilatın baş direktoru Hüseyn Kaseinov bildirmişdir ki, 5 türkdilli ölkənin mədəniyyət nazirlərinin iştirak etdiyi mərasimdə mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsində xidmətlərinə və Türk dünyasındakı əməkdaşlığına görə 8 nəfərə xüsusi mükafatlar verilib. Onların arasında Türkiyənin sabiq Prezidenti Süleyman Dəmirəl, professor İhsan Doğramacı, Azərbaycanın Rusiyadakı səfiri Polad Bülbüloğlu, Xalq yazıçısı Anar da vardır.

Bu gün Anar Türk dünyasında çox məşhurdur. Ümumiyyətlə, Azərbaycan-Türkiyə xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında xidməti olan sənət, elm, ədəbiyyat adamlarımız çoxdur. Anar isə Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələr tarixinin müasir mərhələsində öndə gedən, əvəzsiz xidmətləri ilə seçilən şəxsiyyətlərdəndir.

Təsədüfi deyil ki, Türk Dünyası Yazarlar və Sanatçılar Vakfı (TÜRKSAY) bu sahədəki xidmətlərini nəzərə alaraq Anara «Türk dilinə xidmət» və «Türk dünyasına xidmət» ödəllərini vermişdir. TÜRKSAYIN

Başqanı, tanınmış şair Yehya Agenkin ödüllərin təqdim etmə mərasimində çıxış edərək, Azərbaycan ədəbiyyatının güclü bir ədəbiyyat olduğunu, Anarın isə dünya miqyaslı yazıçı, ədəbiyyatçı, yalnız Azərbaycan və türk ədəbiyyatını deyil, dünya ədəbiyyatını da çox gözəl bilən, geniş dünyagörüşünə malik şəxsiyyət olduğunu bildirmişdir. Y.Agenkin Anarın orijinal yaradıcılığının, ədəbi-mədəni fəaliyyətinin Azərbaycanın sərhədlərini çoxdan aşaraq bütün türk dünyasını əhatə etdiyini xüsusi olaraq vurğulamışdır.

Türkiyə ədəbi tənqidinin Anarla bağlı fikir və mülahizələri, xüsusən onu «əsərlərinin lirizm və məna dərinliyi ilə seçilən, axıcı, cəlbədicə üslubu, dərin, qüvvətli anlatmaq qabiliyyətinə sahib» (Bilge Ercilasun), «fikrini yumorla bəzəmək kimi orijinal özəlliyi»inə, «klassiklərdə gördüyümüz mükəmməl texnikaya və detallara xüsusi fikir verən bir üsluba sahib», (Fikret Türkmen), «orijinal üslub mükəmməlliyi ilə qarışıq süjet hörgülərinə təsadüf edilməyən ədib» (Ayşe Atay), «Gələcək fəlakətlərdən xəbərdarlıq etmək üçün təqdirəlayiq bədii üslub seçən yazıçı» (Fırat Qızıltuğ) adlandırmaları təsadüfi deyil.

2013-cü ildə yazıcının 75 illik yubileyi həm Azərbaycanda, həm də Türkiyədə geniş qeyd edildi. Hazırda Anarın hər bir yeni əsəri, publisistikası, ədəbi-tənqidi yazıları bu gün də Türkiyə ədəbi mühitinin diqqət mərkəzindədir.

Milli ədəbiyyatların dünyada tanınmasında, ayrı-ayrı xalqlar, millətlər arasında mənəvi körpü salan ədəbi əlaqələrin mühüm rolu dəfələrlə qeyd edilmişdir. Fərəh və iftixarla qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrinin, körpülərinin bünövrələri bu günkü sənətkarlarımızın sələfləri

tərəfindən qoyulmuş və inkişaf edərək əsrlərin sınaqlarında bərkimişdir. Əlbəttə, indi söhbət mövcud olan bu ədəbi-mədəni körpülərin sökülərək yenilərilə əvəz olunmasından deyil, onların müasir cəmiyyətin inkişaf axarına uyğunlaşdırılmasından, ədəbi proseslərin coğrafi həddlərinin genişləndirilməsindən, «inşa ediləcək» yeni körpülərin tarixi köklərini qorumaqla gələcək inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirməkdən gedir. Həç şübhəsiz ki, ədəbi-mədəni körpülərin inşasında iştirak edən sənətkarların sayı nə qədər çox olarsa, bu narahat dünyamızın intellektual körpülərinin birləşdirdiyi – magistral yolların ömrü də çoxəsrli və möhtəşəm olar.

Əlbəttə, xalqlar və millətlər arasında yaradılan əlaqə körpülərin əsas qurucuları bizim yazıçı və ziyalılarımızdır. Müasir dövrdə bu ədəbi prosesdə ən fəal iştirak edən, xalqımızın mənəvi sərvətini Yer kürəsinin müxtəlif guşələrinə çatdıran sənətkarlardan biri də Anardır.

Bu mənada, Anarın ədəbi şəxsiyyətinin Türkiyədə tanınmasında onun ədəbi-mədəni, ictimai görüşlərinin də xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur və bu görüşlər davam etməkdədir. İstər Türk dünyasını bir araya gətirən ən müxtəlif toplantı və tədbirlərdə, istərsə mətbuat səhifələrindəki məqalələrində, istərsə də televiziya kanallarındakı çıxış və müsahibələrində Anar Türkiyədə Azərbaycan, Azərbaycanda Türkiyə ədəbiyyatını tanıdan, ədəbi mühitlərin ağırlı problemləri haqqında düşünən və onun həlli yollarını axtaran, bu yolda özünü və həmfikirilərini səfərbər etməyə qadir olan ədəbi şəxsiyyət, ictimai xadim kimi fəaliyyət göstərməkdədir.

SON SÖZ

Anarın yaradıcılığı haqqında Türkiyə ədəbi mühitində səslənmiş fikirlərin, yazılmış materialların təhlili həm sovet dövrü və həm də müstəqillik illəri kontekstində, ədəbi əlaqələr müstəvisində yeni münasibətləri ortaya qoyur. Bu münasibətlər Anarın Türkiyədə nəşr edilmiş əsərləri, ədəbi mühitdəki görüşləri, çıxışları, birgə yaradıcılıq fəaliyyətlərində, eyni zamanda yaradıcılığına həsr edilmiş kitablarda, tədqiqatlarda, ədəbi dərgilərdə və mətbuat səhifələrində dərc edilmiş məqalələrdə öz geniş əksini tapmışdır.

Anar yaradıcılığının Türkiyə ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığının diqqət mərkəzində olması inkarolunmaz faktdır. Yazıcının yaradıcılığında mövzu dairəsi, janr spektri, həyat hadisələrinin bədii mənzərəsini canlandırmaq məharəti, psixoloji vəziyyətlərin drammatizmi, sadə insan surətlərinə bəşəri anımlardan yanaşma tərz, bədii gülüş ironiyası kimi xüsusiyyətlər Türkiyə ədəbi mühitində ona oxucu, dinləyici, tədqiqatçı marağını qazandırmışdır.

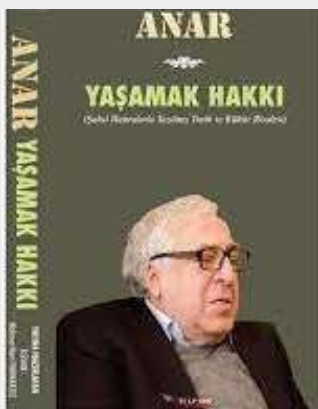
Nəticə etibarilə, Türkiyə ədəbi tənqidinin, Anar da daxil olmaqla, müasir yazıçı və şairlərimiz haqqında daha iri miqyaslı elmi yükü olan əsərlərlə çıxış etməsi üçün, məlum siyasi-ideoloji sərhədləri geridə qoymuş ədəbi əlaqələrimizin daha da inkişaf etdirilməsinin, qarşılıqlı surətdə dərinlən öyrənilməsinin, yaradıcılıq təmaslarının daha geniş məcrada reallaşmasının və yeni tədqiqatların aparılmasının faydalılığı məqsəduyğun hesab edilmişdir.

Ümumiyyətlə, Anarın yaradıcılığına Türkiyə ədəbi tənqidinin münasibəti ilə bağlı qənaətlərimiz belədir:

Türkiyə ədəbi tənqidi Anarın yaradıcılığında zəngin mədəni-ədəbi irsə malik Azərbaycan obrazını, bəşəri dəyərlərə

söykənən insanlıq fəlsəfəsini, ədəbi-ictimai mühitləri qovuşduracaq yeni ideyaları və yazıçının simasında bu ideyaların aparıcı və ilhamverici qüvvəsini görür. Bu da təsadüfi deyil. Çünki Anarın yaradıcılığı Azərbaycan-Türkiyə təssübkeşliyinin parlaq nümunəsidir.

Yekun sözü xalq yazıçısı Anarın öz fikirləri ilə ifadə edək:

"Oxucuları mənim Azərbaycanın taleyi haqqında görüşlərim maraqlandırırsa, xahiş edirəm, "Ağ qoç, qara qoç" povestimi alıb oxusunlar. Orda bütün bu suallara cavab tapacaqlar. Azərbaycan mədəniyyətinin gələcəyi haqqında fikirlərimi isə, "Azərbaycançılıq haqqında düşüncələr" (ayrıca kitab kimi nəşr olunub), "Gecə düşüncələri", "İpək yolu" (cildlərimdə var) kimi yazılarımda ifadə etmişəm. Yazılarımda reklamına daha bir məlumatı əlavə edə bilərəm. Artıq rusca "Pravo na jizn" adıyla və İstanbulda Türkiyə türkcəsində və Azərbaycan dilində də nəşr edilir. "Yaşamaq haqqı" adlanan bu kitabda verdiyiniz və vermədiyiniz bütün suallara cavab tapa biləcəksiniz..." (525-ci qəzet, 2019, 09 dekabr)

***P.S.** 2021 avqustunda Vaqif poeziya günlərində iştirak edən Anar müəllim çıxışında deyirdi: Bu gün xoş təəssüratlar yaşayırıq. Gözlədiyimiz gün gəldi. Şuşa azad olundu. Vaqifin məqbərəsi, Vaqifin ruhu azad olundu. Bu günün şahidi olmaq xoşbəxtlikdir. Taleyimə minnətdaram ki, belə bir gün yaşadım.*

2022-ci ildə isə xalq yazıçısı Anar AYB-nin XIII qurultayında yenidən Səsvermə nəticəsində daha 5 il müddətinə birliyə sədr seçildi.

Həmin ilin noyabr ayında “Divan” layihəsi çərçivəsində Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Xalq yazıçısı Anar və onun ədəbiyyata yeni qədəm qoymuş nəvəsi, gənc yazıçı Anar T.Rzayev ilə “Dördüncü nəsil - babadan nəvəyə: ədəbiyyat, musiqi və yaradıcılıq” adlı görüş keçirildi.

Rəsul Rza nəslinin davamçılarının ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə verdiyi töhfələr əvəzlənməzdir. “4-cü nəsil - babadan nəvəyə: ədəbiyyat, musiqi və yaradıcılıq” adlı bu görüş isə Azərbaycan ədəbi mühitində bir ilk idi. (525 qəzet, 25 2022)

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Anar. Əsərləri. 6 cildə. I. Roman. Povestlər /Red.: Arif Əmrahoğlu. Bakı, Nurlan, 2003, 578 s.
2. Anar. Əsərləri. 6 cildə. C. II. Roman. Povestlər /Red.: Arif Əmrahoğlu. Bakı, Nurlan, 2003, 515 s.
3. Anar. Əsərləri. 6 cildə. C.IV. Son on ilin yazıları (1993-2003). Şeirlər. Bakı, Nurlan, 2004, 503 s.
4. Anar. Balkan Aydınları və Yazarlar Birliyinin mükafatının Anara verilməsi mərasimində çıxış // «Ədəbiyyat qəzeti», 2006, 15 iyun.
5. Anar. Dörd ay Türkiyədə // «Ədəbiyyat qəzeti», 1993, 19 iyul.
6. Anar. Ədəbiyyatımız zamanın sınağı qarşısında // «Ədəbiyyat qəzeti», 1991, 29 mart.
7. Anar. Xəzərdən xəzərə // «Ədəbiyyat qəzeti», 2006, 12 may.
8. Anar. Kərəm kimi // Günəşi içənlərin türküsü /Tərt.Q.İsmayıl. Bakı, Azərnaşr, 2002, 336 s.
9. Anar. «O illərdə Nazim Hikmət bizim üçün türklüyün simvolu idi» /Anarla söhbəti yazdı: Aydın Əhmədov // «Ədəbiyyat qəzeti» qəzeti, 2002, 1 fevral.
10. Anar. Türkiyə görüşləri (İzmirdə keçirilmiş Beynəlxalq festivalda iştirakı haqqında) // «Ədəbiyyat qəzeti», 2005, 9 sentyabr.
11. Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, Gənclik, 1998, 732 s.
12. Arif Məmməd. Ağ limanlar, qırmızı gəmilər // «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 1971, 17 aprel.
13. Aydın Xan (Əbilov) Milli yaradıcı intellektuallığın Anar zirvəsi (Anar yaradıcılığında kulturoloji gəzişmələr) // «Ulduz» jurnalı, 2005, №3, s.57-62.
14. Babayev A. Vətən həsrətli gözlər // «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 1972, 22 yanvar.
15. Bəşirov Sabir. 60-cılar nəsrinin etik problemləri. Bakı, Elm, 2006, 387 s.
16. Cəfərov Nizami. Azərbaycan ədəbiyyatının komandanı (Anar-70) // «Azərbaycan», 2008, №3, s.6-21.

17. *Çağdaşları Anar haqqında. Yazılardan və məktublardan fragmentlər. 2-ci kitab /Red.: G.Anarqızı. Bakı, Oskar, 2011, 528 s.*
18. *Elçin. Tənqid və nəsr. Bakı, Günəş, 1999. - 216 s.*
19. *Elçin. Sosrealizm bizə nə verdi //Humanitar elmlərin müasir durumu və ədəbiyyatşünaslığın nəzəri-metodoloji məsələləri /AMEA Nizami adına Ədəbiyyat institutu. Bakı, Elm, 2010. – s. 58-101/552 s.*
20. *Ədəbiyyat elçidir // «Ədəbiyyat qəzeti», 1991, 21 sentyabr.*
21. *Əliyeva Aybəniz (Kəngərli). Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığında türkçülük. Bakı, Elm, 2002. – 332 s.*
22. *Əliyeva Jalə. Çağdaş türk şerinin poetikası: filologiya elm. dok. dis. 10.01.03 / Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2001, 210 s.*
23. *Əliyeva Nurlana. Anar – şəxsiyyət və sənətkar /Red.: Nizami Cəfərov. Bakı, Təhsil, 1999, 135 s.*
24. *Əliyeva Nurlana Müzəffər qızı. 60-80-ci illərdə Azərbaycan nəsrində qəhrəman və üslub axtarırları: filologiya elm. dok. dis. 10.01.03 / AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı, 2001, 253s.*
25. *Əsədullayev S. Tarix, sənətkar, müasirlik // «Ulduz» jurnalı, 1974, №11, s.55.*
26. *Əsgərova Qənirə. «Kardəş edebiyatlar» dərgisində Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri: fillolog. elm. nam. dis. 10.01.03 Naxçıvan Dövlət Universiteti. Naxçıvan, 2004, 193 s.*
27. *Əsgərova Sevinc İsməfil qızı. Anarın dili: fillolog. elm. nam. dis. avtoref. 10.02.02 / Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, 2000, 26 s.*
28. *Fikret Türkmen. Elm qapılarında bir yazıçı dost-Anar // «525-ci qəzet», 2002, 25 iyun*
29. *Həbibbəyli İsa. Ədəbiyyatımızda Anar zirvəsi //Ədəbi-tarixi yadək və müasirlik /Elmi red. filol.e.d., prof.Yavuz Axundlu; red. tarix e.n. Vaqif Məmmədov. – Bakı: Nurlan, 2007. - s.282-289/696 s.*
30. *Həbibbəyli İsa. Möhtəşəm azərbaycançılıq hadisəsi //525-ci qəzet, 07 yanvar, 2020*
31. *Həşimli H. Azərbaycan ədəbi mühiti və Türk dünyası. Bakı, Mütərcim, 2009, 200 s.*

32. Hüseynov Akif. *Nəsr və zaman*. Bakı: Yazıçı, 1980, 185 s.
33. Hüseynova Fərqanə. *Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət)* /Red.: M.Süleymanlı. Bakı: Nurlan, 2007, 302 s.
- 33a/ Hüseynzadə Əli bəy. *Seçilmiş əsərləri* /Tranliterasiya. Tərt., məqəddəvə şərhlər O.bayramlı. İki cild. – Bakı: Çarşıoğlu, 2008. – s.7./580 s.
34. Xəlil Rza Ulutürk. *Böyük məhəbbəti ləkələyənlər* // «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1985, 24 dekabr.
35. Xəlilov B. *Azərbaycançılıq məfkurəsində yığrulmuş yazıçı* // «Azərbaycan» jurnalı, 2008, №7.
36. Qurbanov Babək. *Azərbaycan incəsənəti, tərfilər, təhriflər*. Bakı: Araz, 2001. – 192 s.
37. Mirəhmədov Əziz. *Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər*. Bakı: Maarif, 1983, 364 s.
38. Nəbiyev Bəkir. *Azərbaycan ədəbiyyatının Anar fenomeni* // «Ədəbiyyat qəzeti», 2008, 18 aprel.
39. Nəbiyev Bəkir. *Roman və müasir qəhrəman*. Bakı: Yazıçı, 1987, 296 s.
40. Salamoğlu Təyyar. *Təhminə və Zaur Anarın varlıq fəlsəfəsində* // Kredo qəzeti, 2005, 16 iyul.
41. Saracılı Əflatun. *Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dönmində* /Red.: Y.Qarayev. Bakı: Elm, 2007, 424 s.
42. Şəmsizadə Nizaməddin. *Anlamaq dərdinin içində* // «Kredo», 2008, 15 aprel.
43. Türk yazıçısı ilə bir-neçə dəqiqə (F.Andaçla müsahibə) // «Ədəbiyyat qəzeti», 1991, 28 iyun.
44. *Türkiyə mətbuatı Anar haqqında (Anar-65)* // «Ədəbiyyat qəzeti», 2003, 28 mart.
45. Vəliyev İsmayıl. *Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələri: Yeni tərcümələr* // Ədəbi əlaqələr /AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. IV. Bakı, Qartal, 2010, s. 41-55.
46. Vəliyev Kamil. *Beynəlxalq Azərbaycan Konqresi haqqında müsahibəsi* // «Azərbaycan gəncləri» qəzeti, 1990, 8 sentyabr.

Türk dilində:

47. Aliyeva Nurlana. *Anar və Mirza Celil // Türk dünyası İncelemeleri dergisi*. Cilt IX, say.2, İzmir, 2009, s. 197-200 /283 s.
48. Anar. *Seçilmiş öyküler /Azərbaycan türkcəsindən çev.: Eldəniz Kurtulan, Şefika Turan, Yavuz Akpınar, Hayati Develi. T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara: Türk edebiyatı, 1-ci basqı, 1999, 282 s.*
49. Anar. *Seçme öykülər /Azərbaycan türkcəsindən çev.: Fatma Özkan. T.C. Gül-sənət nəşriyyatı, 2005, 76 s.*
50. Anar. *Ak koç, kara koç: Utopik və antiutopik nağıllar /Azər.türkcəsindən çev.: Arif Acaloğlu. T.C. : DA Dialog-Avrasiya nəşriyyatı, 2005, 120 s.*
51. Anar. *Ak liman /Azərbaycan türkcəsindən çev.: Eldəniz Kurtulan. T.C.İstanbul: Simavi yayınları, 1991, 158 s.*
52. Anar. *Azərbaycan türkcəsinin söz varlığı /Türkcəyə çevirib, hazırlayan: Arif Acaloğlu. Ankara: Akçağ Dizgi Ünitesi Baskı, 2005, 344 s.*
53. Anar. *Beş katlı binanın altıncı katı /Azərbaycan türkcəsindən çev.: Eldəniz Kurtulan. T.C. İstanbul: «Everest» yayınları, 2001, 378 s.; /Azərbaycan türkcəsindən çev.: Eldəniz Kurtulan. T.C. Ankara: Kültür bakanlığı, Türk dünyası edebiyatı. 1-ci basqı, 1994, 276 c. /Türkiye türkcəsinə çev.: Yusuf Gedikli T.C. İstanbul: Ötügen, 1995, 280s.;*
54. Anar. *Bin yılın yüz şairi. Azərbaycan şiir Antolojisi. Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı, 2000, 305 c.*
55. Anar. *Bir fırsat bulsam /Azərbaycan türkcəsindən çev.: Eldəniz Kurtulan. İstanbul: DA yayıncılıq. 2002, 165 s.*
56. Anar. *Dantenin yiubilesi /Azər.türkcəsindən çev.: Eldəniz Kurtulan. T.C. İstanbul: DA yayıncılıq, 2002, 240 s.*
57. Anar. *Dede Qorqud /Azərbaycan türkcəsindən çev.: Ehed Eşkriz. T.C. İstanbul: Ötügen, 1999, 141 s.*
58. Anar. *Siraselvilerde bir otel odası /Çev.: Eldəniz Kurtulan. T.C., İstanbul: «Everest» yayınları, 2000, 94 s.*
59. Anar. *«Ak liman» // «Ak kadın», 1991, № 9-10 sentyabr-oktyabr.*
60. *«Dede Korkud» bir şah eserdir: Anarla müsahibə // Mehmet Nuri Vardım. Romançılar konuşuyor. İstanbul: Kaknus, 2006.-296 s.*
61. Anar. *60-cı yıllar nesli olarak daha şanslıyık: Fatma Özkanın yazarıçığı ilə müsahibəsi//Kül-öykü, 2005, nisan-mayıs.*

62. Anar. *Aydınlarınız edebiyatımızı tanıtmıyor* //Türkiye, 1993, 8 aralık .
63. Anar. *Azerbaycanlı yazar Anarla konuşma* /Apardı: Ataol Behramoğlu // «Senet emegi» dergisi 1978, aralık, s.9.
64. Anar. *Bayram hasretinde (Sevgililer gününe özlem)* Türk.çev.: Fatma Özkan // «Türk yurdu», 2000, № 150, s. 52-54.
65. Anar. *Ben, sen, o ve telefon* //T.Fatma Özkan. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat dergisi*. 2000, 9, s.44-67;
66. Anar. *Benim üçün en zor iş bir esere başlamaktır: Yasemin Bayerin Anarla müsahibesi* // «Cümhuriyyət» («Kitab» elavesi), 2006, 3 ağustos.
67. Anar. *Bir bardak su* / Türk.çev.: Fatma Özkan //Kül-öykü. 2005, I, s.
68. Anar. *Bu böyük bir olaydır: Moskvada Uluslararası «Dinlər terrora qarşı» konfransında çıxışı* //DA. («Dialoq Avrasiya» dergisi), 2005, №8.
69. Anar. *Çağdaş türk edebiyatını bilmeye çalışıyorum: Aslihan Aydının Anarla müsahibəsi* // «Zaman», 2008, 23 şubat.
70. Anar. *Gelenek çok önemlidir, gelenegin esiri olmamak gerekdir* /Mülakat: Ömer Küçükmehtemtoğlu // «Kardeş kalemler», 2008, №21, s.39-42.
71. Anar. *Göle ad vermiş şair* // «Kardeş kalemlər», 2007, №5, s.72-75.
72. Anar. *İlk qıvılcım Nazim Hikmetden* /Müsahibeni apardı Atilla Birkiye // «Cümhuriyyət», 1990, 11 aralık.
73. Anar. *İyi padişahın masalı* /Azerbaycan Alfabesinden aktarım: Fatma Özkan //Kül-öykü dergisi. (Ankara) 2004, №6; s.11-12; *Azerbaycan Alfabesinden aktarım: Hayatı Develi* // «Kardeş edebiyatlar», 1985, №12, s.16-25.
74. Anar. *Keçən yılın son gecesi* /Türk.çev.: Fatma Özkan // «Türk kültürü», 1999, №439, s.662-270.
75. Anar. *Kerem gibi Nazim* // «Hürriyet gösteri», 2002, №2-3 (235), s.67-69.
76. Anar. *Konuşma: Azerbaycanın tanınmış yazarlarından Anarla müsahibe* // «Yeni ortam», 1975, 6 hazeran
77. Anar. *Müsahibe* /Apardı: Ali Murat Güven //Yörünge, 1992, 3-10 mayıs.

78. Anar. *Nazim Hikmet. Kerem gibi. Nazim Hikmetin hayatı ve sanatı hakkında düşünceler.*—T.C. Ankara: Bengü, 2012, 358 s.—
<http://www.aghsucl.az/pdf/a/anar.nazim%20.pdf>
79. Anar. *O gecenin seheri* /Türk.çev.: Türkan Necefoğlu // «Nur yurt», 2007, 13 kışım; /Türk.çev.: Ahmet Bican Ercilasun // «Emel» dergisi, 1984, aralık.
80. Anar. *Oljes her zaman Oljesdir* // «Türksoy» (Türk dünyası kültür ve sanat dergisi), 2006, temmuz
81. Anar. *Onunla biz de kurur duyuruz* (Çingiz Aytmatov haqqında) // «Kardeş kalemler», 2008, №19, s.72-73.
82. Anar. *Ortaq iletişim dili: Türkiye türkcesi: Kemal Çaprazın yazıçı ilə müsahibəsi* // «Türk edebiyatı» dergisi, 2001, №9.
83. Anar. *Sayıların macerası: Hekayə* /Türk.çev.: Fatma Özkan // «Kül-öykü» dergisi. (Ankara), 2004, - №7. s.17; /Türk.çev.: Ali Akbaş //Kardeş kalemler. 2007, №1, s.56-58.
84. Anar. *Taksi ve vaxt: Hekayə* /Türk.çev.: Fatma Özkan //Kül öykü dergisi, 2004, №3-4, s.21-27.
85. Anar. *Tarihi vəzifemiz, yazar və aydın olarak borcumuz* // «Yağmur» dergisi, 2000, Ekim-kasım-aralık.
- 85 /A Anar. *Türkiye Dogu memleketlerine örnek ola bilecek* // «Tanıtım», dergisi, 1990, aralık, 137. , s.34.
86. Anar. *Türkiye Cümhuriyyetlerine Azərbaycan körpüsü* //«Türkiye» qazetesi, 1993, 9 aralık.
87. Anar. *Üz-üze və söhbətlərin pillelərlə davamı* // «Zaman» qəzeti, 1994, 5 ekim.
88. Anar. *Vestiyerde çalışan kadının anlattıkları: Hekayə* /Türk.çev.: Sadəddin Yıldız // «Kardeş edebiyatlar» dergisi, 1983, №6, s.32-34.
89. Anar. *Yazar çağının vicdanı olmalı* /Fatma Özkanla müsahibə // «Kül-öykü» dergisi, 2005, №2. — s. 7.
90. «Ak liman» bir düş limanıdır // «Hürriyet» qazetesi, 1991, 2 ekim.
91. Akbal Oktay. *Bakıdan izlənilər* //«Hürriyet» qazetesi, 1990, 24 ocak.
92. Akpınar Ali Yavuz. *Azeri edebiyatı araştırmaları. İstanbul: Dergah, 1994, s. 78-80*
93. Anar *ilimize geldi* // «Gün işığı» (Elazığ), 2006, 4 mayıs.

94. Anar kimdir. Yazıçıya «Türk Kültürü Büyük Hizmet» ödülünün təqdim edilməsi münasibətilə // «BAY», 2006, №133, s.16-17.
95. Andaç Feridun. Bilinc kapılarında bir yazar: Anar («Beş katlı binanın altıncı katı» haqqında) // «Everest» bülleteni 2000, ekim.
96. Andaç Feridun. «Sıraselvilerden bir otel odası. Uzağı yakın kılan bir yazar: Anar // «Cümhuriyyət» qəzetəsi, 2004, 20 temmuz
97. Askerova Qenire. Azərbaycan basını «Kardaş edebiyatlar» dergisinde // «Kardeş edebiyatlar», 1996, №36, s.46-47.
98. Ataov Türkkaya. Azeri edebiyatı və Azeri yazarı Anar // «Sanat» dergisi, 1975, 27 haziran .
99. Atilla İlhan. «Yaşasın Şark inkilabının başçısı» // «Cümhuriyyət» qəzetəsi, 2004, 30 iyun.
100. Ayaz Mahmud. Alçaldıcı tavrılarla qarşılaşıyoruz (Anarın Türkiyə izlenmeleri) // «Aydınlıq», 1993, 9 hazeran
101. Ayşe Atay. Anar. Hayatı, sanatı ve hekayeleri. - İzmir, 2006, 240 c.
102. Ayşe Atay. Beş katlı evin altıncı katındaki adam: Anar Hayatı, sanatı ve hekayeleri. Ankara: Bengü, 2008. 265 s.
103. Ayşe Atay. Dilimizin büyük kalemi-Anar 70 yaşında // «Kardeş kalemler», 2008, №15, s.35-63.
104. Ayşe Atay. Yaşama «ayık» bakan bir çift göz: Anar // «Kardeş kalemler», 2008, №17, s.75-79.
105. Aytmatov Cingiz. Yazqı çağdaşım // «Cümhuriyyət» qəzetəsi, «Kitab» əlavəsi, 2006, 16 bahar; Aytmatov Çingiz. Tale müasirim (Anarla tanışlığı və yaradıcılığı haqqında) // «Ədəbiyyat qəzeti», 2005, 9 sentyabr.
106. Azərbaycanlı ünlü yazarın 70 yaşı Ankarada kutlandı (Anarın Ankarada keçirilən yubiley haqqında) // «Yeni Şafak», 2008, 24 şubat.
107. Bayram Parvana. Anarın ak koç kara koç adlı eserinde bir azerbaycan ve türk dünyası utopiyası // Nevşehir Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi, Dil ve Edebiyat bölümü. 2011. – Vol. 6/3. – s.585-600.
108. Baykurt Fakir. Anar haqda // «Yeni gün», 1975, 4 hazeran
109. Behramoğlu Ataol. Azeri yazar ve şair dostlarım // «Cümhuriyyət» qəzetəsi, «Kitab» əlavəsi, 2005, 6 kasım.

110. Bektəşi İnayət. «Kardeş edebiyatlar»ı varaklarken // «Kardeş edebiyatlar», 1985, №11, s. 33.
111. Bir otel odasının uzun bir ömrün karşılığı olacağını kim bile bilir («Otel otağı» haqqında) // «Everest» yayınları bülteni, 2000, avqustos.
112. Çokum Sevinc. «Dede Korkud» // «Yeni düşünce», 1983, 8 temmuz.
113. Çukurkavaklı Bayram Kamal. Azərbaycan edebiyatının ünlü yazarı Anarla bir konuşma // «Yeni gün» qəzetəsi, 1975, 3 həzəran.
114. Ercilasun Bilge. Azərbaycandan güclü bir ses. («Beş katlı yapının altıncı katı» məqaləsindən) // Türk edebiyatı dergisi. 1982. - №108. - s. 23
115. Gedikli Yusif. Dost elinden gelen turna // Çağdaş Hikəyələr antolojisi. İstanbul: Acar-Reklam, 1987, s. 27 /.
116. Gəncosmanoğlu Yıldırım Niyazi. Dədəm Korkud // «Yeni düşünce», 1983, 8 həzəran.
117. Göze Ergün. «Dede Korkud» // «Tercüman» qəzetəsi, 1983. – bahar.
118. Habibeyli İsa. İbrahim Bozyelin hatırası // Kardeş edebiyatlar, 1999, №43, s. 19-20
119. Hasanov Eldar. İsmi ilə doğan, ismini ispatlayan yazar // «Ana yurt», 2008, 9 mart.
120. Kabaklı Əhməd. «Gün işığında» «Dedem Qorqud» («Dede Qorqud» filmi haqqında) // «Tercüman», 1983, temmuz.
121. Kamal Özer. Anarla müsahibə // «Cümhuriyyət» qəzetəsi, 1975, 9 həzəran.
122. Kaplan Hale. Beşinci kat vardır. Altıncı kat hayaldır (İstambul Bələdiyyə teatrındakı tamaşaya resenziya) // «Yeni şafak» qəzetəsi, 2003, 5 ocak.
123. Kayacan İsa. «Ak saç, kara saç» (Əsəd Cahangirin eyni adlı kitabı haqqında) // «Belge», 2007, 19 temmuz.
124. Kutlu Mustafa. «Ak liman» // «Dergah» dergisi, 1991, ekim
125. Küçük mehmetoğlu Ömer. Böyük yazarımız Anar və şair Ali Akbaşla edebiyat sohbəti // «Kardeş kalemlər», 2009, №36, aralık.

126. Qızıltuğ Fırat . «Ağ koç, kara koç» // «Türk edebiyatı» dergisi, 2004, hazeran.
127. Miray Yılmaz. Türk dünyasının duayen edebiyatçısı 70 yaşında // «Hürriyyət» qəzetəsi, 2008, 27 şubat.
128. Miyasoğlu Mustafa. Anarın «Adamın Adamı»yla Tapınarın «İnstitusu» // «Zaman» qəzetəsi, 2009, 18 haziran.
129. Möhsümova Vesile. Azərbaycana Balkanlardan ilk ödül (Yazıçıya «Türk Kültürü Böyük Hizmet» ödülünün təqdim edilməsi münasibətilə // «BAY» Balkan Aydınları və Yazarları Birliyinin aktul kültür, sanat dərgisi, 2006, №133, s. 4-15.
130. Musaoğlu Mehman. Anarın eserləri Türkiyə türkcesində // «BAY» Balkan Aydınları və Yazarları Birliyinin aktul kültür, sanat dərgisi, 2006, №135, s. 18-20.
131. Nağıyeva Nigar. Çağdaş Azərbaycan yazarlarından Anarın romançılığı üzerine bir inceleme. Adana /Çukurova Universitesi Şosial bilimlər Enstitüsü. Türk dili ve edebiyatı Anabilim Dalı, 2006, 207 s.
132. Nasrettinoğlu İrfan Ünver. 1500 ilin oğuz şəri və Anar // «Size», 2003, şubat.
133. Nasrettinoğlu İrfan Ünver. Resul Rza oğlu Anar (Azərbaycan edebiyatından portretlər) // «24 saat» qəzeti, 1987, 29 ağustos.
134. Nemetzade Eflatun. Azərbaycan edebiyatının parlaq siması Anar // «İl», 2007, 7, 8 kəsım.
135. Neyleyim ki, sana çatı bilmirem («Otel otağı» haqqında resenziya) // «Aktüel» dergisi, 2000, 14-20 eylül.
136. Onk Yavuz. Azərbaycanın kültür hayatında dönüm noktalarından biri: Anar // «Tanıtım», 1988, №106, s. 7-8; №42, s. 42-44.
137. Orxan Söylemez. Anarın Türkiyə de yayınlanan romanlarına genel bakiş // «Kardeş kalemler», 2008, №17, s. 80-88.
138. Özer Kemal. Azeri yazar Anar, edebiyatlarının Türkiyede tanınmasından üzgün. Anarla söhbet // «Cümhuriyyət» qəzetəsi, 1975, 9 hazeran.
139. Özkan Fatma. Anar haqqında // «Türk kültürü», 1999, №439, s. 62.

140. Özkan Fatma. *Anar: Yazar çağının vicdanı olmalı (Yazıçı ilə müsahibə)* // «Kül-öykü» dergisi, 2005, №2, s.5.
141. Özkan Fatma. *Anarın eserlerine dair* // «Türk dili ve edebiyatı», 2003. №16, s.216-219.
142. Öztürk Mühsün. *Kötüye heç ne olmaz («Otel otağı»na resenziya)* // «Aksiyon» dergisi, 2001, №.11.- s.11.
143. Özyalçiner Adnan. *Yazılan bozulmaz öyküsü* // «Kitab» («Cümhuriyyət» qəzetinin heftelik edebi elavesi), 1991, avqust.
144. *Türk ve dünya edebiyatının en büyük temsilçisi Anar Resul oğlu Rzayev 70 yaşında (Anarın doğum günü sadece Bakude deyil, Romanyada kutlanıyor)* // «Ğürbetçi», 2008, bahar.
145. *Türkiye ve Azerbaycan basınında Anar*// «Kardeş kalemler», 2008, №15, s.66-67.
146. Ulaş Şarp. *Azerbaycan Yazarlar Birliği başkanı Anar Rzayev* // «Tanıtım», 1990, №137, c.34-35.
147. Ülkü İrfan. *Ak koç, kara koçu təqdim* // «Orta doğu», 2005, 2 temmuz.
148. Ülkü İrfan. *Anar ve asrın adamı olmak* // «Yeni çağ», 2003, 17 ekim
149. Ülkü İrfan. *Zirvelerde bir «Otel otağı»* // «Orta doğu», 2001, 28 aralık.
150. Veysel Şahin. *Beş mertebeli evin altıncı mertebesinde oturan adam: Anar* // «Kardeş kalemler», 2008, №15, s.64-65.
151. Yardım Mehmet Nuri. *Bir bilgin kişi (Anar haqqında)* // «Türkiye» qəzetesi, 1999, 3 aralık.
152. Yınanc Kafiye. *Beşmerrtebeli evin altıncı mertebesinden 1965-ci il Bakusunun sosial-medeni görünüşü* // *Turnalar (Kipr)*, 2007, nisan-haziran.

Rus dilində:

153. Аннинский Лев. *Комментарий к свиданию («Комната в отеле»)* // «Дружба народов», 1966. – №12. – с. 209-211.
154. Анисимов И. *Магический кристалл (Тема труда в произведениях национальной прозы)* // Газета «Труд», 1970, 30 август.

155. Борисова И. По строгому счету (О повести Анара «Юбилей Данте») // «Дружба народов», 1970. - №8. – с. 268-271.
156. Божович В. «О ходячих истинах» и человеческом достоинстве // Советская культура, 1980, 17 июня
157. Васильев Александр. Белый овен Анара // Литературная газета, 2006, 4 декабря.
158. Вострышев М. Девять сюжетов одной книги (О повести «Юбилей Данте») // Литературная газета, 1981, 20 мая.
159. Лаврова Л. Мост в неизвестное // «Литературная газета», 1996, 25 сентября.
160. Сулейменов Олжас. Пришло время осознания нашей всеобщей взаимозависимости (Поздравительное письмо Анара в связи с его 70-летием) // Одлар юрду 2008, №2, с.18.
161. Фаик кызы Натаван. Писатель Анар. Баку, Юрд, 2007. – 208 s.

İnternet resursları:

162. Anar. Türk dünyasının ingiliscesi Anadolu türkcesi olsun <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/01/02-/25/yasam/02yas.htm>
163. Anar. «Orxan Pamuk haqqında yazdı»... // 525-ci qəzet, 2012, sentyabr, http://www.kulis.az/xeber_Anar_Orxan_Pamuk_h-aqq%C4%B1nda_yazd%C4%B1_3047.html
164. Anarın 70 yaş günü Ankarada kutlandı - <http://www.ef-rasyap.com/Haberler/HaberDetay.aspx?HaberID=2115;> - http://www.ufukotesi.com/yazigoster.asp?yazi_no=20030423; <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=65567>
165. Asıl türk dostları golgede burakıldı <http://www.turkgundem.net/icerik/index.php?option=comcontent&-task=view&id=4039&Itemid=1>
166. Aslanov Vaqif. Azərbaycan-Türkiyə ədəbi-mədəni əlaqələri http://www.edebiyatdefteri.com/index.sp?istek=tum_ya-zilar&k=detay&yazi_id=33404
167. Azerbaycanı tanıtım toplantısı <http://www.da.com.tr/platform-/index.cfm?no=17;>

168. *Azeri Yazar Anar Rızayev, Nazım Hikmet'i Yazdı* <http://www.s-ondakika.com/haber-azeri-yazar-anar-rizayev-nazim-hikmet-i-yazdi-1903008/>
169. *Betül Coşkun. Baküden İstanbula: Bir Azeri Yazarın Kurgusal Yolculuğu* //
<http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/konu/bakuden-istanbula-bir-azeri-yazar-eylul-2012>
170. *Bədəlov Rəhman.* <http://www.hafta-ici.az/site/?name=content&mid=8#>
171. *Bir tutam Anar -* <http://www.kitapyurdu.com/kitap-/133599/beskatlievinaltincikatindakiadamanar>
172. *Demet Elkvitp. Uluslararası Nazım Hikmet sempozyumu-*
<http://www.kulturad.org/ yorum 2002 6;>
<http://www.nazimhikmetran.com/haberler14.html>
173. *Erdal Doğan. Rüyalar kentine salam-* <http://www.radikal-com.tr/2000/08/22/kultur/01ruy.shtml>
174. *Erdal Karaman. Türkiye'ye olan sevgisini anlatmıştır. Azerbaycan-Türkiye.Azerbaycan şiirinde Türkiye -*
<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?p=926524>
175. *Əlişanoğlu Tehran. «Otel otağında» bir ömür -* www.tenqid.net
176. *Əziz Nesin. «Qəlbədən qəlbə yol var»* <http://xarici.edebiyat.azeriblog.com/2009/06/01/eziz-nesin-qelbden-qelbe-yol-var>
177. *Fikret Qoca. «Bir şəhərin içində bütün Türk dünyası Anarın yubileyini qeyd etdi»* <http://edebiyatqazeti.com/cgi-bin/edebiyat/index.cgi?id=1855>
178. *Gedikl Yusuf. Azərbaycanlı yazar Anara ödəül verildi -*
http://www.ufukotesi.com/yazigoster.asp?yazi_no=20030423;
<http://www.gunisigigazetesi.net/kategori.php?id=656;>
179. *Gedikli Yusuf. Anara açıq mekub.* <http://www.zevkli.org/ayk;r;-bakis-t230328.html?s=64ca05323559b74ae97a6-433ebe5a119&>
http://www.ufukotesi.com/yaz;goster.asp?yaz;_no=20060623
180. *Hakki Yanik. İcimizdeki zenginlik: Mustafa Kutlu* http://www.dergibi.com/dosya/mustafa_kutlu.asp
181. *Hüseynova Fərqanə. Kulturoloji irsimizin qaynaqlarına doğru* http://www.musigi-dunya.az/new/read_magazine.asp?id=452

182. İbrahimovlu Vaqif. Mədəniyyətlərin Səlahiyyətli nümayəndəsi (Anar-70) <http://www.hafta-ici.az/site/?name=content&mid=8#>
183. Kayacan İsa. Ankarada Anar konuşuldu <http://isakayacan.blogspot.com/2008/04/azerbaycan-prof.html>
184. Kurtulan Eldəniz. Kitab haqda söz var <http://www.pandora.com.tr/urun.asp?id=65237>
185. Kurtulan Eldəniz. Anar. - <http://www.pandora.com.tr/urun.asp?id=65237>
186. Melih Bayram Dede. Azeri yazar Anar. Dante'nin jubilesi, Anar Rzayev <http://www.dergibi.com/kitap/ayrinti.asp?id=85>
187. Melih Bayram Dede. Anarla müsahibə <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2003/ocak/05/k2.html>
188. Məhəmmədi M. Çinar ömrü. Qədir İsmayılın əziz xatirəsinə <http://mesiha.blogspot.com/2008/03/cinar-omru.html>
189. Miray Yılmaz. Anar Rzayev Azeri edebiyatında cığır açtı <http://www.zaman.ro/romanya/detaylar.do?load=-detay&link=3971>
190. Modern edebiyat və Anar- <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=8320451&tarix=2008-02-27>
191. Oqtay Akbal. Kadin duyarlighi acisindan Sevinc Cokum'un hikayeleri. (http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary/0286-28772156_ITM)
192. Opçin Tuncay. Azerilerin yıkılan Türkiye düşleri („Otel otağı haqqında) <http://everestyaayinlari.com/tanitim/otel.asp>
193. Sevinc Çokum. Neden yazıyorum? <http://www.sevincçokum.info/tr/Kolye/c.344.html>
194. Size Anarı sunuyoruz - <http://yazilim.com.tr/V1/Pg/BookDetail-/Number/1063>
195. Şemsettin Küzeçi. Anar'ın edebi şahsiyeti ve eserlerinin değerlendirilmesi ve 70. Yaş günü programı 23 Şubat 2008'de Ankara Milli Kütüphane başkanlığı salonunda düzenlendi. <http://www.avrasyagundemi.com/HaberKategori.aspx?Id=632852924201406250&Dil=1>
196. Ulaş Başar Gezgini. Azerbaycandan bir öykücü Anar - <http://ulas.teori.org>; <http://dergi.havuz.de/ulasbasargezgin.htm>

197. Ülkü İrfan.O bizim Anardır <http://hedefturan.u-coz.net/news/2008-03-13-46>
198. Vikipoediya-http://az.wikipedia.org/wiki/Siz%C9-%99_m%C9%99ktub_var_%28film,_1998%29
199. Yasemin Bayer. Azərbaycan klassiki ünlü yazar Anar http://www.atakoygazete.com.tr/Yasemin06_10.htm

